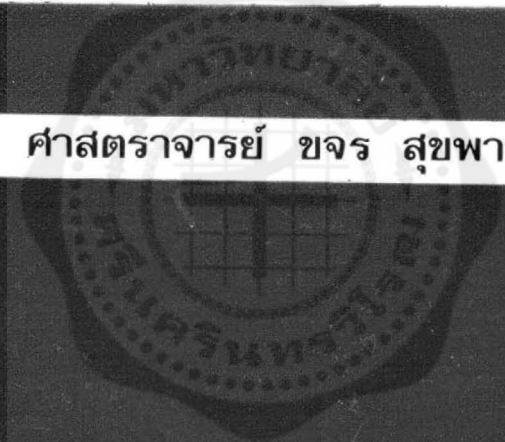

ฐานันดรไพร่

ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช

ฐานันดรไพร่

326

ข1293

2519¹

ร.10

ฐานันดรไพร่

ขจร สุขพานิช

ศาสตราจารย์พิเศษทางประวัติศาสตร์ไทย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

หอสมุดกลาง

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร

๒๕๑๕

S 155714 ๙10

326

ข 129

C.10

ลิขสิทธิ์ ๒๕๑๕ โดยภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
สุขุมวิท ๒๓ พระโขนง กรุงเทพมหานคร

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
จุฬาลงกรณ์ ๒ ปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑ โทร. ๒๕๒๖๖๕๒
นายมาตรฐาน พิมพ์มาศ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๑๕

59964

ประกาศขอบคุณ

ฐานันดรไพร่ เป็นหนังสือเล่มที่ ๒ ตามโครงการจัดพิมพ์ตำราประวัติศาสตร์ ของภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ได้เริ่มศึกษาและเขียนเรื่องมานานพอสมควร ท่านได้ค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา บัดนี้ท่านได้มอบเรื่องทั้งหมดให้พิมพ์ไว้ด้วยกัน นับเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาทางด้านนี้เป็นอย่างยิ่ง ในนามของภาควิชาประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบพระคุณอย่างสูงแด่ ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช, อีกครั้งหนึ่ง

รองศาสตราจารย์สาคร ช่วยประสิทธิ์

หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

๕ สิงหาคม ๒๕๑๕

คำนำ

ข้าพเจ้ามีความยินดีและเต็มใจอนุญาตให้ภาควิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ประสานมิตร พิมพ์จำหน่ายหนังสือเรื่อง “ฐานันดรไพร่” ทั้งนี้โดยคำนึงว่า นิสิต นักศึกษามีหน้าใหม่ทุกปีและมีจำนวนมากด้วยกัน ท่านเหล่านั้นควรจะทราบเบื้องหลังความเป็นมาของบรรพบุรุษของเราว่า เพิ่งเป็นเสรีชนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ คือ ๖๐ ปีที่ผ่านมาเอง

ไพร่ หรือ พลเมืองสามัญ ก่อน พ.ศ. ๒๔๕๕ และโดยเฉพาะก่อน พ.ศ. ๒๔๔๘ มีกฎหมายเกณฑ์แรงงานให้ต้องปฏิบัติ เรียกว่า “รับราชการงานโยธา” ในปีหนึ่ง ๆ จะต้องเข้ารายงานตัวและถูกควบคุมเป็นหมู่เหล่าให้ปฏิบัติงานทำถนน, ขุดคลอง, สร้างสะพาน ฯลฯ ตลอดระยะเวลา ๑ เดือน แล้วจึงได้รับการปลดปล่อยให้กลับบ้าน ๓ เดือน พ้น ๓ เดือนไปแล้วก็ต้องกลับมา “รับราชการงานโยธา” ต่อไปอีก ๑ เดือน แล้วกลับบ้านไปอีก ๓ เดือน เช่นนี้ปีหนึ่ง ๆ จึงต้องมาใช้แรงงานปฏิบัติกิจให้รัฐบาล ๓ เดือน จึงเป็น ๓ เดือนแห่งการไร้เสรีของทุก ๆ ปี เครื่องมือเช่น มีด, จอบ, เสียม และอาหารพร้อมทั้งเสื้อผ้าไพร่ต้องหามาเอง รัฐบาลไม่ได้จ่ายให้ แต่ไพร่ที่

ปรารถนาจะขอเสรี ก็ยอมทำได้ ดังกฎหมายกำหนดให้ชำระ
เงินแทนแรงงานเดือนหนึ่ง เงิน ๖ บาท ถ้าจะขอเสรีทั้ง
๓ เดือน ก็ต้องชำระเงิน ๑๘ บาท เสรีของไพร่ยังขอหากันได้
เป็นเงินตามกฎหมายกำหนด และไพร่ก็หมายถึงไพร่ชายตั้งแต่
อายุ ๑๘ ถึง ๖๐ หญิงนั้นยอมอยู่นอกขอบข่ายของกฎหมายนี้

ถ้าท่านคิดว่า บรรพบุรุษของเราตกอยู่ในสภาพแร้นแค้น
กดขี่โดยสังคมของพ่อแม่บรรพบุรุษ ท่านควรทราบต่อไปว่า
บรรพบุรุษของบรรพบุรุษยังตกอยู่ในสภาพแร้นแค้นยิ่งกว่านั้นอีก
คือในรัชกาลที่ ๑ แห่งสมัยรัตนโกสินทร์ ไพร่ต้องรับราชการ
งานโยธา ปีหนึ่ง ๔ เดือน และตลอดสมัยอยุธยา คือกว่า
๔๐๐ ปี ไพร่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานปีหนึ่งถึง ๖ เดือน ดังศัพท์
ที่ยังเคยพบอยู่คือ “เข้าเดือน-ออกเดือน” ไพร่ในสมัยอยุธยา
จึงไร้เสรีถึง ๖ เดือนในปีหนึ่ง และเข้าใจว่า ถึงมีเงินก็ขอเสรี
ไม่ได้ดังสมัยรัตนโกสินทร์

ทุกกลางวัน พุดเฉพาะพลเมืองสามัญที่เป็นไพร่หลวง คือ
ไพร่สังกัดวังหลวง ถ้าเป็นไพร่สังกัดวังอื่น ที่เรียกกันว่า ไพร่
สม และไพร่สังกัดजनของข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงทบวง
กรมต่าง ๆ (ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ไพร่ประเภทนี้เรียกว่า ไพร่สม
กำลัง) แม้ต้องมารายงานตัวปฏิบัติ “ราชการงานโยธา” เหมือน
ไพร่หลวง แต่กฎหมายก็กำหนดให้มาปฏิบัติแรงงานเพียง ๑
เดือนในปีหนึ่งเท่านั้น หรือจะขอเสรีก็ได้โดยชำระเงิน ๖ บาท

แม่ทาสชายที่เป็นทรัพย์สินของบรรดาเศรษฐีคหบดี ก็ต้อง
มารายงานตัว ปฏิบัติราชการ งานโยธาเหมือน พวกไพร่หลวง—
ไพร่สม แต่ทางราชการกำหนดให้มาปฏิบัติงานเพียง ๘ วันใน
ปีหนึ่ง หรือชำระ ๑.๕๐ บาท ได้แทนแรงงาน

ถ้าท่านรู้สึกอะไรว่า ทำไมข้าพเจ้าจึงอธิบายความหมาย
ของไพร่หลวง—ไพร่สม ผิดไปจาก พจนานุกรมฉบับราช
บัณฑิตยสถาน ก็ขอเปิดดูข้อความในหน้า ๔๐ ของหนังสือ
เล่มนี้ ซึ่งเป็นการคัดมาจากกฎหมายที่ออกบังคับใช้ในรัชกาล
ที่ ๕ ในพ.ศ. ๒๔๒๐

ข้าพเจ้าเคยถามตนเองว่า เหตุใดคณะกรรมการชำระ
พจนานุกรม ซึ่งมีหลายท่าน เป็นครูบาอาจารย์ของข้าพเจ้าเอง
และต่างก็เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในวิชาสาขาต่าง ๆ ด้วยกันทั้งนั้น
ทำไมท่านเหล่านั้น จึงอธิบายคำ ไพร่หลวง-ไพร่สม ไม่ตรง
กับที่กฎหมายระบุไว้ แต่ไปอธิบายตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
กรม พระยาดำรง ราชานุภาพ กัน เสียหมด จะหาเสียง ทัก ท้วง,
คัดค้านกันบ้างก็ไม่ปรากฏสักเสียงเดียว

ข้าพเจ้าตอบกับตนเองว่า เหตุใดคณะกรรมการชำระ
พจนานุกรม อธิบายคำไพร่หลวง—ไพร่สม ไม่ตรงกับที่กฎ-
หมายระบุไว้ ก็เพราะกฎหมายในเรื่องที่เกี่ยวกับไพร่ จะมีอยู่
ก็แต่ใน ราชกิจจานุเบกษา ซึ่งมาเริ่มออกเป็นกำหนดเวลาเมื่อ

พ.ศ. ๒๔๑๓ และใน ๑๕ ปีแรก บางปีขาดหายไปทั้งปีหรือหลายปีติดต่อกัน จะเป็นเพราะหยุดออกหรือเก็บมารวมเต็มปีไม่ได้กระมัง

คำตอบอีกข้อหนึ่ง ก็คือว่า คณะกรรมการชำระพจนานุกรมครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๕ และซ่อมตั้งเพิ่มเติมจนปฏิบัติกิจกรรมเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๓ แต่ละท่าน ถ้าไม่ใช่เจ้านายก็เป็นข้าราชการด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีท่านใดที่เมื่ออายุครบ ๑๘ เคยถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อไป “รับราชการงานโยธา” สักท่านหนึ่ง เรื่องของไพร่จะเป็นอย่างไร ท่านไม่เคยมีประสบการณ์ด้วยตนเอง และเมื่อราชกิจจานุเบกษาที่หาได้ยากและไม่ครอบคลุม พระนิพนธ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมฤคธาดา กรมพระยาอดิศัยราชานุภาพ นั้น มีแพร่หลาย หาอ่านได้ง่าย จึงปรากฏในคำอธิบายในพจนานุกรมว่า

“ไพร่สม (โบ) น. ชายฉกรรจ์ อายุครบ ๑๘ ปี เข้ารับราชการทหารฝึกหัดอยู่ ๒ ปี แล้วย้ายมาเป็นไพร่หลวง....ไพร่หลวง (โบ) น. พลที่เข้าประจำการแล้ว”

การที่ทางราชการ จัดให้ ชายฉกรรจ์ เข้าฝึกหัด เป็น ทหาร เป็นของใหม่ที่เรารู้จักมีในรัชกาลที่ ๕ แต่สถาบันไพร่ หรือ “ฐานันดรไพร่” นั้นมีมาแต่ พ.ศ. ๑๘๘๔ ๕ ปีก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และคำว่า ไพร่หลวง-ไพร่สม-ไพร่ส่วย-ไพร่สมกำลัง ก็มีใช้มาในสมัยอยุธยาแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีใช้ตอน

เกณฑ์ขายฉกรรจ์เข้าฝึกหัดเป็นทหารในรัชกาลที่ ๕ คำอธิบาย
ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานจึงผิดแผกไปจากที่ปรากฏ
ในเรื่อง “ฐานันดรไพร” นี้ ส่วนท่านจะเชื่อใคร ก็เป็นเอกสิทธิ์
ของท่าน ข้าพเจ้าเพียงแต่เสนอความเข้าใจของข้าพเจ้าดังที่ได้
พบตามหลักฐานข้อมูลเท่านั้น

หนังสือเล่มเล็ก ๆ นี้ ซึ่งมีข้อความไม่ถึง ๑๐๐ หน้า
ข้าพเจ้าเริ่มเขียนแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ และได้ติดตามแก้ไขซ่อมเติม
แสดงหลักฐานจวบจน พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงยุติ นับเวลาได้ ๑๖ ปี
เป็น เรื่อง รวบรวมความเป็นมาของ สามัญชน คนไทย นับแต่ พ.ศ.
๑๘๘๔ ปีสถาปนาสถาบันไพร่จวบจนยุบเลิกทั่วราชอาณาจักรใน
พ.ศ. ๒๔๕๕ รวมเวลาของสถาบันนี้ได้ ๕๗ ปี ถ้าเวลาที่
ข้าพเจ้าใช้ติดตามศึกษาและเขียนจนเป็นเวลา ๑๖ ปี นับบัณฑิต
ใหม่ก็ได้ ๑๖ รุ่น เป็นเวลายาวนาน แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ได้รับรอน
อะไรค่อยทำค่อยไปโดยถือเป็น Labor of Love และถ้าท่าน
ผู้อ่านจะเข้าใจเพียงว่า แรงงานในเมืองไทย กว่าจะได้เป็น
แรงงานเสรีได้ ก็มี เสรีในการเลือกอาชีพเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัว
ดังทุกวันนี้ ต้องฟันฝ่าอุปสรรคความยากลำบากนานา
ประการถึง ๕๗ ปี ข้าพเจ้าก็พอใจแล้ว ความเป็นมาของ
๕๗ ปีจะเป็นอย่างไร มีรายละเอียดอย่างไร ปรากฏอยู่ใน
หนังสือ “ฐานันดรไพร” ที่ท่านถืออยู่ในมือแล้ว เราหลุดพ้น

จากการถูกเกณฑ์แรงงาน มีเสรีในการจะใช้ชีวิตประกอบอาชีพ
ได้ตั้งใจสมัคร เป็น Free Labor ได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แต่
ยังไม่สมบูรณ์ที่ราชอาณาจักรจวบจนบรรลุนิติภาวะ พ.ศ. ๒๔๕๕

ถ้าท่านผู้อ่านเห็นว่า บรรพบุรุษของเราถูกกดขี่ข่มเหงโดย
สังคมของท่าน ข้าพเจ้าก็ขอเกริ่นคำตอบ ให้ทราบด้วยว่า
บรรพบุรุษของสังคมอื่น เช่น ลาว, เขมร, ญวน, พม่า, มลายู
ก็ตกอยู่ในสภาพการถูกกดขี่ทารุณพอๆ กัน หรือซ้ำร้ายยิ่งกว่า
เสียอีก ยิ่งสังคมอินเดียยิ่งซำร้ายเป็นที่สุด ไม่มีสังคมใดในอดีต
ที่น่ารันทมน้อยเท่าสังคมเดียว เราเกิดมาในรุ่นหลังนี้เป็นกาลเวลา
แห่งเสรี มีอิสรภาพ สมภาพภายใต้กฎหมาย และเป็นเสรี
ประชาธิปไตย มีสภาพความเป็นอยู่ สุขสบายเลิศล้นกว่า
บรรพบุรุษของเราอย่างเปรียบเทียบกันไม่ได้ เราจึงควรเห็นใจ
บรรพบุรุษของเรา และสร้างสิ่งดีงามให้ลูกหลานผู้สืบสกุลของ
เราให้มากไว้ จึงจะไม่เสียสิ่งที่เกิดมาในยุคเสรีประชาธิปไตยนี้

ขจร สุขพานิช

๒ สิงหาคม ๒๕๑๕

สารบัญ

ประกาศขอบคุณ

คำนำ

หน้า

อารัมภบท

๑

ไฟร์ในสมัยอยุธยา

๑๐

ไฟร์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๓๐

กรรมวิธีแปลงไฟร์มาเป็นพลเมือง

๕๐

ฐานันดรไฟร์ (ข้อมูลเพิ่มเติม)

๗๕

ฐานันดรไพร่

อารัมภบท

SERFDOM ดูจะตรงกับคำว่า การเป็นไพร่ในทัศนะสังคมฝรั่ง เป็นศัพท์ตรงกันข้ามในความหมายกับคำ FREEDOM คือความเป็นไท ผู้ที่เป็น SERF หรือเป็นไพร่ไม่เป็นนายของตนเอง แต่มีพันธะต้องรับใช้ในกิจการของเจ้านาย ทว่ายังไม่ถึงกับเป็นทาส เช่นพวกทาส ซึ่งเจ้านายจะจำหน่ายจ่ายโอนออกไปได้ สิ่งที่ผูกมัด SERF ไว้ให้อยู่กับเจ้านายในคติยุโรป คือที่ดิน SERF ผู้หาเลี้ยงชีวิตของตนและครอบครัวเหนือที่ดินของเจ้านายคนใดก็เป็น SERF ของเจ้านายผู้นั้น แต่ไพร่ในคติของไทยมีสิทธิเสรีที่จะจับจองหักล้างพงที่ดินที่ว่างเปล่าเลี้ยงชีวิตได้ตามกฎหมาย หากแต่ไม่มีสิทธิจะได้รับการปกป้องรักษาและสิทธิในทางโรงศาลถ้าไม่สังกัดอยู่กับเจ้าหม่มมูลนาย การที่ไพร่จำต้องสังกัดอยู่กับเจ้าหม่มมูลนาย ก็เพื่อแลกเปลี่ยนกับการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของตนเช่นนั้น ดู ๆ การเป็นไพร่ของเราก็คือเป็นการสมัครใจ (คือเลือกจะเป็นหรือไม่เป็นก็ได้) มากกว่าการถูกผูกมัด

ทางเศรษฐกิจคือที่ดินตามคติฝรั่ง SERF กับไพร่จึงคล้ายกัน และต่างกันในบางลักษณะ คล้ายกันในแง่ที่ต้องรับใช้นายของตน แต่ต่างกันในด้านที่ SERF เป็นไพร่เพราะถูกภาวะเศรษฐกิจบังคับ ส่วนไพร่ของเราสมัครใจอยู่เพื่อแลกเปลี่ยน กับสิทธิคุ้มครองทางกฎหมาย ฉะนั้น FEUDALISM หรือการปกครองโดยยึดกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นหลักตามคติยุโรป จึงต่างกับคติของไทยตรงกันเอง^๒

มีท่านผู้หนึ่งชื่อ Palgrave (เป็นทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ) ต่อจาก Mr. Knox ในรัชกาลที่ ๕) กล่าวไว้ในรายงานของเขาว่า เมืองไทยเปรียบได้กับสถานที่เพาะปลูกอันกว้างใหญ่ไพศาลเต็มไปด้วยบัวทาส โดยที่ประชาชนพลเมืองทั้งหมดเป็นบัวทาสด้วยกันทั้งนั้น บัวทาสเหล่านั้นแบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวก คือ ข้าราชการ ข้าราชการ และข้าทาส รายงานเขียนขึ้นเมื่อ ๔๐ ปีล่วงมาแล้วนั่นเอง และพิจารณาต้อออกจะเป็นจริงตามทัศนะและมาตรฐานของยุโรปสมัยนั้น แต่รายงานของ Palgrave มิได้

-
- ๑ มีคำอธิบาย Social structure ของสังคมไทยไว้น่าฟังในหนังสือของศาสตราจารย์ชาวอเมริกันชื่อ G.W. Skinner, *Chinese Society in Thailand*, Cornell, ๑๙๕๑ หน้า ๘๖ (ดูหมายเหตุท้ายเรื่องหมายเหตุ ๒)
 - ๒ J.G.D. Campbell, *Siam in the Twentieth Century*, London, 1902 กล่าวไว้ (หน้า ๑๖) ว่าระบบไพร่เป็น feudalism แบบ personal แต่ Serfdom เป็น feudalism แบบ territorial ก็ตรงกับความเข้าใจของผู้เขียน.

แสดงวิธีการปรับปรุงแก้ไขให้สังคมไทยดีขึ้น พระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่โดยทรงแก้ไขภาวะของสังคมให้วัฒนามาเป็นรูปปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ทรงจัดทำสำเร็จลุล่วงไปได้ก่อนสิ้นรัชกาล แต่พระราชกรณียกิจส่วนนี้ยังไม่เป็นที่ทราบกันมากนัก

ในจำนวนหนังสือเรื่องเมืองไทย เราจะหาหนังสือซึ่งกล่าวถึงสภาพของสังคมไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับประชาชนพลเมือง ว่ามีการดำรงคงอยู่เพียงตนเพียงครอบครัวอย่างไร เราหาได้ยากเหลือเกิน เหตุใดคนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓, ๔ และ ๕ จึงมิได้เขียนบันทึกเป็นมรดกตกทอดมากี่เหลือทราบ หรือผู้รู้หนังสือจะอยู่ในจำพวกสกุลขุนนางมีศรัทธาบรรดาศักดิ์ และเครื่องประกอบเกอกุลชีวิตให้ผาสุกนรมณ์เสียแล้ว จึงไม่มีจิตใจความจำเป็นจะวาดภาพสังคมของตนเป็นตัวหนังสือไว้ให้คนรุ่นหลังทราบก็เป็นได้ ส่วนพวกฝรั่งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานดำเนินอาชีพ ของตนอยู่ใน กรุงเทพมหานครในเวลานั้นก็มีอยู่ไม่น้อย แต่หนังสือดังกล่าวผู้เขียนก็ยังไม่พบ เห็นอยู่แต่หนังสือของท่านสังฆราช ยวง บัปติสต์ ปาเลอกัวส์ อยู่เล่มหนึ่ง ซึ่งพอจะยึดถือเป็นแนวทางได้ว่าคนไทยในรัชกาลที่ ๓ มีภาวะความเป็นอยู่ในสังคมอย่างไร ท่านสังฆราช ปาเลอกัวส์ เขียนไว้ว่า (ตามฉบับแปลของสันต์ ท. โกมลบุตร หน้า ๒๗๔)

“ไพร่ฟ้ามันแบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ไพร่หลวง, ไพร่สม, ไพร่ส่วย, เลกและทาส ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงไพร่หลวงหรือทหารในตอนี่พรรณนาถึงยามสงคราม ส่วนไพร่สมที่ถูกเกณฑ์ที่เขาเรียกว่า ข้าเดือน นั้น ต้องเข้ารับราชการปีละสามเดือน จ่ายกำลังให้ไปสร้างป้อมปราการ วัดหรือพระตำหนัก ขุดคลอง ทำเขื่อน ทำทาง สร้างโรงเรียน และสรรพงานหลวงสาธารณะทุกอย่าง ถ้าผู้ใดไม่ยอมทำงานไพร่สมก็มีทางที่จะทำได้โดยชำระเงินสิบหก บาทให้แก่วุ่เป็นหัวหน้าควบคุมงาน ซึ่งคนผู้นั้นจะเก็บไว้เสียเอง หรือ จ้างผู้อื่นเข้ามาทำงานแทนก็ได้เป็นสิ่งพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่า พวกหัวหน้า คนงาน ไม่ว่าใหญ่หรือน้อยจะต้องยกเว้น ราชการงานหลวงแก่บุคคลบางคนเพื่ออาณาประโยชน์ของตนเองทั้งสิ้น ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงทราบดี แต่พระองค์กลัวพระเนตรเสีย และด้วยเหตุผล เพราะเงินปีข้าราชการได้รับพระราชทานนั้นน้อยนัก ไม่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง นี่คือการกระทำที่เขาเรียกกันว่า ทำนาบนหลังไพร่ คือทำนาบนหลังราษฎรนั่นเอง

หัวราชสีมามณฑล มีราษฎรอีกเป็นอันมากที่มีได้ขึ้นสังกัดเป็นไพร่สม แต่จะต้องเสียค่าภาคหลวงหรือส่วยเป็นรายปี มีมูลค่าแตกต่างกันตั้งแต่ ๘ ถึง ๑๖ บาท ลางคนก็ชำระเป็นไม้เสา ลางคนก็ชำระเป็นแผ่นอิฐ กระเบื้องมุงหลังคา ปูนขาว หวาย ไม้ไผ่ ขดง ไม้กฤษณา น้ำมันยาง ยางสน ฯลฯ ราษฎรอาจ

เป็นพวกที่มีความสุขที่สุด เพราะว่าเมื่อได้ชำระค่าภาคหลวงหรือ
เสียส่วยเป็นตัวเงินหรือสิ่งของแล้ว ก็เป็นอิสระตลอดปี ไม่ต้องทำ
งานหลวง ยกเว้นในกรณีที่มีสงครามจึงจะต้องเกณฑ์เข้าเป็นทหาร
เหมือนอย่างคนอื่น ๆ

ส่วนพวก เลก (Lek) นั้น คือครอบครัวที่สงวนไว้เพื่อเข้า
รับราชการในพระบรมวงศานุวงศ์กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แบ่ง
ออกเป็น ๒ จำพวก คือ เลกไพร่ และเลกทาส เลกทุกคนจะต้อง
ชำระเงินต่อท้องพระคลังทุกปี ซึ่งเป็นเงินค่าราชการที่ไม่ค่อย
ตายตัวนัก เลกทาสชำระตั้งแต่ ๒ ถึง ๔ บาท เลกบริวารตั้งแต่
๓ ถึง ๖ บาท เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีครอบครัวเล็ก
น้อยอยู่ในสังกัดของตนตั้งแต่หนึ่งพันลงมาถึง ๔๐๐ หรือ ๕๐๐
ครอบครัว แต่จะเรียกตัวมาใช้งานได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น
เช่น ให้มาเป็นฝีพายในงานสาธารณะ เป็นต้น แต่ต้องส่งตัวไปเป็น
ข้าราชการได้ทุกเมื่อที่หน่วยราชการส่วนนั้นร้องขอมา และต้อง
ให้เสียเงินค่าราชการเป็นรายปีแก่ท้องพระคลังด้วย ถ้าพวกเลก
ไม่มีเงินชำระ ผู้เป็นเจ้าของสังกัดจะออกให้ไปก่อนแล้วคิดดอกเบี้ย
อย่างสูง จนที่สุดเลกที่ยากจนก็ตกเป็นทาสของตนไป ตามธรรมดา
พวกเลกเป็นกำลังหารายได้อันสำคัญให้แก่เจ้าขุนมูลนาย ถ้าไม่
กดขี่เกินไปและปล่อยให้ทำมาหากินตามปกติสุข พวกเลกจะนำ
ของกำนัลเช่นข้าว ผลไม้และปลามาให้เป็นอันมาก” (จากหนังสือ
ชื่อ “พรรณนาเรื่องกรุงสยาม” ตอนที่ ๘)

ข้อความที่คัดมาลงไว้ให้ ท่านสังฆราชปาเลอกัวส์ได้
เขียนขึ้นไว้ หลังจากได้ใช้ชีวิตอยู่ในกรุงสยามถึง ๓๒ ปี^๓ ตลอด
ระยะเวลาดังกล่าว ท่านได้คุ้นเคยคบหากับชนทุกชั้นในบ้านเมือง
ของเรา รวมทั้งได้เฝ้าแสวงหาความรู้ด้วยการเดินทางออกไป
คลุกคลีกับผู้คนตามต่างจังหวัด จนเป็นที่ยกย่องนับถือว่าเป็่นนัก
บวชที่ทรงพรตและความรอบรู้เยี่ยงนักปราชญ์คนหนึ่ง หนังสือเรื่อง
เมืองไทยเล่มนี้ของท่าน จึงควรนับได้ว่าเป็นหนังสือดีที่สุดเล่มหนึ่ง
ที่ฝรั่งเขียนขึ้นเกี่ยวกับบ้านเมืองของเรา แม้กระนั้นก็ดี ท่านอธิบาย
พวกไพร่สมปนเปกับพวกไพร่หลวง ซึ่งตามหลักฐานจากประกาศ
กฎหมาย แยกแยะภาวะหน้าที่ของไพร่หลวงและไพร่สม ไว้ให้
ทราบชัด หาได้เป็นไปตามที่ท่านสังฆราชอธิบายไว้ ไม่ ยกเว้น
เรื่องไพร่หลวงและไพร่สมว่าเป็นคนชนิดใดแล้ว นอกนั้นจะถูก
ต้องตามความเป็นจริง

นอกจากรายงานของ Palgrave และคำอธิบายเรื่องไพร่
ของท่านสังฆราชปาเลอกัวส์ ยังมีชาวต่างประเทศอีกผู้หนึ่ง คือ
แฮมมอนด์ ลีโอโนเวนส์ เขียนเรื่องบ่าวทาสในระบบของไทย
เป็นบทความสั้น ๆ แทรกอยู่ในเรื่อง SIAMESE HAREM
LIFE ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าพอจะนำเข้ามาประกอบเรื่องราว “ฐา-

๓ ยวง บัปติสต์ ปาเลอกัวส์ เข้ามาอยู่ในเมืองไทยแต่รัชกาลที่ ๓ (๒๓
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๓) และมรณภาพในรัชกาลที่ ๔ (๑๘ มิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๐๕) รวม ๓๒ ปี

นันทรไพร” ได้ แหม่มแอนนาเข้ามารับราชการในตอนปลาย
 รัชกาลที่ ๔ คือเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๕ ในหน้าที่ครูสอนภาษา
 และขนบธรรมเนียมอังกฤษในพระบรมมหาราชวัง เธอทำหน้าที่
 น้อยราว ๕ ปี จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการกลับไป
 ไปอยู่ ณ เมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา ตลอดระยะ ๕ ปีที่นางเข้า
 มาคลุกเคล้าอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และรู้จักมักคุ้น กับ กลุ่ม
 ชาวต่างประเทศในพระนคร เป็นของแน่นอนว่านางได้ประสบ
 พบเห็นเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในครั้งนั้น เสียดยอยู่แต่ที่
 ว่านางมีความจำเป็นในการดำรงชีพเมื่อเขียนหนังสือเรื่องเมืองไทย
 ออกขาย นางก็คลุกเคล้าเรื่องจริงบ้าง เรื่องที่นึกคิดขึ้นบ้าง ผสม
 ผสมกันให้เป็นหนังสือน่าอ่านเพื่อจะขายให้ได้เงินมาก ๆ หนังสือ
 ที่นางแต่งจึงเป็นภัยแก่ผู้ที่อ่าน ซึ่งไม่มีใครตรวจสอบหลักฐาน
 แต่เฉพาะบทความเรื่องบ่าวทาสที่กล่าวถึงนี้ นางเขียนว่านางได้
 รับพระมหากรุณาธิคุณ จาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระราชทานสำเนากฎหมายลักษณะทาสให้แก่นาง นางจึงแปล
 ออกเป็นภาษาอังกฤษคือบทความเรื่องนี้ มีใจความว่า

“ในจำนวนประชากร ของ ประเทศ สยาม $\frac{๓}{๕}$ อยู่ใน ภาวะ
 ความเป็นทาสอย่างไม่มีสรุณแรงนัก บ่าวทาสเหล่านี้ ประดับด้วย
 เครื่องหมายของเจ้าของบ่าวทาส หรือมีฉะนั้นพวกเจ้าหนังกจะยึด
 ตัวไว้ให้กระทำงานขดีใช้หนี้ ซึ่งกฎหมายอนุญาตให้ ผู้ที่ยกเว้น

ไม่อยู่ภายใต้คำว่าบ่าวทาส^๕ คือพระบรมวงศานุวงศ์เจ้านายขุนนาง
 ผู้ใหญ่และผู้ทำการพิพากษาลูกการเท่านั้น แม้กระนั้นพวกเหล่า
 นี้ ก็จำต้องมารับใช้พระมหากษัตริย์ในเมื่อเกิดศึกสงคราม ถ้า
 ตัวเองมาไม่ได้ ก็จำต้องจ้างวานให้ผู้อื่นมารับใช้แทนตัว.... บ่าว
 ทาสในประเทศสยามแบ่งออกได้เป็นจำพวกใหญ่ ๆ ๓ จำพวก คือ
 ไพร่ บ่าว และทาส ไพร่นั้นเป็นทาสโดยกำเนิดและติดมากับที่ดิน
 บ่าวคือทาสด้วยการซื้อหามา ส่วนทาสคือผู้ที่เป็นเชลยศึก...” ข้อ
 ความที่นำมาเสนอนี้ เป็นเพียงส่วนย่อยของบทความนี้ แม้กระนั้น
 สังคมยังมีข้อผิดพลาดอย่างใหญ่หลวง คือเมื่อนางกล่าวว่า “ไพร่
 นั้นเป็นทาสมาแต่กำเนิดและติดมากับที่ดิน บ่าวคือทาสด้วยการ
 ซื้อหา ทาสคือเชลยศึก” (Prie are slaves by birth and
 attached to the land, Baw are slaves by purchase,
 and Tatt are slaves captured in war) นางไม่มีความ
 เข้าใจถึงข้อแตกต่างระหว่างไพร่หลวงและไพร่สม และกรรมสิทธิ์
 ในที่ดินนั้น หาได้ผูกพันให้ผู้ที่กินบนผืนดินนั้น ต้องเป็นไพร่ ของ
 เจ้าของที่ไม่ ส่วนบาวนั้นนางก็ใช้คำว่า Slave ซึ่งควรจะใช้
 กับคำว่าทาส^๔ โดยเฉพาะ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าภาวะของสังคม
 ไทยเกี่ยวกับ “ข้า ทาส บ่าว ไพร่” เป็นสิ่งที่อยู่เกินสติปัญญา
 ความรู้ความเข้าใจของพวกที่มาจากสังคมยุโรป

๔ ทาสไทยมีลักษณะฐานะเป็นข้าเก่าแต่เพียง..... มีฐานะเท่าลูกจ้างที่ไม่
 ต้องให้ค่าจ้าง; ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายสมัยอยุธยา, พ.ศ. ๒๕๑๐
 หน้า ๒๔

อันที่จริง Palgrave อยู่เมืองไทยเพียง ๓-๔ ปี แหม่ม
แอนนาอยู่เมืองไทยเพียง ๕-๖ ปี ที่ไหนจะมีเวลาพอที่จะเข้าใจ
ภาวะดังกล่าวอันเร้นลับของสังคมไทยได้กระจ่าง เพราะเราเห็น
แล้วว่า แม้แต่ท่านสังฆราชปาเลอกัวส์ ท่านได้เข้ามาอยู่ในเมือง
ไทยกว่า ๓๐ ปี ก็ยังไม่เข้าใจในภาวะของสังคมไทยได้ถูกต้องนัก
แม้กระนั้นการที่ผู้เขียนนำเรื่องราวของชาวต่างประเทศ ๓ ท่าน
มากล่าวไว้ให้ทราบในที่นี้ ก็เพื่อเป็นแนวทางให้เห็นว่า ภาวะ
ของประชาชนพลเมืองเมื่อรุ่นปรุ่นตาของเราอยู่ในภาวะที่ ยากแค้น
ไร้ความหวังสิ่งดีงามในชีวิตเสียจริง ๆ

ถ้าหากเราไม่มีทางทราบเสียเลยว่าครึ่งหนึ่งสมัยหนึ่งนานมา
แล้ว ภาวะของสังคมไทยมิได้ตกต่ำสักเท่าไรถึงเพียงนี้ แต่กลับเป็น
สิ่งน่าอัศจรรย์ขึ้น ในเมื่อคำนึงถึงหรืออ่านพบเกี่ยวกับสังคมไทย
ของสมัยสุโขทัย เราก็จะไม่รู้สึกขบขันขมระทมเท่าไรถึงเพียงนี้ ก็เมื่อ
ครึ่งหนึ่งเมื่อ ๕๐๐-๖๐๐ ปีก่อน สังคมไทยเคยได้รับเสรีภาพใน
การดำเนินชีวิตโดยอิสระ มีกรรมสิทธิ์ในเรือกสวนไร่นาทรัพย์สิน
ของตน มีเสรีภาพในการหย่อนใจแสวงหาความเพลิดเพลินเมื่อ
ถึงคราวนันทิฤกษ์ หรือจะกล่าวโดยสรุปก็คือ มีความเป็นไท
ในการดำรงชีวิตโดยไม่ต้องตกไปอยู่ใต้อาณัติคอยรับใช้ในฐานะ
บ่าวไพร่ ข้าทาสผู้ใด แล้วด้วยเหตุผลกลใดสังคมไทยจึงกลับ
มาตกต่ำปลี่ยนแปลงดังที่เป็นอยู่ตามแนวเขียนของชาวต่างชาติทั้ง ๓

ที่กล่าวแล้ว กาลเวลาไม่ได้นำความเจริญพัฒนามาสู่ชีวิตของคน เป็นกฎธรรมดาทั่วไปหรือ ? ถ้ากาลเวลาในสมัยหนึ่งครวหนึ่งนำ ความเสื่อมโทรมความถอยหลังเข้าคลองมาสู่สังคม กาลเวลานั้นซึ่ง จะมีถึง ๔๐๐-๕๐๐ ปี ก็ตามที่ ก็เป็นกาลเวลาที่ผ่านมาโดยเปล่า ประโยชน์ หากควรยกย่องเทิดทูนไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติไม่

ไพร่ในสมัยอยุธยา

เมื่อชนชาติไทยสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พิจารณา จากกฎหมาย (ตราสามดวง) บางลักษณะ เราจะเห็นได้ว่าลักษณะ เบ็ดเสร็จระบอบ ศักราชก่อน กรุงศรีอยุธยาจะ ได้รับการ สถาปนา เป็น ราชธานีเสียอีก กล่าวคือระบอบที่ว่าตราขึ้นเป็นกฎหมายเมื่อพุทธ ศักราช ๑๘๘๔ กฎหมายนั้นระบุพระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุทธีสุริวงษ์....” ท่านผู้จะใช้สมเด็จพระ รามาธิบดีคือทองที่เราราบทั่วกันแล้วหรือไม่ และศักราชที่อ้าง ถึงจะถูกต้องหรือไม่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ ณ ที่นี้จะขอกกล่าวแต่ เพียงว่ากฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ^๕ นี้ประกาศให้ผู้คนพลเมืองได้ ทราบว่า ข้างมาโคกระบือของผู้ใดให้ผูกไว้ อย่าปล่อยปละละเลย ให้เข้า ไปเหยียบย่ำหรือกินข้าวในนาของผู้อื่น จะมีความผิดตาม กฎหมาย นามของราษฎรและข้าวที่ราษฎรปลูกผู้ใดพินคั้นนาถ่อ- เรือทำข้าวในนาเสียหายหรือลักไข่นาออกจากนาของผู้อื่น กฎหมาย จะลงโทษตามที่กำหนดไว้ และในมาตรา ๕๕ กฎหมายนี้ตราไว้ ว่า

๕ กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุภา เล่ม ๓ หน้า ๘๔-๘๘๓

“ถ้าผู้ใดก่อสร้างเลิกร้างที่ไร่นา เรือกสวนนั้น ให้ไป บอก
แก่เสนานายระวางนายอากรไปดูที่ไร่นาเรือกสวนที่ก่อสร้างนั้น ให้
รู้มากแล่น้อย ให้เสนานายระวางนายอากรเขียนโนนตให้ไว้แก่
ผู้เลิกร้างก่อสร้างนั้น ให้รู้ว่าผู้นั้นอยู่บ้านนั้น ก่นสร้างเลิกร้างตำบล
๕๕ ใน ๔๕๕ เท่านั้นไว้เป็นที่สำคัญ....”

กฎหมายนี้จะตีความหมายได้เช่นนี้หรือไม่ว่า ที่ดินรกร้าง
ว่างเปล่าไม่มีเจ้าของ ผู้ที่จะปรารถนาจะจับจองตัดต้นไม้บุตต
แปลงให้เป็นเรือกสวนไร่นา ก็ย่อมทำได้โดยไปแจ้งให้แก่เจ้าหน้าที่
ทราบเสียก่อน เมื่อได้บอกเบิกทำป่าให้เป็นนาเรือกสวนเสร็จสิ้น
แล้ว ก็ให้เจ้าหน้าที่ออกโฉนดหนังสือสำคัญให้ไว้เป็นหลักฐาน
กรรมสิทธิ์ กฎหมายนี้มิได้ระบุหรือจำกัดจำนวนว่าการจับจองที่ดิน
จับจองได้แต่เพียงเท่านั้นเท่านั้น ไร่ เป็นการเปิดสิทธิอย่างเสรีให้
บุคคลผู้ยื่นจับจองที่ดินทำมาหากินได้ โดยไม่จำกัดจำนวน^๖ ยิ่ง
กว่านั้นยังมีกฎหมายลักษณะบดศึก^๗ อยู่มาตราหนึ่ง (คือมาตรา
๖๓) วางเกณฑ์ปูนบำเหน็จรางวัลแก่เจ้าหน้าที่ในราชการผู้ชักชวน
ส่งเสริมให้ราษฎร เข้า จับจอง ป่าดงทุ่ง ว่าง เป็นที่ ทำมา หากิน คือ
“อนึ่งป่าดงทุ่งว่างร้างเขหาอยู่ทำมาหากินมิได้ และผู้ใดชักชวน
ราษฎรให้เข้าทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง บำนาญ
เป็นลหุ”

๖ ดูหมายเหตุท้ายเรื่อง ความเห็นเรื่อง “ศักดินา”

๗ กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุโขทัย เล่ม ๔ หน้า ๑๑๕-๑๑๖

กฎหมายอีกมาตราหนึ่งใน ลักษณะ เบ็ดเสร็จมี ข้อความ ว่า
“หีบป่าแลหีบเจ้าของสืบสร้างแลผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน ถ้าแล
ผู้ใดไปแผ้วถางเอาเอง ท่านว่าคนผู้นั้นบังอาจให้ไหมลาหนึ่งเป็น
สินไหมกึ่งพันยัก คนนั้นให้แก่พี่น้องลูกหลานมัน”

กฎหมายนี้ เป็นการรับรองสิทธิ ของเจ้าของนา และลูกหลาน
ผู้ใดได้เป็นเจ้าของไปแผ้วถางเอาเอง ย่อมเป็นการละเมิดสิทธิของ
ผู้อื่น

อันที่จริงกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จระบุถึงการซื้อขายให้เข้า
เกี่ยวกับทรัพย์สินในทางบ้านเรือน และเรือกสวนไร่่นา ไว้อย่างชัดแจ้ง
เป็นการตราสิทธิของเจ้าของ ไว้ให้เห็นชัดตลอด ไปจนสิทธิเกี่ยวกับ
ลูกเมีย วัวควาย คือทั้งทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ได้และทรัพย์สินที่เคลื่อน
ที่ไม่ได้ तुจะเป็นทรัพย์สินที่บุคคลในสังคมครั้นนั้นพึงมีอยู่ แต่
ทว่าสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้ บุคคลจะไม่ได้ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย
ถ้าหาก ตนมิได้ สังกัดอยู่กับเจ้าหม่อมขุนนาง ซึ่งท่านตราไว้ใน
ลักษณะรับฟ้อง

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง^๔ ระบุพุทธศักราช ๑๘๙๙ และ
ระบุพระนามพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรี-
สุนทรจักรพรรดิราชา....” ในมาตรา ๑๐ แห่งกฎหมายลักษณะ
นี้ ท่านตราไว้ว่า “ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใด ๆ แล

๔ กฎหมายตราสามดวง ฉบับจุลศักราช เล่ม ๒ หน้า ๒๓-๒๓

มิได้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว
ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิได้นั้นแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง....”

กฎหมายมาตรานี้จะเป็นรากฐานของสังคมไทยในยุคที่เริ่ม
แผ่ขยายอำนาจการปกครองไปทั่วลุ่มน้ำเจ้าพระยา เราพอจะมอง
เห็นภาพ การ เคลื่อนย้าย กำลัง ผู้คน เข้ามาตั้ง รกรากเหนือ ดินแดน
เหล่านี้ การเคลื่อนย้ายกำลังจะประกอบไปด้วยชายฉกรรจ์เป็น
กลุ่มก้อนจำนวนคงอยู่ในราว ๕๐,๑๐๐,๒๐๐ หรืออาจจะถึง ๑,๐๐๐
คน ซึ่งย่อมต้องมีหัวหน้าเป็นผู้บังคับบัญชา หัวหน้าเองที่กฎหมาย
เรียกว่า “มูลนาย” ครั้นเมื่อตั้งรกรากสร้างบ้านแปลงนาขึ้น ก็ย่อม
อยู่เป็นกลุ่มก้อน ทั้งนเพื่อเป็นการป้องกันภัยจากกลุ่มชนที่เป็นศัตรู
ครั้นเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ความจำเป็นของ
เมืองหลวงในการเรียกหากำลังผู้คนในเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน จึงจำ
เป็นต้องตราเป็น กฎหมายมิให้ผู้คน แยกหมู่ แยกพวก ออกเพ่นพ่าน
พนजर ซึ่งจะยากแก่การควบคุมดูแล กฎหมายจึงได้ตราความ
สำคัญไว้ว่า ผู้ที่สังกัดมูลนายเท่านั้น บ้านเมืองจึงจะให้ความ
พิทักษ์รักษาในชีวิตและทรัพย์สินของตน มูลเหตุที่จะเกิด “ไพร่”
จึงมีรากฐานมาจากความจำเป็นของสังคมไทยเมื่อแรกตั้ง

ในส่วนที่เจ้าขุนมูลนายจะต้องรับผิดชอบต่อผู้คน ลูกหมู่ ของ
ตนนั้น กฎหมายลักษณะเดียวกันลงศักราชว่า พ.ศ. ๑๙๒๖ และ
ระบุพระนามพระมหากษัตริย์ว่า “พระบาทสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

จิราขรเมศวร....”ในมาตรา ๕ ท่านตราไว้ว่า “อาญาประชา-
ราชภูรพาพิพาทแก่กันตระลาการทอดโดนตบาทหมายไปให้มุลนาย
ส่งผู้ต้องคดี....มุลนายรู้ว่าบ่าวมีคดีให้มีหมายบอกมาว่า ผู้มีคดีนั้น
ต้องราชการพระผู้อยู่หัว แลทำอุบายด้วยพิรุณเองก็ดี สืบสวนมิได้
เป็นสัจว่า มันต้องราชการจริง ท่านว่ามันละพระราชโองการแก่
ความเมื่อง ประเว่ประวิงให้ข้าท่านว่าให้กฏคดีเป็นแพ ส่วนนาย
มันรู้ด้วย ท่านว่าละเมิดให้ใหม่โดยยศฐาศักดิ์”^๘

กฎหมายมาตรานี้ ระบุถึงความรับผิดชอบของเจ้าหม่อมมุลนาย
ต่อลูกหม่อมของตนชัดเจนอยู่แล้ว และเมื่อตัวนายเข้าพัวพันสมัครกับลูก
หม่อมกระทำความผิด ก็จำต้องถูกปรับโทษตามศักดิ์สูงต่ำของมุลนาย
นั้น นี่ยังมีความผิดสถานเบา เพราะเป็นเรื่องทะเลาะเบาะแว้ง
ระหว่างลูกหม่อมด้วยกันเอง แต่ถ้าลูกหม่อมไปกระทำความผิดเป็นโจร
ปล้นทรัพย์ผู้อื่น ความผิดของมุลนายถ้าสมรู้เป็นใจกับลูกหม่อมจะเพิ่ม
พูนขึ้น

ในกฎหมายลักษณะโจร^{๙๐} ลงศักราชว่า พ.ศ. ๑๙๐๓ ระบุ
พระนามพระมหากษัตริย์ว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุทธิตี-
รักษ....” ในมาตรา ๕ และ ๖ ท่านตราไว้ว่า “บ่าวไพร่ข้าไท
สมัครมาอาศัยอยู่ในบ้านเจ้าขุนมุลนายผู้ใด และมีผู้มาให้โดนตว่า

^๘ นี่แสดงว่า การปรับโทษตามยศฐาศักดิ์ มีใช้แต่ พ.ศ. ๑๘๒๖ ก่อน
รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๖๕ ปี

^{๙๐} กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุโขทัย เล่ม ๓ หน้า ๒๐๘-๓๐๒

เป็นโจรปล้นเรือนฆ่าฟันท่านบาดเจ็บ....ทอดโฉนตฎีกาไปถึงมูลนาย
พญาบาลผู้ให้ส่งมันผู้ร้ายนั้นมา ให้แก่ตระลาการพิจารณา

ท่านมิให้เบียดบังมันผู้ร้ายไว้เลย ถ้ามันอยู่ไกลให้ยัดส่งตาม
ไกล ถ้ามันอยู่ใกล้ให้มันยัดส่งตามใกล้ แลส่งให้ตระลาการเอา
ตัวมาพิจารณา ถ้ามิได้เอาตัวมาส่งพิจารณาเป็นสัจว่า ขุนมูลนาย
แก่งอำพรางบ้องกันโจรไว้ก็ดี ให้มีโทษแก่ขุนมูลนายจงสาหัส
แล้วให้ไหมเสมอโจร ถ้าขุนมูลนายว่าโจรหนี โจรตายก็ดี ให้เอา
ทานบนไว้ ถ้าหนักให้ขุนมูลนายยัดสืบสาวหากว่าจะได้ตัวผู้ร้าย
มาส่ง ถ้าโจรนั้นตายจริงก็เป็นภัยแก่เจ้าสินน

ในกฎหมายลักษณะตระลาการ^{๑๑} ลงพุทธศักราช ๑๙๐๐
มาตรา ๔๔ ตราความไว้ว่า “มูลนายกรมใดมานั่งฟังความบ่าว
ของตัว ให้ฟังแต่ผิดแลชอบ อย่าให้สอนต่างกล่าวต่างลูกความ
อย่าให้เถียงต่างลูกความ ถ้าแลนายความสอนต่างเถียงต่างลูกความ
ใช้ ท่านว่าผู้นั้นละเมิด”

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกหมูกับมูลนายตลอดระยะเวลาต่อ ๆ
มา เพราะเหตุที่ลูกหมูกำลังพึ่งมูลนายจึงจะได้ความพิทักษ์รักษา
ลูกหมูกจึงต้องปรนนิบัติเอาใจมูลนายของตนเป็นสิ่งธรรมดา และยิ่ง
มูลนายต้องมีความรับผิดชอบในการกระทำ ความประพฤติ ของตน
ลูกหมูกจึงจำต้องให้ความเคารพยำเกรง จึงไม่เข้าความสัมพันธ์

๑๑ กฎหมายตราสามดวง ฉบับรื้อสดก เล่ม ๒ หน้า ๑๒๓-๑๒๓

อันใกล้ชิดเช่น^๕ จากคำว่าไพร่จึงเกิดคำว่าป่าวไพร่ และจากคำว่ามุลนาย หรือ เจ้าหม่จึงเกิดคำเจ้าขุนมุลนายขึ้น อนึ่ง มีลูกหม่ออยู่จำนวนหนึ่งซึ่งอายุยังไม่เจริญวัย (ถึง ๑๘ ปี) เข้าปีติบรรลุนิติภาวะ กฎหมายท่านก็กำหนดโทษไว้ลดหย่อนลงไปดังนี้

กฎหมายลักษณะโจร มาตรา ๕๙ “ผู้ใดลักทรัพย์บ้านคนท่าน.... ถ้าอายุ ๑๒ ปีขึ้นไปถึง ๑๔,๑๕,๑๖ ปี ให้ผูกคอตระเวนรอบตลาด ให้ทวนด้วยลวดหนัก ๓๐ ที ถ้าอายุ ๑๘ ปี (ขึ้นไป) ให้ทวนด้วยลวดหนัก โดยฉกรรจ์ ๖๐ ที....” สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี ท่านมิได้กำหนดโทษไว้ให้ จึงเข้าใจว่าเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี เมื่อทำผิดท่านคงได้แต่ภาคทัณฑ์สั่งสอน แล้วปล่อยตัวไปยังไม่ลงโทษ

เกี่ยวกับเด็กอายุไม่ครบนิติภาวะ ยังมีกฎหมายอีกลักษณะหนึ่ง คือลักษณะลักพา^๖ ระบุพุทธศักราช ๑๘๙๙ และพระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราช....” ในมาตราหนึ่งมีข้อความว่า “ผู้ใดลักไพร่ฟ้าข้าคนลูกเมียท่านพาหนี.... แลคนซึ่งไปด้วยเขานั้น ถ้ามันสนใจไปด้วยเขา ถ้าเด็กอายุ ๑๒ ปีลงมาอย่าให้มีโทษแก่เด็กนั้นเลย ถ้าอายุ ๑๓-๑๔ ปีขึ้นไปถึงอายุ ๑๖ ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย ๒๐ ที ถ้าอายุ ๑๗ ปีขึ้นไปถึง ๒๕-๓๐ ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย ๓๐ ที สั่งให้แก่เจ้านายมันคืน”

๑๒ กฎหมายตราสามดวง ฉบับครุสภา เล่ม ๓ หน้า ๑-๓๐

*นี้เป็นหลักฐานว่า เราถือเกณฑ์อายุ ๑๘ เป็นเกณฑ์บรรลุนิติภาวะแต่โบราณมา เพิ่มมาเปลี่ยนเกณฑ์อายุ ๒๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙...

สภาพของสังคมไทยในชั้นแรก เมื่อมีความเป็นอยู่เป็นกลุ่ม
ก่อนเป็นพวกเป็นหมู่ มีเจ้าหมู่เป็นหัวหน้าคอยควบคุมบังคับบัญชา
ลูกหมู่รับผิดชอบต่อรัฐบาล จากหมู่หนึ่ง ๆ ยังรวมกันเป็นแขวง
ซึ่งมีหัวแขวงเป็นหัวหน้า (ต่อมาคงจะเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าปลัดร้อย)
และจากหลาย ๆ แขวงรวมเข้าเป็นหัวปาก มีหัวปากหรือนายร้อย
เป็นหัวหน้า ในสมัยต่อมาซึ่งกำหนดศักดินา ความรับผิดชอบของ
แต่ละบุคคลต่อสังคม ท่านจึงจัดลำดับความรับผิดชอบ ของบุคคล แต่
ละบุคคล ดังนี้

ไพร่เลว (คือลูกหมู่อายุ ๑๒ ปีลงมา) นา ๑๐

ไพร่ราบ (คือลูกหมู่อายุ ๑๓-๑๗ ปี) นา ๑๕

ไพร่มีครว (ลูกหมู่ที่มีครอบครัวแล้ว) นา ๒๐

ส่วนพวกหัวหมู่นั้น อาจแบ่งแยกตามความสำคัญหลาย
ชั้นด้วยกัน เช่น

ไพร่หัวงาน - นา ๒๕ แล้วจึงถึง

หัวสิบ - นา ๓๐ ส่วนหัวหมู่ที่ใหญ่โตขึ้นไป
อีกก็มี

ปลัดร้อย - นา ๑๐๐ และ

นายร้อย - นา ๒๐๐ พวกทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้

คงจะขึ้นกับขุนหมู่ผู้ใหญ่เช่น ขุนจ่านองบุรี นา ๔๐๐ ขุนแก้ว

ภูวดล นา ๔๐๐ ขุนโลกบาล นา ๕๐๐ ขุนโกษากร นา ๘๐๐

ขุนเทพโกษา นา ๖๐๐ ขุนไกรรักษา นา ๖๐๐ ขุนรักษาสมบัติ

นา ๘๐๐ ขุนพิบูลสมบัติ นา ๖๐๐

เกี่ยวกับคนชรา เด็ก และผู้หญิง สังคมไทยในสมัยเริ่มแรก หรือแม้แต่ในชั้นหลังก็มักจะปัดเข้าไปในประเภทบริวารของไพร่พล เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชายผู้ มีตำแหน่งหน้าที่ เป็นหัวหน้า ครอบครัว ไพร่ในสมัยอยุธยาจึงหมายถึงความถึงชายฉกรรจ์ ส่วน ลูกเมียและผู้สูงอายุในหมู่ญาติของชายฉกรรจ์นั้น ท่านคงปัดเข้า ไปในประเภทบริวาร เมื่อรวมกับพวกบ่าวและทาสของชายฉกรรจ์ นั้น คำที่ใช้รวม ๆ กันก็คงจะเป็นว่า ไพร่และบ่าว ทาสบริวาร ซึ่งอันที่จริงนั้นไพร่คือบุคคลสำคัญในครอบครัว บุตรภรรยาและ ญาติผู้ใหญ่คือบริวาร ซึ่งย่อมประกอบไปด้วยผู้รับจ้างคือบ่าว และ ทาสคือเชลยศึกหรือผู้ถูกนำตัวมาขาย แต่เมื่อคำไทยใช้รวม ๆ กัน นานเข้า การจะแยกคำออกจากกัน โดยเข้าใจความหมายของแต่ละคำนั้น จึงเป็นสิ่งที่ ไม่สู้จะง่ายนัก

สังคมไทยจะแตกกิ่งก้านแผ่ไพศาลจนสลบซับซ้อน เกิดมี พระราชบัญญัติลักษณะพระมหากษัตริย์ ลักษณะนาพลเรือน นาทหาร หัวเมือง ลักษณะกฏมณเฑียรบาล ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะ ขบถศึก แต่ครั้งใดคราวใดบ้าง ก็เหลือที่จะทราบให้แน่ชัดลงไป ได้ แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๗๐) มีหลัก ฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวง (ลักษณะพระราชกำหนดเก่า)^{๑๓} ประกาศเกี่ยวกับพวกไพร่ดังนี้

๑๓ กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุภา เล่ม ๔ หน้า ๒๕๓-๓๕๔

“มีพระราชกำหนดกฎหมายไว้แต่ก่อนสืบ ๆ หักมา ให้เจ้า
 พระยาแลพระยา พระหลวงเมืองเจ้าราชินิกุลขุนหมื่นพันทนายฝ่าย
 พลเรือนสมนอกสมในสังกัดพรรคทั้งปวง ยื่นเกลยรทางว่าหม่อมไพร่
 หลวงและพรรคพวกสมกำลังเลว ไทยเลวทาส ขัน ไว้แก่พระสัสดี
 ข่ายขวาทุกหมู่ทุกกรม ตามประเพณีแต่ก่อน แลอย่าให้พี่น้อง
 เสียราชการพระผู้เป็นเจ้า ถ้าพี่น้องเสียราชการ ไปจะให้มีโทษ
 จงหนักหนาตามพระอัยการ แลให้พระสัสดีซ้ายขวาบังคับบัญชาว่า
 กล่าวให้สำเร็จตามพระราชกำหนดกฎหมายแลให้เจ้าหมู่ฝ่ายทหาร
 ฝ่ายพลเรือนทั้งปวงเร่งพิจารณาหาว่าไพร่จกทุกหมู่ทุกกรม แล้ว
 ให้ยื่นเกลยรทางว่าขัน ไว้แก่พระสัสดีซ้ายขวาให้สิ้นเชิง อย่าให้
 หลงเหลืออยู่ได้ ถ้าสืบไปเมื่อนำเจ้าหมู่ใด ๆ เอาไพร่หมู่เอามา
 หม่อมลูกหลานหมู่มาพิจารณาถามสำมะโนครัวแล้วนั้นให้การว่า พ่อ
 แม่พี่น้องญาติเป็นหมู่เป็นกรมนี้แลสมด้วยคำคุณนั้นให้การ จึงให้อยู่
 ตามหมู่ตามกรม แลผู้ใดให้การว่าพ่อแม่พี่น้องญาตินั้นต่างหมู่ ต่าง
 กรม ต่างบ้าน ต่างอำเภอประการใด ๆ ก็ดี ให้พระสัสดีพิจารณา
 เกลยรทางว่าตามคำคุณนั้นให้การ ถ้าพบข้อพ่อ ข้อแม่ ข้อปู่ ข้อลุง
 ข้อตา ข้อน้า ถ้ามอวอตามฝ่ายพ่อฝ่ายแม่แต่คนหนึ่งสมดุหนึ่งผู้
 นั้นให้การ จึงให้พระสัสดีแบ่งปันตามพระอัยการบานแผนก ถ้ามี
 สมดุหนึ่งคำคุณนั้นให้การหาข้อปู่ ข้อลุง ข้อน้า ข้ออวอในเกลยร
 ทางว่ามิได้นั้น ด้วยคุณนั้นจะหลบหนีราชการพระผู้เป็นเจ้าแลคุณนั้น

จะให้การให้สัตยาบันนั้นค่อยๆ ให้ฟัง แล้วให้พระสัสดีบังคับบัญชา
ให้คงแก่หม่อมผู้เถียรทางว่าจริงนั้น ให้มีโทษแก่ผู้ให้การผู้หา
เถียรมิได้นั้น ตามทานบนโดยบทพระอัยการ”

ในชั้นนี้ ผู้ “หาเถียรมิได้” มีความผิด ผู้ที่ไม่ “คงอยู่
ตามหมู่ตามกรม” ก็มีความผิด กฎหมายจะประสงค์ให้ผู้คนอยู่ตาม
หมู่บ้านตามอำเภอเดิมของตน หรืออย่างน้อยก็ให้ชนเถียรเป็น
หลักฐาน ไว้ในตำบลภูมิลำเนาเดิม เมื่อเกิดสงครามหรือราชการ
พึงประสงค์จะเกณฑ์เข้ามาใช้ในกิจการสำคัญ ก็จะเรียกเกณฑ์ได้
โดยทันที ที่จะถือความสะดวกของทางบ้านเมืองเหนือเสรีภาพการ
เคลื่อนย้ายของบุคคล กฎหมายในเมื่อระบอบพุทธศักราช ๒๔๗๐ ว่า
เป็นปีประกาศใช้ เราก็พอจะมองเห็นได้ว่า เพียงระยะเวลาไม่ถึง
๒๐๐ ปี นับแต่สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ภาวะของสังคม
ไทยก็จะถูกจำกัดเสรีภาพในทางเคลื่อนย้ายที่ทำกินเสียแล้ว ใคร
เกิดในบ้านเมืองใดก็จำต้องปักกรรากอยู่ ณ ที่นั้น จะเคลื่อนย้าย
ไปแสวงหาที่ทำกิน ณ ถิ่นอื่นเมืองอื่นย่อมมีความผิด

ในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ นี้ มีหลักฐาน (ปรากฏใน
พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ระบุจุลศักราช ๘๘๐) ว่า
“แรกทำสารบาญชี.....ทุกเมือง” จะเป็นการสำรวจสำมะโนครัว
และจัดบันทึกไว้เป็นหลักฐานครั้งแรกเท่าที่พบหลักฐาน ว่าเมืองใด
มีพลเมืองชายฉกรรจ์ประจำเมืองจำนวนเท่าใด เมื่อเกิดศึกสงคราม

จะได้เกณฑ์จำนวนชายฉกรรจ์ได้ถูกต้อง นับแต่รัชกาล^๕แรกก็ควร
ยึดเป็นหลักได้ว่า กรุงสุโขทัยได้เข้ามาผนวกอยู่กับกรุงศรีอยุธยา
อย่างสนิทแน่นแฟ้น รวมเป็นราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้โดยแท้
จริง เพราะก่อนหน้ารัชกาล^๕นี้ดูจะยังแยกเป็นสองฝั่งสองฝ่าย ยัง
รวมกันไม่สนิทเป็นทองแผ่นเดียวกันเช่นในแผ่นดิน^๕

การรวมราชอาณาจักรทั้ง ๒ เข้าเป็นทองแผ่นเดียวกัน ควร
เป็นข้อสังเกตว่าไทยเราใช้วิธีสมรส เพราะวิธีสงครามทำไปไม่
สำเร็จ เช่นเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมราชาขุนหลวงพะงั่ว ท่านเสด็จ
กรีธาทัพขึ้นไปปราบแคว้นสุโขทัยเป็นหลายครั้งหลายหน จนพระ
มหาธรรมราชาต้องออกมา “ถวายเป็นศิขรินทร์” สุโขทัยก็ยังซื่อตรงจง-
รักต่อเจ้านายของตน ต่อมาเมื่อสมเด็จพระอินทราชาท่านเสด็จขึ้น
ไปจัดการบ้านเมืองมิให้แตกพัวแตกน้างและพญาบาลเมืองกับพญา-
รามออก “ถวายเป็นศิขรินทร์” พลเมืองสุโขทัยก็ยังคงรักษาความภักดีต่อ
เจ้านายของตนอยู่ จนในที่สุดเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้
ราชสมบัติ ทางเจ้านายสุโขทัย (พญาเชลียง) เอาใจออกห่าง โดย
พาผู้คนอพยพไปอยู่กับอาณาจักรล้านนาไทย จนเป็นเหตุให้กรุง
ศรีอยุธยาต้องรบพุ่งกับอาณาจักรล้านนาไทยถึง ๑๕ ปี พล
เมืองสุโขทัยก็ยังมีความรู้สึกที่เจ้านายของตนครอบครองพิทักษ์รัก
ชาติตนอยู่ ต่อเมื่อพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรง
พระนามว่า “สมเด็จพระเชษฐาธิราช” ได้ทรงตำแหน่งพระมหา

อุปราช ผู้คนพลเมืองสุโขทัยจึงพากันถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การที่พระราชมารดาท่านเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย^{๑๔} และพระราชบิดาเป็นเจ้านายกรุงศรีอยุธยา จึงผสมผสานให้ราชอาณาจักรทั้ง ๒ เป็นทองแผ่นเดียวกันแน่นสนิท โดยเฉพาะในแง่ความจงรักภักดีของพลเมืองของสองพระนคร

นับแต่กฎหมายในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๗๐) ประกาศให้ผู้คนราษฎรคงอยู่ตามหมู่บ้านเดิมของตน กรุงศรีอยุธยาต้องประสบกับการศึกครั้งใหญ่กับพม่า เป็นเวลา ๑๐๐ ปีเศษ ในขั้นแรกเป็นสงครามรุกรบขยายพระราชอาณาเขต (คราวสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ เสด็จไปเอาเมืองทวาย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑) แต่ต่อจากนั้นเป็นสงครามป้องกันประเทศ นับแต่ศึกพระเจ้าตะเบงชเวต ศักดิ์พระเจ้าบุเรงนอง ศักดิ์เจ้านันทบุเรง จบลงด้วยศึกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งชนะพระมหากษัตริย์ และทรงเป็นฝ่ายนำทัพรุกรบเข้าไปในอาณาเขตพม่าจนสิ้นพระชนม์ที่เมืองหงสาวดี (พ.ศ. ๒๑๔๓) ไพร่บ้านพลเมืองจะมีความเป็นอยู่อย่างไรในร้อยปีนั้นก็เหลือทราบ การที่จะให้ราษฎรคงอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมของตนเป็นสิ่งเหลือวิสัยเสียแล้ว เพราะต้องหลบหนีข้าศึกบ่อยครั้ง ถูกเกณฑ์เข้ากองทัพเพื่อทำการสงครามก็หลายต่อหลายครั้งความเป็นอยู่ของสังคมไพร่ในระยะ ๑๐๐ ปี จึงเป็นเรื่องได้แต่นึกเดาเอา เห็นมีแต่กฎหมายฉบับหนึ่ง (ในลักษณะขบถศึก)^{๑๕} ตรา

๑๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐาน จากข้อความ ในหนังสือ *ราชวัติราช* ตอนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถออกทรงผนวช.

๑๕ *กฎหมายตราสามดวง ฉบับจุฬาราชมนตรี* เล่ม ๔ หน้า ๑๑๕-๑๑๖

(ซึ่งต่อไปสมควรเรียกชื่อให้ชัดเจนไปว่า “ไพร่สม”) ก็คงยังรักษาแบบแผนธรรมเนียมเดิมอยู่ เป็นการแยกแยะให้เห็นการแบ่งไพร่ออกเป็นของวังหลวง (หรือไพร่หลวง) และไพร่ของบรรดาเจ้านายวังอื่นๆ และของขุนนางใหญ่ๆ น้อยๆ (หรือไพร่สม) เมื่อมีไพร่สังกัดบังคับบัญชาแยกกันเช่นนี้ เมื่อเกิดการสมสู่เป็นสามีภรรยาระหว่างไพร่ต่างสังกัด เกิดลูกหญิงชายขึ้นการแบ่งบุตรเพื่อสังกัดเจ้าขุนมูลนายจึงเกิดมีปัญหามาในบางครั้ง ด้วยเหตุนี้กระมัง ต่อมาจึงมีกฎหมายประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๒๑๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (อยู่ในพระราชกำหนดเก่า) มีข้อความว่า

“แต่ต่อไปเมื่อหน้าแล ฝ่ายสมท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองขุนหมื่นพันทนายฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง แลมาสมจรรด้วยหญิงไพร่หลวง แลเกิดลูกหญิงชายเท่าใด ให้คงแก่เจ้าหมู่ไพร่หลวง อย่าให้ท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองขุนหมื่นพันทนายนั้นปันเอา ถ้าแลชายนั้นไพร่หลวง สมจรรด้วยหญิงสม ท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองขุนหมื่นพันทนายพลเรือนข้ายขวา แลเกิดลูกหญิงชายเท่าใด ให้ปันตามพระราชกฤษฎีกา.....”

หรืออีกนัยหนึ่ง กฎหมายนี้ประกาศบังคับให้ลูกหญิงชายต้องขึ้นสังกัดอยู่กับแม่ถ้าแม่เป็นไพร่หลวง แต่แยกสังกัดตามพระราชกฤษฎีกา ถ้าแม่เป็นไพร่สม

(พระราชกฤษฎีกาตามกฎหมายตราสามดวง แบ่งลูกหญิงชาย มีปรากฏตามลักษณะมูลคดีวิวาท มาตรา ๑๔ ระบุไว้ว่า “.....ถ้าแลชายนั้นไพร่หลวง สมรสด้วยหญิงสม.....เกิดลูกชายหญิง

เท่าใด ไซ้ให้แบ่งปันตามพระราชกำหนดกฎบ้านแผนก” ท่าน
ตราไว้เช่นนี้ จึงเหลือสติปัญญาของผู้เขียนที่จะทราบความกระจ่าง
ได้จึงขอเชื่อไว้ที่หนึ่งก่อนว่า ท่านคงให้แบ่งลูกชายคนโตไว้กับ
แม่ คือเป็นไพร่สม และลูกหญิงคนโตไว้กับพ่อ คือเป็นไพร่หลวง
ส่วนลูกชายคนที่ ๒ คงอยู่กับพ่อ ลูกหญิงคนที่สองคงอยู่กับแม่.....
เช่นนี้กระมัง)

เมื่อเกิดการแบ่งแยก ไพร่หลวงออกจากไพร่สม ในการให้
สังกัดหมายหมู่เป็นเด็ดขาดตลอดไปจนถึงลูกหญิงชายที่เกิดจากการ
สมรสเช่นนี้แล้ว การควบคุมพวก “เลา” หรือ “เลก” (ซึ่งน่าจะ
เป็นคำรวมเรียก ไพร่หัวเมืองทั้งหลายทั้งปวงตลอดจนข้าทาส เช่น
เลกวัด เป็นต้น) กฎหมายในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ (พ.ศ.
๒๒๗๖) ท่านระบุว่าให้ชำระแก้ไขทะเบียนเลข “สิบปี” ครั้ง
โดยมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพวกเลขเหล่านี้คือ เจ้าหมู่, สมุหบัญชี,
ปลัดกรม, เจ้ากรม, มีการจรรูปพรรณสูงต่ำคำขาวของพวกเลขไว้
ตลอดจนข้อบิตามารดาบุตรภรรยาแล้วข้อตัว เลขคนใดหนึ่งตาย
พิการ วิกลจริต ก็ให้ลงทะเบียนและวันเดือนปีกำกับไว้ โดย
ให้เจ้าหน้าที่ประจำเลขทั้ง ๔ (คือเจ้าหมู่, สมุหบัญชี, ปลัดกรม,
และเจ้ากรม) ประทับตรากำกับคนละดวงเป็น ๔ ดวง จะเป็นการ
สำรวจสำมะโนครัวกันอย่างจริงจังครั้งที่สองในระยะเวลา ๒๐๐ ปี
นับแต่ได้เคยทำไว้แล้วครั้งหนึ่ง เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระรามา
ธิบดีที่สอง (พ.ศ. ๒๐๖๑)

เมื่อได้^๕ ขึ้นทะเบียนพวกเลข และประทับตราเจ้าหน้าที่
เรียบร้อยแล้ว กฎหมายฉบับนี้ยังกล่าวความต่อไปว่า

“.....ถ้ามีพระราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ข้าพ
ลของจุฬาราชมนตรีเจ้าพระยาฯ ให้เอาเลขหมู่ใดกรมใด ส่งไป
เป็นเลขพระราชทานต้องการพระราชประสงค์จะทำการสิ่งใดๆ ก็ดี
.....ถ้าเลขฝ่ายทหาร ให้เอาหมายรับสั่งแลทานบนนั้นมาว่า แก่
พระธรรมไตรโลกนัย ถ้าเลขฝ่ายพลเรือน ให้เอามาว่าแก่พระ
สุภาวดี แลซึ่งทานบนนั้นก็ให้รับไว้ แลซึ่งเป็นไปใหม่นั้นให้
พิจารณาดูก่อน ถ้าเห็นควรจึงส่งเลขนั้น ไปตามรับสั่งแลหมายนั้น
ก็ต่ออย่าเพิ่งส่งให้แต่ถ้าเอาจาก่อน ถ้าเลขฝ่ายพลเรือนให้พระราช
สุภาวดีเอาเนื้อความ ไปว่าแก่สมุหนายก ถ้าเลขฝ่ายทหารให้พระ
ธรรมไตรโลกนัยว่าแก่สมุหพระกลาโหม ถ้าเห็นชอบด้วยแล้วจึงให้
ทำตามบังคับมหาดไทยและกลาโหมนั้น.....”

การให้เลขสังกัดในกรมมหาดไทย และกรมพระกลาโหม
เช่น^๕นี้ จะเป็นพวกเลขหัวเมืองซึ่งต่างไปจากพวกเลขในเมือง
หลวงและหัวเมืองชั้นใน ซึ่งถ้าเป็นไพร่หลวงก็สังกัดอยู่ในกรม
พระเสด็จซ้าย ขวา นอก ใน แต่ถ้าเป็นไพร่สมก็ยังมีเจ้านายของ
ตนเองเป็นผู้บัญชารับผิดชอบอีกชั้นหนึ่ง พวกเลขหัวเมืองจึงขึ้นอยู่กับ
กับกระทรวงใหญ่ ๒ กระทรวงคือ มหาดไทยและกลาโหมมา
แต่ปลายสมัยอยุธยาแล้ว

นับแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศธรรมเป็นต้นมา บ้านเมืองก็
ว่างการศึกครั้งใหญ่ ๆ จะมีก็การศึกย่อย เช่นการศึกขับไล่พวก
หม่าออกไปจากลานนาไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม*
การศึกปราบปรามจลาจลในประเทศกัมพูชา ในแผ่นดินสมเด็จพระ
เจ้าทรงธรรม การศึกปราบขบถเมืองนครราชสีมา และนคร
ศรีธรรมราช ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และการศึก
แผ่ขยายพระราชอาณาเขตทางประเทศพม่า ในต้นแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์ จะมีการศึกครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งก็เมื่อพระเจ้าอลอง
พญาและกองทัพพม่าในแผ่นดินพระเจ้ามังระมารุกรบกรุงศรีอยุธยา
จนเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

ในระหว่างการศึกษาใหญ่ นับแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
สวรรคต จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ นับเป็นเวลา
ได้กว่า ๑๕๐ ปี บ้านเมืองได้เจริญรุดหน้าทางเศรษฐกิจขึ้นเป็น
อันมาก มีพวกฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยน
สรรพสินค้ากันอย่างไม่เคยมีมาแต่กาลก่อน สินค้าต่าง ๆ ก็มีผู้
ต้องการมากขึ้น และเงินทองก็มีการจับจ่ายเปลี่ยนมือกันรวดเร็ว

* เหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๒๑ ตามการสอบสวนปีรัชกาลใหม่ ปี
รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศธรรมได้ ๕ ปี (๑๖๐๕ - ๑๖๑๐) รัชกาลพระศรี
เสาวภาคย์ ๑ ปี ๒ เดือน (๑๖๑๐ - ๑๖๑๑) และนับแต่พุทธศักราช ๑๖๑๑ ไป
จนถึง ธันวาคม ๑๖๒๕ เป็นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ศิลปากร
กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๑๐)

ชั้น ชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรไพร่ฟ้าประชาชนทั้งหลายจึงคง
คึกคักกระฉับ กระเจิง คล้อย ตาม ความเจริญ ของบ้านเมืองไป ด้วย
โดยเฉพาะในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ ดังมีหลักฐานเป็นจดหมายเหตุชาวต่างประเทศ
จดบันทึกไว้ให้เป็นหลักฐาน

ในจำพวกไพร่หลวง มีกฎหมายประกาศใช้ ในรัชกาล
สมเด็จพระเจ้าบรมโกศฐระบุพุทธศักราช ๒๒๙๑ มีข้อความว่า
“.....ไพร่ทอ้งหมู่เข้าเดือนออกเดือนทำราชการทุกวัน^๕ ได้ความ
ยากกว่าไพร่ (หลวง) ส่วยหึ่งปวงเป็นหลายเท่า.....”แล้วกฎหมาย
ก็แจกแจงเหตุผลว่า ทำไมไพร่ (หลวง) ส่วยจึงมีความยากลำบาก
น้อยกว่าไพร่หลวงซึ่งต้องเข้าเดือนออกเดือนทำราชการ เช่นไพร่
ส่วยตีบูก ไพร่ส่วยฝาง ไพร่เกี่ยวหญ้าช้าง ถ้ามิได้เอาตีบูก ฝาง
มาส่งหลวงตามกำหนดหรือเกี่ยวหญ้าช้าง ทางราชการก็คิดเงิน
แทนสิ่งของเพียง ๑๐ บาท ๗ บาท ๒ สลึงและ ๙ บาทตามลำดับ
ส่วนไพร่ส่วยอื่น ๆ เงินที่เสียแทนสิ่งของนั้น ๆ ก็ยังน้อยกว่าจำนวน
ที่กล่าว^๕ แต่ส่วนพวกไพร่ซึ่งต้องเข้าเดือนออกเดือนทำราชการ
ต้องเสียค่าจ้างคนทำราชการแทนเดือนละ ๔ บาท บ้าง ๖ บาทบ้าง
“ถ้าแลมีเสด็จพระราชดำเนินแลไปล้อมช้าง โพนช้างเกณฑ์ให้ไป
จับสลัดแลผู้ราย^๕นั้น ต้องเสียค่าจ้างเดือนละ ๕, ๖, ๗, บาทบ้าง
๒ ตำลึงบ้าง.....ครั้นออกเดือนไปจะได้ทำกินเป็นกำลังราชการ

ฝ่ายข้างกรรมการ แลแขวง นายอำเภอเกาะ เอาไปใช้ราชการ เบ็ด
เสร็จตามมีราชการอยู่นั้นเองๆ อีกเล่า เพราะเหตุนี้ไพร่หมู่จึง
ตั้งตัวรับราชการอยู่มิได้มีบุตรหลาน ซึ่งจะได้บวชขึ้นเป็นสกร
ใช้ราชการสืบไปนั้น ย่อมเสียโอกาสไปเสียให้พ้นจากหมู่ไพร่
หลวงร่วงโรยลง แต่สืบไปเมื่อนำ..... ห้ามอย่าให้กรรมการแขวง
อำเภอเกาะกุมไปใช้ราชการ ออกพนักงานเป็นอันขาดทีเดียว
ต่อมีราชการศึก การที่จะเสด็จพระราชดำเนินล้อมข้าง ล้อมเสือ
จึงให้วานใช้ราชการแต่ละคร้ง.....”

การที่ทรงพระกรุณาผ่อนคลายความเดือดร้อนของพวกไพร่
หลวง ซึ่งต้องเข้าเดือนรับราชการเช่นนั้น ก็ยังจะดูไม่พอเพียง
เพราะพวกไพร่หลวงที่พยายามหนีร้อนไปพึ่งเย็น หลบหนีไปสมัคร
เป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านายและบรรดาขุนนางก็มีมาก จึงมีพระราช
บัญญัติคาคโทษว่า “ผู้ใดมีน้ำใจสมัครเป็นข้าหลวง (ไพร่สม)
เจ้าต่างกรมๆใดๆนั้น ให้ผู้รับส่งซึ่งกราบทูลถวายนั้น สืบสาวคุ
ให้รู้ว่า เต็มบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ผู้สมัครนั้นเป็นหมู่ใด
กรมใดก่อน ถ้าสืบสาวรู้ทั่วว่าผู้สมัครจะได้เป็นไพร่หลวงหาไม่ได้
แล้วจึงให้กราบทูลถวายตามผู้ขอสมัครนั้น ถ้าเป็นวานเครือไพร่
หลวงอยู่ อย่าให้เอาไปถวาย ถ้ามีพึ่งจะเอาตัวผู้กราบทูลถวาย
นั้นเป็นโทษ และจะให้คนที่ถวายนั้นแทน ส่วนตัวไพร่หลวง
นั้นให้เมียนยกหนึ่ง แล้วให้อามาไว้คังหมู่ให้จ่ายตราไว้ห
เดือน.....”

ความแตกต่างในภาวะหน้าที่ความเป็นอยู่ของ ไพร่หลวง, ไพร่หลวงส่วย, ไพร่สม, และไพร่หรือเลขหัวเมือง เป็นเช่นนี้ ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงไม่น่าประหลาดใจที่เหตุใดความสามัคคีปรองดองกันในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองจึงมีไม่ได้ เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาถึงกับล่มจมลงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

ไพร่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ทรงประกอบพระราชภารกิจกอบกู้บ้านเมืองให้พ้นจากหมู่อริราชศัตรู และการแตกหักแตกเหล่านั้ ความจำเป็นของประเทศ ในการรวบรวมไพร่พลเป็นกลุ่มก้อนเพื่อจุดหมายทางการทหารก็เป็นสิ่งวิญญูชนพึงมองเห็น การสั้เลขหมายหมู่เพื่อเกณฑ์จำนวนไพร่พล ได้ถูกต้องจึงเป็นการสำคัญ เสรีภาพส่วนบุคคลในยามบ้านเมืองเกิดทุกข์ใช้ญ่ยอมมีความสำคัญรองลงมาจากเอกราชของประเทศ และอิสรภาพของประชาชาติ ในยามหน้าส่วหน้าขวานเช่นนี้ ใครเล่าจะมีวัดแต่ความสุขสำราญส่วนตัวและประโยชน์ทางทรัพย์สินเข้าพกเข้าห่อ จึงมีกฎหมาย (พระราชกำหนดเก่า) ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ เกี่ยวกับไพร่เลขทั้งหลายทั้งปวงว่า

“ให้สั้กนามเมืองแลชื่อมุลนาย ไว้ในข้อมือ ไพร่ฟ้าประชากรข้าทแล้วทหารทั้งปวงต้งนี้ เพื่อจะให้ทำราชการทั่วหน้ากัน.....

(ผู้ใด) ทำให้เลิกปลอมสั๊กและชะโมยเหล็กของหลวง ไปสั๊กแต่อำเภอ
ใจ หาผู้ลั่นงั้มได้ ต้องด้วยบทพระอัยการว่าปลอมพล โดย
โทษนั้นถึงตายสนทงโคตร.....”

พิจารณาเปรียบเทียบโทษฐานปลอมสั๊กหมายหมู่ในระหว่าง
เวลาวิกฤติกาลเช่น แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี กับ
ในระหว่างเวลาบ้านเมืองเป็นปกติสุข ในแผ่นดินสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว โทษฐานปลอมสั๊กหมายหมู่อย่างเดียวกัน รัชกาล
ที่ ๔ ทรงตราโทษไว้ดังนี้

“.....ครั้นเมื่อมีขอนายไพร่พวกลาว ไพร่หลวงอาสา
เมืองสุพรรณบุรี ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมตัวเอาเองหาให้กอง
สั๊กสั๊กไม่ชำระก็รับเป็นสัจ.....จะให้ลงพระราชอาญาเขียนตี ส่ง
ไปจำไว้ ณคุก และสั๊กเป็นตะพุ่นหญ้าข้างทุกคนเหมือนอย่างแต่
ก่อน ก็ทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่พลที่เป็นคน โฉดเขลา พลอย
ผ่อนยอมให้สั๊กไปนั้นจะ ได้ความยากแค้นเดือดร้อนมากนัก จึง
โปรดให้เอาแต่ที่เป็นต้นเหตุต้นคิด ๙ คน ไปสั๊กเป็น ไพร่หลวง
ตะพุ่นหญ้าข้าง ไพร่รอกนั้น โปรดให้สั๊กแปลงเป็น ไพร่หลวงคง
กรมตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออกสองเดือนถึงสามปีจึงให้เข้า
เดือนหนึ่งออกสามเดือนเหมือน ไพร่หลวงทั้งปวง.....” (ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ ๔, ประกาศที่ ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๐๑)

สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี พระองค์คงถือกำเนิดมา
เพื่อจะกอบกู้ชาติ พระจริยาวัตรของพระองค์จึงต้องเหี้ยมหาญ
สมกับวิกฤติกาลเช่นนั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว พระองค์ทรงเพียบพร้อมไปด้วยพระเมตตาคุณ ทรงแต่จะโปรดพระมหากษัตริย์แต่มวลพสกนิกรผู้โศกเขลาเบาปัญญา

จุฬาราชมนตรี ๒๓๒๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ ๒ พรรษา พระองค์ทรงตรากฎหมายเกี่ยวกับไพร่หลวงไพร่สมแลเลขหัวเมืองทั้งปวง (อยู่ในพระราชกำหนดใหม่)^{๑๖} ความว่า

“เมื่อครั้งเจ้าพี่ล่วงไปแล้วนั้น ไพร่หลวงสมกำลังมิได้ผลัดเปลี่ยนเข้าเดือนออกเดือนใช้ตราครุฑ ได้ความขัดสนเดือดร้อนเจ็บแค้นพยาบาลคิดอ่านผูกพันข้อความร้องฟ้อง กล่าวโทษมูลนายเจ้าหมู่สมุหบาญชี นายกอง นายหมวด ว่าใช้สอยตราครุฑทำการบ้านเรือนใช้ไพร่ไม่เสมอกัน เรียกเอาทรัพย์สินเงินทองแก่ไพร่ ต้องพิจารณาว่ากล่าวเนื่องๆ แลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นปราบดาภิเษกผ่านพิภพครั้ง ทรงพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ แก่ไพร่ฟ้าประชากร ให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ไพร่หลวงสมกำลังผลัดเปลี่ยนกันเข้าเดือนออกเดือน ทำราชการเป็นสามผลต่อยอยู่แล้ว ไพร่หลวงสมกำลังกลางคนเจ็บร้อนด้วยราชการ ถึงกำหนดก็มาเข้าเดือนทำราชการพนักงาน ลางคนไว้ไว้เกียจคร้านมิได้มาเข้าเดือนตามกำหนด มูลนายเอาโทษให้ตีไพร่บ้าง มีราชการให้กะเกณฑ์มูลนายเจ้าหมู่นายหมวดสมุหบาญชีต้องจ้างคนทำราชการแทน คิดเอาเงินค่าจ้างแก่ไพร่บ้าง

๑๖ กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุภา เล่ม ๕ หน้า ๑๕๓-๑๗๒

กลับร้องฟ้องกล่าวโทษมูลนายต้องพิจารณาชำระว่ากล่าว เคื่องได้
ละองธูลี ฯ เนื่อง ๆ ดุจหนึ่งครึ่งแผ่นดินเจ้าที่ล่วง ไปแล้วนั้น มิควร
หนักหนาแต่สืบไปเมื่อหน้า ถ้าไพร่หลวงสมกำลังจะร้องฟ้อง
กล่าวโทษมูลนายประการใด ๆ ถ้าพิจารณาเป็นสัจสมฟ้องว่านาย
ทำผิด ให้เอาตัวเป็นโทษปรับไหมตามรูปความบพระอัยการ
ถ้าไพร่สมกำลังเป็นผู้ฟ้อง ให้คงหมวดกองตามเดิม ถ้าพิจารณา
มูลนายไม่เป็นสัจย์ ให้เอาตัวไพร่ผู้ฟ้องเป็นโทษเขียนสองยก
๒๐ ที่.....ส่งตัว ไพร่นั้นให้แก่มูลนายคงหมู่ หมวด กอง ใช้ราช
การตามเดิม ไพร่จึงจะเปิดหลายรับราชการตามกำหนดเดือน
กะเกณฑ์ ใช้ราชการสะดวก.....”

การที่ไพร่หลวงต้องเข้าเดือนรับราชการ เราเห็นเป็นแบบ
แผนมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่ไพร่สมในครั้งนั้นยังไม่พบหลักฐาน
ว่าต้องเข้าเดือนรับราชการ ครั้นถึงคราวศึกใหญ่กับพม่าในแผ่น
ดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์ ตลอดมาจนสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระ
พระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี ไพร่พลหาญกรรจ์ทุกคนย่อมต้องเข้า
รับใช้ชาติด้วยกันทั้งนั้น แต่จะเรียกว่า “เข้าเดือนออกเดือน”
ดังไพร่หลวงในยามปกติหรือเรียกเป็นอย่างอื่นก็ยังไม่พบหลักฐาน
ในการที่ไพร่หลวงไพร่สม ต่างพากันฟ้องร้องว่า เจ้าหม่อมมูลนาย
ใช้งานตรากตรำในระหว่างบ้านเมืองมีศึกสงคราม จึงเป็นสิ่งที่
ไม่ควร ได้รับความเห็นใจเพราะเป็นยามคับขัน การที่พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงผ่อนผันให้ ได้พักผ่อนกลับ
ไปสู่เหย้าเรือนของตนเดือนหนึ่ง แล้วจึงกลับมาประจำทำงานให้

ชาติบ้านเมืองเดือนหนึ่ง สลับกันไปเช่นนั้น ย่อมจะเป็นพระมหา
กรุณาธิคุณอย่างล้นพ้นเพราะศึกใหญ่กับพม่ายังไม่เสร็จสิ้น ยังจะ
มีต่อไปอีกพักใหญ่ราว ๑๘ ปี ถึงเมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าปดุง ไป
แล้ว ก็ยังจะเบาใจไม่เตรียมพร้อมเพื่อป้องกันการทัพศึกยังไม่ได้
การศึกยังมีต่อไปประปรายอีกหลายครั้งแต่ก็เป็นศึกปลุกย่อย เช่น
คราวพม่าตีเมืองกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ (ต้นรัชกาลที่ ๒) และ
การส่งกำลังไปขจัดทัพที่แดนต่อแดนพม่า ๒ ครั้ง เมื่อรัชกาลที่ ๓
ครั้นเมื่อพม่าพ่ายแพ้ต่ออังกฤษแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ศึกใหญ่
กับพม่าจึงนับได้ว่าเป็นอันเสร็จสิ้นพอนอนใจได้

ในการตระเตรียมผู้คนไว้ป้องกันรุกไล่พม่าให้ออกไปนอก
พระราชอาณาเขตในรัชกาลที่ ๑ นั้น เห็นมีกฎหมายอีกฉบับหนึ่ง
ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ความว่า “.....เจ้าหมู่ฝ่ายทหารพลเรือน
พิจารณาทุกหมู่ๆ ใดก็ดี ซึ่งเห็นสัตย์ว่าทุกข์ยาก ไปเป็นทาสผู้
ซื้อ.....ก็ให้ปันเป็นสามส่วน แลให้เอาใช้ราชการเดือนหนึ่ง
ให้เจ้าเงินใช้เดือนหนึ่ง ให้ทำกินเป็นเสบียงเดือนหนึ่ง แลเจ้าหมู่
ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวงทำตามรับสั่ง.....” (พระราชกำหนด
ใหม่) หรืออีกนัยหนึ่งพวกไพร่เมื่อคราวขัดสนทุกข์ยาก ไปหยิบ
ยืมเงินทองนั้นมาจากผู้อื่น ตัวเองจะต้องไปรับใช้เขาแทนดอกเบี้ย
หรือมิฉะนั้นต้องเอาลูกเมีย ไปให้เขาใช้สอย ไพร่พวกนั้นเมื่อคราว
เข้าเดือนก็ต้องเข้ามาทำงานให้ราชการ ครั้นออกเดือนคือออกเวร
มีเวลาจะไปแสวงหาเงินทองชำระหนี้สินก็ทำไม่ได้สะดวก เพราะ
ถ้าไปหาเงินมาได้อีกที่อยู่ ถ้าหาไม่ได้ดอกเบี้ยก็กินส่วนต้นเงินก็

ยังคงอยู่ ภาวะของสังคมไพร่บิณฑิอยู่เช่นนั้น ทำให้ไพร่ต้องตก
ไปเป็นทาสน้ำเงิน เมื่อหลุดพ้นออกมาได้ก็ตกเข้าไปใหม่ ผลุบ ๆ
โผล่ ๆ อยู่เช่นนั้น เป็นวัฏสงสารระนาอนาใจ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ ไพร่ทั้งหลายทั้งปวงมารับ ใช้นราชการเดือนหนึ่ง
ไปหากินเป็นอิสระ ๒ เดือน แล้วจึงมารับราชการเข้าเวรเดือน
หนึ่ง ออกเวรสองเดือน นับแต่รัชกาลนี้เป็นต้นไป ภาวะความ
เป็น ไพร่จึง ได้รับความผ่อนคลายเป็นอิสระเพิ่มขึ้นหนึ่งเท่าตัว

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก มีกฎหมายอีกฉบับหนึ่งพระราชทานสิทธิให้พวก
ไพร่ทั้งหลายทั้งปวง ได้มีสิทธิถวายตัวเป็นมหาดเล็ก หรืออีกนัย
หนึ่งให้สิทธิแก่ไพร่ทุกคนเปลี่ยน ฐานันดรมาเป็นขุนนางได้ ถ้า
เป็นคนสดีข้อมสดีขัญญาอัธมาศย์ นับได้ว่าเป็นการทรงค้ำนัง
ว่าชาติตระกูลไม่สำคัญเท่าความดีที่บุคคลมีอยู่ในตัวเอง เป็นการ
ทรงค้ำนังที่น่าสมยอย่างเด่นชัด เช่นผลของกฎหมายนี้ท่านแสดงไว้
ด้วยว่า คือ “ทุกวันนี้ผู้คนรุ่งโรยกว่าแต่ก่อน บุตรและหลานทำ
ราชการ ผู้มีชาติตระกูลเคยทำราชการนั้นมีอยู่น้อย...” พวกเรา
คนชั้นหลังอาจจะไม่เห็นแปลกถึงการที่ ในหลวงท่านทรงพระมหา
กรุณาธิคุณเช่นนั้น แต่ถ้าเราทราบด้วยว่า การที่ไพร่จะถวายตัว
เป็นมหาดเล็กนั้น ไม่มีทางทำได้เลย เพราะกฎหมายในรัชกาล
พระเจ้าบรมโกศฐีระบุว่า ผู้ถวายตัวจะต้องมีคุณสมบัติถึง ๙
ประการ คือ วุฒิ ๔ อธิบัติ ๔ และคุณานุรูป พิจารณาเฉพาะ
วุฒิ ๒ ประการแรก คือ ต้องมีตระกูลสืบมาจากอัครมหาเสนาบดี

และต้องมีอายุแต่ ๓๑ ปีขึ้นไป เอาเพียง ๒ ประการนี้ พวกไพร่
หน้าไหนจะผ่านไป ได้ก็เหลือเดา การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชทานสิทธิให้พวกไพร่เปลี่ยนฐานันดร
มาเป็นขุนนางได้เช่นนี้ จึงนับได้ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่จะหา
ตัวอย่างไม่ได้อีกแล้วก่อนยุคปัจจุบัน

แต่ถึงแม้จะได้ทรงพระกรุณาให้บรรดาเลขาทั้งปวง เข้ามา
รับใช้ราชการเดือนหนึ่ง ออกเวรไปสักระยะหนึ่งของตนสองเดือน
เมื่อถึงคราวเข้าเวรก็ยังมิผู้หลบหลีกหนีราชการอยู่เสมอ ๆ จึงต้อง
ทรงเร่งรัดให้ลงโทษแก่ผู้ละหนีราชการเป็นแบบอย่างไว้ มีการ
โอบยและจำตรวนเป็นต้น อนึ่ง เมื่อข้าศึกเข้ามาตีพระนครและ
แวนแคว้นแดนบันธเสมา ผู้ที่ต้องไปราชการกลับ “ย่อท้อเกียจ
คร้าน” ไม่ไปให้หรือจางวานผู้อื่นให้ไปแทนตัวบ้าง มีพวก
“ภิกษุสิก ฌรสิก” ยังมีได้สีกหมายหมื่นเป็นต้น จึงทรงเพิ่มโทษผู้
บิดพลิ้ว ไม่ไปในการทัพศึกถึงสิ้นชีวิต และผู้บังเลบ วัมิได้เอามา
สีกก็ให้เพิ่ม โทษทวีคูณ การป้องกันพระนครในระยะ ๑๘ ปีใน
รัชกาลที่ ๑ นั้น คงสำเร็จลุล่วงด้วยดีด้วยทรงผ่อนผันให้ผู้สมควร
ได้ออกไปพักผ่อนอย่างหนึ่ง ทรงเข้มงวดเพิ่มโทษแก่ผู้ละหนี
ราชการอีกอย่างหนึ่ง

ลพหัตถ์กราบ ๒๓๔๕ อันเป็นปีที่ทำสงครามขับไล่พม่าจาก
เขตลานนาไทย สงครามใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ก็สิ้นสุดลง และศึก
ใหญ่กับพม่าครั้งหลังเป็นเวลารวม ๔๕ ปี นับแต่ศึกพระเจ้าอลอง
พญา พระเจ้ามังระและพระเจ้าปดุงก็สิ้นสุดลงด้วย ปัจจัยสงคราม

ที่ปัจจุบันนี้ ให้ความเป็นอยู่ของสังคมไทยต้องทุกข์เข็ญแร้นแค้นกัน
หมดไป ต่อแต่นั้นไปจะมีแต่สังคมคอยรอรับสังคมไทยอยู่เบื้อง
หน้า

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี พวกไพร่มี
ภาระปกติต้องเข้ามารับราชการเดือนหนึ่ง ออกไปทำมาหากิน
ของตนเดือนหนึ่ง แล้วกลับเข้ามารับราชการตามเวรเข้าเวรออก
คราวละเดือนเช่นนี้ตลอดไปตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า
“เข้าเดือน ออกเดือน” ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก พระองค์ทรงพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้พวกไพร่
เข้ามารับราชการเดือนหนึ่ง ออกไปเป็นอิสระแก่ตนสองเดือนเป็น
แบบรัตนโกสินทร์เรียกได้ว่า “เข้าเดือน ออกสองเดือน” เป็น
นิมิตอันดีงามแก่มวลพสกนิกรโดยทั่วหน้า ว่าต่อ ๆ ไปจะได้รับ
ความเป็นไทยเพิ่มพูนขึ้นตามกาลสมัย ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์ยิ่งเพิ่มพูนขึ้นไปอีก
คือทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พวกไพร่เข้าเวรเดือนหนึ่งออกเวร
สามเดือน ปีหนึ่งๆ พวกไพร่จึงมีหน้าที่เข้ามารับราชการเพียง
สามเดือน มีอิสระเป็นไทยแก่ตนถึงเก้าเดือน กฎหมายนี้ออกใช้
บังคับเมื่อ ๑ ๖ ๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๒ ปีมะเมียโทศก (พระ
ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ตรงกับวันที่ ๒
ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๓ อันเป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลนั้น

พระราชกำหนดกฎหมายฉบับดังกล่าว สมเด็จพระมหา
คำรพราชานุภาพทรงนำมาลงไว้ให้อย่างครบถ้วน นับได้ว่าเป็น

เอกสารมนุษยธรรมฉบับหนึ่งของประเทศ เป็นเอกสารซึ่งแสดง
พระปณิธานแห่งพระมหากษัตริย์ที่จะทรงทะนุบำรุงรักษาพระบวร
พุทธศาสนา และสมณะชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าประชากรทั่วประเทศ
“...แลกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาทุกวันนี้ ไพร่พลโยธาหมู่ทหารซึ่ง
เคยทำราชการณรงค์สงครามแต่ก่อนมา ก็ราฟิการล้มตายร่วงโรย
เบาบางไป ไพร่หลวงสมกำลังแลเลขหัวเมืองที่มีตัวอยู่ ก็โจทหมู่
ไปต่างกรม ฝ่ายนายมิได้มาร้องขอแลกเปลี่ยน ยอมให้ มิได้ขัด
ขวางไว้ โดยวาสนาผลการก็มีบ้าง นายเดิมได้ติดตามว่ากล่าวยัง
ค้างกันอยู่จนทุกวันนี้ มิได้หักโอนบาญชีต่อกัน (ก็มีบ้าง) เหตุ
ฉะนั้นบาญชีจึงพันเพี้ยนค้างเกินกันมาช้านาน บ้างก็อพยพหนี
ราชการหนีไปเข้าช่องซุกซ่อนอยู่ป่าดงก็มีมาก เพราะเจ้าหม่อม
นายใช้สอยตราครุฑไม่ผ่อนปรน ไพร่จึงขัดสนทนมิได้ ที่มีกิจสุบ
ทุกข์ ฝ่ายนายหมวดนายกองหาเอาธรรมาไม่ กลัวโทษภัยจึงหนี
บางทีหลบเจ้าหนึ่หนีนายเงินไปโดยขัดข้อง บ้างก็ต้องทุกข์โทษ
สิ้นไหมพินัย ครั้นจะกลับเข้ามาก็กลัว เพราะตัวกระทำผิด
ไว้ จึงส่ายกล่าบาอยู่เ็นดงป่าช้านาน.... บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระ
บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จปราบดาภิเษกเสวย
ฉัตรเสวยราชสมบัติใหม่ ตั้งพระทัยจะรักษาพระบวรพุทธศาสนา
แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มิให้เป็นอันตรายแก่ข้าศึกได้ จึงมีพระราช
โองการสั่งให้สักเลขหมายหมู่ใหม่.... บรรดาข้าหนึ่เจ้าบ่าวหนึ่นาย
ไพร่หลวงสมกำลังหาสละย ทาสสินไถ่ ที่ซุกซ่อนอยู่ ณ ป่าดง
จนทั่ว ให้เข้ามามีมาหาหม่อมเดิมโดยดี จะพระราชทานโทษภาค

ทัณฑ์ไว้ครึ่งหนึ่ง ถ้าแลมิสมัครอยู่กับนายเดิมจะสมัครอยู่กับ....
ข้าราชการผู้ใหญ่น้อยหมู่ใดกรรมใด จะพระราชทานให้อยู่ตาม
ใจไพร่สมัครแต่ในครั้งเดียวกันเป็นประณมบัญญัติไว้ เบื้องหน้าไป
จะให้คงหม้อยู่ตามสักครั้ง.... อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่า
เลขไพร่หลวงทั้งปวงนั้น ใคร(ได้รับ) ราชการเหนื่อยยากตรากตรำ
มาหลายปี ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จปราบ
ดาภิเษกใหม่ ทรงพระมหากรุณาจักลดหย่อนให้เข้ามารับราชการ
แต่เดือนหนึ่ง ให้ออกไปทำมาหากินอยู่สามเดือน แลให้กระทำ
ตามพระราชกำหนดกฎหมายนิจทุกประการ....”

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระนามตาม
คำจารึก ในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชรามาริธิ....” พระนามนี้ตรงกับพระนามที่จารึกในพระ
สุพรรณบัฏพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ แต่ในพระ
ราชกำหนดกฎหมายฉบับนี้ใช้พระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระบรม
ธรรมิกราชา นราธิปติ ศรีสุริยวงษ์....” การที่เราจะทราบว่าการ
หมายหรือเหตุการณ์สิ่งใดเกิดขึ้นในรัชกาลใด จึงเป็นการยาก
ลำบากอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีตัวเลขศักราช ระบุให้ไว้ อย่างชัดเจน อนึ่ง
ศักราชที่ระบุให้ไว้ในกฎหมายนั้นระบุว่าเป็น “จุลศักราช” ซึ่ง
ให้ความสะดวกและความแน่ชัดผิดกว่าแต่ก่อน ดังเช่นในสมัย
กรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี มักจะระบุลอย ๆ ว่า ศักราชเท่านั้น
เท่านั้น โดยไม่แจ่มแจ้งให้ชัดลงไปว่าเป็นพุทธศักราช จุลศักราช
หรือมหาศักราช ความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเทศและชนชาติไทยจึง

มีความยากลำบากขัดขวางอยู่ โดยเฉพาะในเรื่องพระนามและ ศักราชกำกับเหตุการณ์ นักศึกษาของเราซึ่งไปได้ความสะดวก เคยชินจากต่างประเทศในด้านการค้นคว้าวิชาความรู้ เมื่อกลับเข้ามาสู่บ้านเมืองของตนก็มาพบอุปสรรคตั้งว่าเข้า ไนไม่เข้าก็มีความ ท้อถอยไม่ค้นไม่เรียนเรื่องบ้านเมืองของตนมานานักต่อนักแล้ว ผู้เขียน เคยประสบกับความยากลำบากตั้งว่า จึงมีความเห็นใจแก่นัก ศึกษาด้วยกันเป็นอันมาก

เมื่อไพร่ทั้งหลายทั้งปวง ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เข้ามา ประจำทำเวรในปีหนึ่งเพียง ๓ เดือน นับแต่พุทธศักราช ๒๓๕๓ เป็นต้นมาเช่นนั้นแล้ว สิทธิของไพร่ที่จะเป็นไทเป็นอิสระแก่ตนก็คง อยู่ในเกณฑ์ ๙ เดือน ในปีหนึ่ง เป็นเช่นนั้นตลอดรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และส่วนหนึ่งของรัชกาลที่ ๕ กฎหมาย ซึ่งออกในพุทธศักราช ๒๔๒๐ (อันเป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลที่ ๕) ก็ยืนยันยืนยันว่าพวกไพร่ยังต้องเข้ามารับราชการในปีหนึ่งเป็นเวลา ๓ เดือน กฎหมายฉบับนี้เรียกว่า “ประกาศที่จะหักไพร่สมตายชรา พิการ” มีข้อความตอนหนึ่งว่า “....โบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน เลขาไพร่หลวงเลขาไพร่สมต่อ ๆ มาเป็นสองจำพวก พวกไพร่หลวง รับราชการปีหนึ่งสามเดือน เดือนหนึ่งค่าถึงกึ่ง ปีหนึ่งสี่ค่าถึงกึ่ง ไพร่สมรับราชการปีละเดือน ๆ ค่าถึงกึ่ง ทายรับราชการปีละ ๘ วัน เป็นเงินปีละหกสลึง เป็นธรรมเนียมมาถึงปีใดได้บอกเกณฑ์ ไปตามจำนวนสักทุกหมู่ทุกกรม....” และมีใจความต่อไปว่า ให้ หักไพร่สมที่ตาย ชราพิการ ออกจากบัญชีเสียตามรับสั่ง กฎหมาย นี้ให้ใช้บังคับแต่วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ในกฎหมายของรัชกาลที่ ๒ ซึ่งได้เขียนฐานะของพวกไพร่ให้ชัดเจนนั้น กฎหมายใช้คำว่าไพร่พลโยธาหมู่ทหาร และไพร่หลวงสมกำลัง แต่บางครั้งก็ใช้คำว่าเลกแทน มีการสั่งให้สักเลขหมายหมู่ เช่น “ให้สักไว้เป็นเลกหัวเมือง” “ส่งตัวเลกนั้นตะพุ่นหญ้าช้าง” เป็นต้น จึงทำให้เชื่อได้ว่าคำว่าไพร่และคำว่าเลกมีความหมายอย่างเดียวกัน เปิดในพจนานุกรม (ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ดู คำว่าไพร่ท่านอธิบายว่าเป็น ชาวเมือง พลเมืองสามัญ ส่วนคำว่า เลก ท่านอธิบายว่า คือชายฉกรรจ์พลเมืองชั้นสามัญ และท่านยังข้แจ้งด้วยว่าเขียนเป็นเลขก็มี ฉะนั้นจึงน่าจะสรุปได้ว่าไพร่ก็คือเลก เลกก็คือไพร่ แต่ปัญหายังมีอยู่ว่าไพร่หลวงและไพร่สม คือใคร มีฐานะต่างกันหรือไม่ เพราะกฎหมายในรัชกาลที่ ๕ ดังกล่าวแล้ว ระบุไว้ชัดเจนว่า ไพร่หลวงและไพร่สมเป็นบุคคลสองจำพวกมีสภาพและฐานะไม่เหมือนกัน คือไพร่หลวงมีหน้าที่ต้องรับราชการปี ๑ สามเดือน ส่วนไพร่สมมีหน้าที่รับราชการเพียงเดือนเดียว กฎหมายนัยยังระบุต่อไปว่า ถ้าไพร่หลวงจะส่งเงินมาแทนการเข้ารับราชการ ก็มีสิทธิทำได้ ไพร่สมก็มีสิทธิเช่นเดียวกัน แต่เงินช่วยราชการแทนตัว ไพร่หลวงจะต้องจ่ายสี่ตำลึงกึ่ง คือบละ ๑๘ บาท ส่วนไพร่สมจะต้องจ่ายสี่ตำลึงกึ่ง คือ ๖ บาท (อนึ่งกฎหมายระบุว่าผู้เป็นทาสก็ต้องรับราชการปีละแปดวัน หรือจะส่งเงินมาแทนตัวก็มีสิทธิจะทำได้ คิดเป็นเงินบละ ๖ สลึง เรื่องทาสต้องรับราชการงานโยธา เป็นของใหม่

ได้ทราบจากกฎหมาย^๕ เพราะกฎหมายกำหนดว่าหาสจะถูกเกณฑ์
ก็ต่อเมื่อมีการสงคราม) จึงเห็นได้ว่าสิทธิและฐานะของไพร่หลวง
และไพร่สมยังต่างกันไปในตอนต้นรัชกาลที่ ๕

เกี่ยวกับสิทธิให้เลือกส่งเงินมาชำระแทนตัวหรือส่งสิ่งของได้
เราก็เห็นแล้วว่า สิทธิกฎหมายท่านให้ ไว้แต่ปลายสมัยอยุธยาแล้ว
แต่กาลเวลากว้างเลยมากกว่า ๑๐๐ ปี ซึ่งควรเป็นเรื่องใหม่ของคน
สมัยใหม่ พิจารณาจากเรื่องราวในพระราชพงศาวดารในรัชกาล
ที่ ๔ ว่าใน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรง
รับหนังสือจากบรรดาพวกฝรั่งที่เข้ามาค้าขายยังพระนครว่า “จะ
ขอลงไปตั้งห้าง ขอยายได้ ปากคลอง พระ โขนง ตลอดถึง บางนา”
เพราะเรือลูกค้าจะขึ้นมามีค้าขายถึงกรุงเทพพระมหานครทางไกลนัก
และในฤดูน้ำ น้ำก็เขี้ยวเหลือกำลัง เรือค้าขายต้องเสียเวลาหลาย
วันกว่าจะแล่นทวนน้ำขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้ ในครั้งนั้นจึงโปรด
เกล้าฯ ให้ปรึกษาท่านเสนาบดีฯ ปรึกษาเห็นพร้อมกันให้กราบ
ทูลว่า ถ้าชาวยุโรปจะยกกันลงไปตั้งห้างร้านค้าขายอยู่ที่บางนา
ก็จะห่างไกลออกไปจากพระนคร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี จ้างจีนชุดคลอง ตั้งเต้าหน้าบ่อมผลาญ
ไพร่ ตัดทุ้งลงไปถึงคลองพระโขนง.... เอามูลดินขึ้นถมเป็นถนนฝั่ง
เหนือตลอดลำคลอง ราคาจ้างจีนชุดคลองและถมถนน.... เป็น
เงิน ๒๐๗ ชั่ง ๑๘ ตำลึง ๑ บาท พระราชทานชื่อว่าคลองถนน
ตรง ครั้นคลองและถนนทำการเสร็จสิ้นแล้ว พวกชาวยุโรปก็ไม่

ลงไปอยู่ที่บางนา ถนนตรงตั้งระบู้วันคือถนนพระราม ๔ ใน
ปัจจุบันนี้

ผู้เขียนเชื่อว่าการจ้างเงินให้บุคคลลง^{๑๓} ทำถนนใน พ.ศ.
๒๔๐๐ นี้ เป็นการจ้างใช้ให้คนทำงานโยธาเป็นคราวแรก ๆ ของ
สมัยใหม่แทนวิธีใช้ไพร่เข้ามา “รับราชการงานโยธา” ตาม
วิธีเก่า และเพราะการจ้างแรงงาน ได้ผลเรียบร้อย รวดเร็วกว่าการ
เกณฑ์ไพร่ให้มาทำงาน นี่อาจจะเป็นมูลเหตุของการพระราชทาน
สิทธิให้พวกไพร่นำเงินมาชำระแก้ราชการแทนตัวกระมัง หลัก
ฐานในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ยังระบุเรื่องราวต่อไปว่า
รัฐบาลในสมัยนั้น เมื่อจะตัดถนนขุดคลองและสร้างสะพานอื่น ๆ
เช่น ถนนเจริญกรุง คลองผดุงกรุงเกษม และสะพานเหล็กบนเป็น
ต้น ก็ใช้วิธีจ้างแรงงานไม่ใช่วิธีเกณฑ์พวกไพร่มาทำดังแต่ก่อน
ดังรายละเอียดปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ นั้น
แล้ว แต่เอกสารกฎหมายประกาศใช้ในรัชกาลที่ ๔ พระราช
ทานสิทธิให้พวกไพร่ทั้งหลายนำเงินมาชำระแทนกำลังแรงงานของ
ตน ผู้เขียนยังหาไม่พบ แต่เชื่อว่ากฎหมายดังกล่าวที่พระราชทาน
สิทธิเช่นนั้นคงจะต้องมีอยู่แน่นอน ถ้าเป็นสิทธิที่พระราชทานใหม่
ในรัชกาลที่ ๕ กฎหมายก็คงจะไม่ระบุถึง “โบราณราชประเพณี
ที่มีมาแต่ก่อนว่า พวกไพร่หลวงรับราชการปีหนึ่งสามเดือน เดือน

๑๓ ในรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๔) มีการจ้างเงินขุดคลองตั้งแต่วัดปากน้ำไป
บางขุนเทียนแล้วต่อไปถึงวัดกวดเลา ยาว ๑๗๘ เส้น ๑๘ วา รวมเงินจ้าง
๖๒๒ ชั่ง ๑๘ ตำลึง ๑ บาท (พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์
พ.ศ. ๒๔๗๗ หน้า ๑๐๓-๑๐๔)

หนึ่งตำลึงกึ่ง บาทหนึ่งสัปดาห์หนึ่ง ไพร่สมรับราชการปีละเดือน ๆ ละ
ตำลึงกึ่ง” ดังนี้ คือตราเป็นกำหนดตายตัวว่า ให้ไพร่หลวงมาทำ
งานสามเดือนหรือจ่ายเงิน ๑๘ บาทอย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะ
เลือกเอา ส่วนไพร่สมให้มาทำงานเดือนหนึ่งหรือจ่ายเงิน ๖ บาท

ในปัญหาที่ว่า เมื่อไพร่หลวงมีฐานะหน้าที่ต้องรับใช้ราชการ
การถึง ๓ เดือน หรือมีฉันทนต้องชำระเงินแทนตัวตั้ง ๑๘ บาท
ซึ่งเป็นภาวะที่เสียเปรียบพวกไพร่สมถึง ๓ เท่าเช่นนี้แล้ว ผู้ใด
ใครเล่าอยากจะเป็นไพร่หลวง? ถ้าหากเลือกได้ตามใจสมัครขาย
ฉกรรจ์ทั้งหลายทั้งปวงมีต่างเฮโลกันไปเป็นไพร่สมหมดหรือ? บัณฑิต
ว่า ผู้เขียนยังหาคำตอบอยู่ แต่เข้าใจว่า ตามสามัญสำนึก
เมื่อไพร่หลวงมีหน้าที่หนักกว่าไพร่สม สิทธิที่ตนพึงได้รับก็คงจะมี
มากกว่าพวกไพร่สมอย่างไม่มีปัญหา นี่พูดถึงเรื่องปกติ แต่ถ้าเป็น
เรื่องไม่ปกติ คือถ้าไพร่หลวงเป็นบุคคลในประเภทที่มีความผิดติด
ตัวมา รูปปัญหา ก็จะเปลี่ยนแปลงไป พิจารณาจากกฎหมายที่ว่า
เมื่อครั้งแรกเริ่มเดิมทีในสมัยกรุงศรีอยุธยาพึงจะได้รับการสถาปนา
ขึ้นเป็นราชธานี คนจริงใจไม่มีเจ้าขุนมูลนาย ท่านให้เอาตัวมาเป็น
“คนหลวง” ก็คือไพร่หลวงนั่นเอง ครั้นในกาลต่อมาเมื่อขุนนาง
ผู้ใดมีความผิดต้องโทษถูกริบราชบาทรูปว่าไพร่ของขุนนางผู้นั้น
ก็ถูกนำตัวมาสังกัดเป็นไพร่หลวง แม้ในชั้นหลัง ในรัชกาลที่ ๔ น
เอง ถ้าเลขหัวเมืองคนใดไม่มาให้เจ้าพนักงานสักหมายหมิ่น
กำหนด หรือหนีเพ่นพ่านอยู่ตามป่าตามดอย เมื่อถูกจับตัวได้ท่าน
ก็ให้ลงโทษนำตัวมาสังกัดเป็นไพร่หลวง การเป็นไพร่หลวงดังหลัก

ฐานกฎหมายแต่ละยุคแต่ละสมัย กำหนดไว้เช่นนั้น ไพร่หลวงจึงเป็นคนผิด จะเป็นความผิดของตัวเองหรือของเจ้านาย หรือของบรรพบุรุษแต่ดั้งเดิมอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านก็ปัดเป็นความผิดด้วยกันทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อไพร่หลวงเป็นคนผิด ภาระหน้าที่ของไพร่หลวงจึงมีมากกว่าพวกไพร่สมถึง ๓ เท่า ดูความจริงจะเป็นเช่นนั้น อันที่จริงนั้นศัพท์อื่น ๆ เช่น เขาหลวง รถหลวง นักเรียนหลวง ฯลฯ ล้วนเป็นศัพท์ที่เป็นมงคลด้วยกันทั้งนั้น ทำไมศัพท์ “ไพร่หลวง” ในภาษาไทยเราจึงมีความหมายไม่เป็นมงคลเสียเช่นนั้น?^{๑๘}

มีธรรมเนียมแต่โบราณมาแล้วที่ให้แปลงไพร่สมมาเป็นไพร่หลวง ธรรมเนียมนี้ปรากฏในเมื่อพวกเจ้านายของพวกไพร่สมเหล่านั้นมีความผิดถูกริบราชบาทว์ ดังที่เราเคยทราบกันดีอยู่แล้ว แต่ในกรณีที่เจ้านายของพวกไพร่สมสิ้นพระชนม์ หรือถึงแก่กรรม การให้แปลงเลขไพร่ของเจ้านายทสันพระชนม์และขุนนางที่ถึงแก่กรรมมาเป็นไพร่หลวงจะเป็นวิธีตบโกสินทร์ เฉพาะในกรณีหลวงนี้กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ ประกาศใช้เมื่อ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๐ เรียกว่า “ประกาศเรื่องชำระเลขเจ้าสิ้นพระชนม์นายถึงแก่กรรม” ความว่า “....ด้วยธรรมเนียมแต่ก่อนมา ถ้าเจ้าสิ้นพระชนม์ นายถึงแก่กรรมแล้ว ให้จัดชำระเลขกว่าจะพระราชทานเพลิงในบั้นหนึ่งแล้วจึงได้ชำระเลข สักแปลงเป็นไพร่หลวง มี

^{๑๘} ศัพท์ “วัดหลวง” ในรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ คือวัดร้าง ปราศจากเจ้าของ เป็นวัดที่ทรุดโทรมสลักหักพัง ปัจจุบันก็ตั้งแต่ ร. ๔ ศัพท์นี้กลับมีความหมายไปในทางมงคล ซึ่งเป็นความหมายตรงกันข้ามกับความหมายเดิม.

ธรรมเนียมมาแต่ก่อนดังนี้.... บัดนี้เจ้าของเลขที่ถึงแก่กรรมมีเหตุขัดข้องขึ้นในราชการ อย่างไรอย่างหนึ่ง ในระหว่างที่ยังไม่ได้พระราชทานเพลิงพระศพและศพอไว้อจนเกินกำหนดถึง ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปีก็มี เจ้าพนักงานเห็นว่าการชำนานเกลือกกลัวว่า นายตายไพรจะสูญ.... จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้กรมพระสุรัสวดีหมายบอกไปให้รู้จกทั่วกันตั้งแต่นั้นต่อไป ถ้าศพเจ้านายที่พระราชนานเพลิงเมรุท้องสนาม ไห้งดชำระเลขจนพระราชนานเพลิงเต็มตามธรรมเนียมเดิม ถ้าพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการที่ได้พระราชทานโกศฐกำหนดอย่างช้าเพียงปีหนึ่งให้ชำระเลข.... ถ้าข้าราชการที่ต่ำบรรดาศักดิ์กว่านั้นจะได้พระราชทานเพลิงแล้วก็ดี หรือยังไม่ได้พระราชทานเพลิงก็ดี ให้ลงมือชำระเลขอย่าให้เกิน ๘ เดือนไปได้ ซึ่งโปรดเกล้าฯ มาดังนี้ให้เป็นกำหนด เพื่อจะมีให้เลขที่นายตายไปแล้ว ไพรจะสาบสูญไป (ด้วย)....”

ธรรมเนียมที่จะแปลงไพร่สมให้เป็นไพร่หลวง กฎหมายท่านว่ามีมาแล้วก่อนหน้าจะประกาศใช้กฎหมายนี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๐ แต่ทว่าผู้เขียนยังไม่ได้พบหลักฐานในที่อื่นแม้แต่ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชทานเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระราชพงศาวดารในรัชกาลนั้น ก็มิได้ระบุเรื่องแปลงไพร่สมจากวงษ์หน้ามาเป็นไพร่หลวง หรือท่านผู้แต่ง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ) จะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ทราบกันดีอยู่แล้วในเวลานั้น จึงมิได้ระบุเรื่องแปลงไพร่ในวงษ์หน้ามาเป็น

ไพร่หลวงให้เราได้ทราบไว้ อันที่จริง เมื่อสมเด็จพระราชวัง
บวรวิไชยชาญทิวศต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ และมีกฎหมายประกาศ
ออกใช้ให้ยุบเลิกตำแหน่งมหาอุปราชวังหน้า นับแต่นั้นมาความใน
กฎหมายนั้น (เรียกว่า “ประกาศในกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลทิวศต”) ก็ใช้ถ้อยคำอย่างกว้าง ๆ ว่า “....บรรดาข้าราชการ
ในพระราชวังบวรก็ให้สมทบเข้ารับราชการใน พระบรมมหา
ราชวังต่อไป ควบคุมผู้คนซึ่งได้บังคับบัญชาอยู่ตามเดิมให้เป็นการ
เรียบร้อย อย่าให้แตกหมู่แตกพรรคเหมือนเมื่อกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลยังดำรงอยู่นั้นทุกประการ....” กฎหมายฉบับนี้ย่อม
มีความหมายว่าบรรดาไพร่สมในวังหน้า จำต้องแปลงเครื่องสัก
หมายมาเป็นไพร่หลวงจนสิ้นทุกคน และย่อมจะมีภาระหน้าที่ใน
ราชการแผ่นดินเพิ่มขึ้นกว่าเดิมถึง ๓ เท่าตัวด้วย

ในบรรดาเจ้านาย และ ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่ง ได้ สิ้น พระชนม์
และถึงแก่กรรมในระยะเวลาใกล้เคียงกับกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๓๐
ประกาศออกใช้ สมควรระบุงการพิราลย์ของสมเด็จพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ การ
ทิวศตของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๒๘ และการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระยาบาราม
ปรบักษ์ฯ เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๙ การพิราลย์และ
สิ้นพระชนม์ ดังกล่าว อาจเป็น มูลเหตุให้มี ประกาศกฎหมาย พ.ศ.
๒๔๓๐ เร่งให้บรรดาไพร่สมทั้งหลายทั้งปวงรีบชำระสักแปลงมา
เป็นไพร่หลวงรวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน สมดังการคาดคะเนของผู้

แทนรัฐบาลอังกฤษในกรุงเทพฯ รายงานไปยังรัฐบาลของเขาว่า
“January 19, 1883–Death of Ex-regent, at 75, and
Concentration of power expected” การแปลงไพร่สมมา
เป็นไพร่หลวง เป็น concentration of power อย่างแจ่มชัด
และก็เป็น พระราชกรณียกิจนี้กำลังเป็นประเทศชาติของ ร. ๕
เพื่อเผชิญเหตุการณ์ (ร.ศ. ๑๑๒) ซึ่งกำลังคืบคลานไถลเข้ามา
ทุกที แท้จริงเมื่อเรือรบฝรั่งเศสแล่นบุทละหลวงเข้ามายังกรุงเทพ
มหานครเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเพิ่งทรงรวบรวมกรมทหารบก ทหารเรือที่ แยกย้ายกัน แต่
เดิม ให้เข้ามาตั้งอยู่ในบังคับบัญชาและแบบแผนอย่างเดียวกัน
สำเร็จ เมื่อ ร.ศ. ๑๐๙ คือ ๓ ปีก่อนวิกฤตการณ์นั้น (ดูกฎ
หมาย ร. ๕ ข้อ “พระราชบัญญัติจัดการกรมยุทธนาธิการ ร.ศ.
๑๐๙”)

ในการที่มีกฎหมายเร่งรัดให้ สักแปลง เลขจาก ไพร่ สมวัง
ต่าง ๆ รวมทั้งที่อยู่ในบังคับบัญชาของบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย
ให้เข้ามาเป็นไพร่หลวงขึ้นตรงต่อวังหลวง เพื่อประโยชน์ในราช
การแผ่นดินนับแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้น หมายเฉพาะถึงเลขไพร่
สมกำลังในพระนครและหัวเมืองขึ้นในเท่านั้น ซึ่งขึ้นตรงต่อกรม
พระสุรัสวดี ส่วนบรรดาเลขหัวเมืองที่สังกัดอยู่ในบังคับบัญชาของ
ตำแหน่งสมุหนายก สมุหพระกลาโหม และกรมท่าอันอยู่ในเขต
หัวเมืองขึ้นนอกเล่า มีกฎหมายหรือวิธีการอย่างไร จึงจะสักแปลง
นี้กำลังให้เข้ามาอยู่ใต้บังคับบัญชาทางวังหลวงได้บ้าง ?

พิจารณาจากประกาศของ ร. ๔ เรื่องให้สมเด็จพระเจ้าพระยา
 ทั้ง ๒ องค์เป็นแม่กองสักเลข (ฉบับครุสภา *ประชุมประกาศ*
รัชกาลที่ ๔ ประกาศที่ ๕๘) หัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหม คือ
 ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม มีเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีรวมอยู่
 ด้วย ส่วนเมืองทขนกรมท่านัน มีเมืองสมุทรสงคราม สาครบุรี
 นครไชยศรี สมุทรปราการ พนัสนิคม ชลบุรี และบาง
 ละมุง รวมอยู่ในการสักเลขครั้งนั้น เมื่อเทียบกับการแบ่งแยก
 บังคับบัญชา หัวเมือง ขึ้นนอกในสมัย กรุงศรีอยุธยา เป็น ราชธานี
 เมืองราชบุรี กฎหมายเก่าท่านจัดให้อยู่ได้บังคับบัญชาของกรม
 มหาดไทย (ส่วนเมืองเพชรบุรี กฎหมายเก่าท่านจัดให้อยู่ได้บังคับ
 บัญชาของกรมพระกลาโหม) ท่านมาปรับปรุงให้เข้ามาอยู่ได้
 บังคับบัญชากรมพระกลาโหม แต่รัชกาลที่ ๔ หรือก่อนหน้านั้น
 ยังสืบไม่ได้ชัด ด้วยเหตุนี้กระมัง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เมื่อท่าน
 พ้นหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแล้ว จึงออกไปดำเนินชีวิตในบั้นปลาย
 อยู่ที่บ้านพักจังหวัดราชบุรี อันเป็นหัวเมืองขึ้นนอกขึ้นอยู่กับ
 บัญชาของกรมพระกลาโหม ส่วนหัวเมืองขึ้นกรมท่านันรัชกาลที่
 ๔ นั้น มีแตกต่างออกไปจากแบบแผนสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราช
 ธานี คือตัดเอาเมืองนนทบุรีมาขึ้นกับพระนคร แต่เพิ่มเมืองนคร
 ชัยศรี พนัสนิคม และชลบุรี ให้ขึ้นกับกรมท่านันรัชกาลที่ ๔
 นั้น การกล่าวเปรียบเทียบให้เห็นแบบแผนการแบ่งแยกเขตปก
 ครองหัวเมืองขึ้นนอกในรัชกาลที่ ๔ ว่าแตกต่างออกไปจากแบบ
 แผนกรุงศรีอยุธยาเช่นนี้ก็เพื่อจะให้ได้เข้าใจเรื่องราวต่อไปได้ดังนี้

กรรมวิธีแปลงไพร่มาเป็นพลเมือง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มการผนึกกำลังในประเทศแต่พระบรมมหาราชวังออกมาสู่ภายนอก กล่าวคือทรงตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ (ขณะที่พระองค์ทรงพระชนม์เพียง ๑๗ พรรษา) โดยทรงคัดเลือกเอาบรรดาราชาวงศ์ แลบุตรหลานขุนนางที่ได้ถวายตัวทูลเชิญผู้ใหญ่เด็กเป็นคนที่กว่าพัน โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง) เป็นผู้บังคับการคนแรก ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เหล่านี้ต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินพระราโชบายต่าง ๆ มีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) เป็นอาทิ เป็นผู้รับพระราโชบายออกมาจัดกรมทหารหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาการมาเป็นกรมโยธาธิการและกระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน และในการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้สมัครเข้ามาเป็นทหารหน้า เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้รับบรรดาศักดิ์เจ้าสินพระชนม์ นายตายเข้ มารับราชการเป็น “ทหารสมัคร” เป็นจำนวนมาก โดยมีพระราชทานเงินให้คนละ ๔ บาท ผ้า ๑ ส้ารับ เป็นสินน้ำใจแก่ทหารสมัครทุกคน ในบรรดาทหารสมัครเหล่านี้ มีเลขหัวเมืองจากจังหวัดราชบุรีและเพชรบุรีมากเป็นพิเศษอยู่สองจังหวัด (ซึ่งก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า เลขหัวเมืองทั้ง ๒ นั้นขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหม ตามแบบแผนการปกครองในรัชกาลที่ ๔) ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ทราบว่ เลขหัวเมืองราชบุรีและเพชรบุรีอพยพ

เข้ามาสมัครเป็นทหารหน้ามากเช่นนั้น “ท่านก็มีความวิตกเกรงว่า พ่อหมื่นที่เข้ามาสมัครเป็นทหารหน้านั้น ก็มีราชการที่จำเป็นต้องรักษากรุง เมื่อไม่มีคนรักษาแล้วก็จะทรุดโทรมไปทุกอย่าง.... จึงขอรับพระราชทานให้มีเลขาอยู่คงเมืองตามเดิม.... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้.... ด้้นผ่อนส่งพ่อหมื่นซึ่งเข้ามาสมัครเป็นทหารคืนไปให้ท่านเสียบ้าง.... จึงมีพระราชกระแสรับสั่งแก่สมเด็จพระเจ้าพระยาว่า การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารหน้ารับทหารเข้าสมัครนั้นรับแต่คนข้อมือขาวที่สมัครแล้ว เพราะเจ้าขุนมูลนายไม่นำมาสมัคร ปีติบงเอาไว้หาผลประโยชน์ส่วนตัว แต่ถ้าผู้ใดเป็นเลขซึ่งขึ้นเถียงรักห้อมือหลังมือแล้ว ก็ไม่ต้องรับราชการเป็นทหารสมัคร” (จากประวัติ.... เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หน้า ๑๐๑-๑๐๒)

ในปัจจุบันเราจะหาตัวอย่าง การสักห้อมือ หลังมือ ว่าเป็นอย่างไร สักด้วยภาพหรืออักษรอะไร ขนาดสักเล็กใหญ่สักเพียงใด เราหาดูไม่ได้เสียแล้ว หนังสือเรื่องราวที่จะอธิบายรายละเอียดการสักก็หาไม่ได้เสียด้วย ผู้เขียนเห็นแต่ประกาศ ร. ๔ ว่าด้วยข้าหลวงหมื่นเดิม (ประกาศที่ ๘๒-ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับครุสภา) มีข้อความว่า “ใครเป็นคนสักห้อมือ พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ใคร ๆ ได้รับหนังสือคุ้มสัก ๑๐ ยก ในพระนามนั้น คนสักก็คนที่รับราชการตำแหน่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวัง คือเป็นพระยาพระหลวงจีนและผู้สำเร็จราชการเมือง บุตรที่บิดาได้เป็นพระยาพระหลวงจีนในแผ่นดินปัจจุบันนี้ โปรดยกดังนี้ แต่อย่าให้ไปบุดคัยเอาข้อ

บิดา และปู่ทวดที่เป็นพระยาพระหลวงจ่มื่นในแผ่นดินที่ล่วงแล้วมา
อ้างว่า ถ้าตัวเองหรือบิดาปู่ได้สักท้อมือหรือได้รับหนังสือคุ้มสัก
๑๐ ยก ในพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
มงกุฎแล้ว คงว่าหมู่ข้าหลวงเดิม....” การสักท้อมือคงว่า จึงน่าจะ
จะสักพระนามเจ้าเลบ เช่น สักว่า “สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ามงกุฎ” กระมัง ส่วนการสักหลังมือ เห็นมีประกาศใน
ร. ๔ เช่นกันว่า “ให้มีหมายประกาศแก่เจ้าหม่อมลนายเจ้าของเลข
นำตัว เลขมาสัก หลังมือให้สิ้นเชิง แต่ในสี่เดือน ถ้าพ้น นั้น ไปจะ
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้.... จับตัวเลขซึ่งยังมี ได้สัก ไว้เป็น
ไพร่หลวงทงสน....” การสักหลังมือดูจะเป็นการสักหมายให้ทราบ
ว่า เป็นไพร่หัวเมือง และไพร่สมกระมัง ส่วนไพร่ข้อมือขาว
ก็คือไพร่ซึ่งยังไม่ได้มีการสักหมายหมู่ เฉพาะคนจำพวกนี้ ที่ทรง
พระกรุณาฯ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมรับเป็น “ทหารสมัคร”
ในยุคริเริ่มการมีทหารตามที่เรียกกันในครั้งนั้นว่าทหารหน้า

กรมทหารหน้าในสมัยแรกตั้ง มีกรมขึ้นอยู่กับหลายกรม (ตาม
ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี.... หน้า ๘๔) คือ กรมทหารม้า
เกราะทอง กรมทหารฝึพาย กรมทหารล้อมวัง กรมทหารรักษา
พระองค์ กรมทองปราชญ์พลายหอก กรมเกณฑ์หัตถ์อย่างยุโรป
กรมทหารมหาดไทย และมีเลขาเจ้าสนพระชนม์นายตายสมทบเข้า
อีกกองหนึ่ง กรมทหารหน้า มีเวรเข้ารับราชการ มีหน้าที่สำหรับ
รักษาพระนคร และแห่นำตามเสด็จ จุกช่องล้อมวง ฯลฯ การ
ทรงผนึกกำลังเริ่มแต่ในพระบรมมหาราชวัง จึงแผ่ออกมาตาม

สถานที่ต่าง ๆ ในพระนคร การแผ่ขยายพระราชอำนาจจากมณฑล
กรุงเทพ ฯ ออกไปสู่หัวเมืองชั้นนอกก็ได้ติดตามมาในรูป “ทหาร
สมัคร” โดยรับคัดเลือกมาจากเลขแขนขาวปราศจากเจ้าหม่อมขุนนาง
เข้าอยู่ในสังกัดกรมทหารหน้า การคัดเลือกดังกล่าวย่อมมีการ
“จัด คน ให้ ออก ไป เทียบ สืบ สวณ เกลี้ย กล่อม หัว ไป ทุก จัง หวัด”

(ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี-หน้า ๘๗) ส่วนเครื่องผูกมัดใจ
ให้ผู้คนเข้ามาสมัครเป็นทหารหน้า นอกจากเครื่องแบบสักหลาด
สีดำ ซึ่งราชการจ่ายให้แล้ว ยังมีเงินเดือน ๆ ละ ๑๐ บาท รวม
ทั้งอาหารวันละ ๒ เวลา การที่พวกไพร่สม ไพร่หัวเมือง ซึ่ง
เคยแต่ถูกทางราชการเกณฑ์บังคับมาทำการโยธา โดยจำต้องจัด
หาเสื้อผ้า อาหาร เครื่องมือทำงานมาเองตลอดระยะเวลาถูก
เกณฑ์ มาได้รับการเอาใจใส่ในทุกข์สุขในการดำเนินชีวิตตามแบบ
แผนใหม่เช่นนี้ การสมัครเป็น “ทหารหน้า” จึงเป็นที่นิยมแพร่
หลายโดยรวดเร็ว จนทาง ราชการจำต้อง ปิดการ รับสมัคร เพราะ
เกินความต้องการ

อย่างไรก็ดี ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อฉลองพระนครครบร้อยปี
เสร็จสิ้นแล้ว เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในโรงทหารกรมทหารหน้า
เป็นเหตุให้ทหารสมัครล้มตายหลายร้อยคน คนที่ยังเหลืออยู่ก็มี
ความตื่นตกใจพากันหนีกลับไปจังหวัดภูมิลำเนาเดิมของตน หลาย
พันคน การติดตามทหารให้กลับกรมจากจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี
จึงเป็นเกณฑ์ตัดสิน (deciding factor) ว่าพระราชาธิบายผนึก
กำลังของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพัฒนาต่อไป หรือ

จะสะดุดหยุดลง ณ ตรงนั้น ? เป็นโซ่ความสนาของบ้านเมืองไทย
ว่าจะดำเนินไปสู่วัฒนาถาวรสืบไป และก็เป็นเกณฑ์ที่ลบล้างคำ
เล่าลือไม่เป็นมงคลเกี่ยวกับสมเด็จพระยาฯ ท่านด้วย ที่ผลของ
การติดตามทหารให้กลับกรมครั้นนั้นเป็นไปโดยราบรื่น โดยที่
สมเด็จพระยาฯ ท่านมีพระประสงค์สั่งให้ท่านสมุหพระกลาโหม
(บุตรชายของท่าน) ถวายการปรนนิบัติตามพระบรมราโชบายทุก
ประการ (รายละเอียดดูได้จากประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์ หน้า
๑๖๘-๑๗๘) นี่ควรนับได้ว่าเป็นจุดสำคัญในการก้าวหน้าของ
ประเทศจุดหนึ่ง โดยที่ความคิดเห็นสองฝ่ายโอนอ่อนผ่อนเข้าหากัน
ด้วยสามัคคีรส เปรียบได้กับการประสานสามัคคีระหว่างพ่อขุนผา
เมือง และ พ่อขุน บางกลางหาว และ ระหว่าง พ่อขุนรามคำแหง กับ
พ่อขุนเม็งรายในอดีตกาล

การเปลี่ยนแปลง ระเบียบแบบแผน การปกครองประเทศใน
รัชกาลที่ ๕ จะมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การรวมศูนย์กำลังที่แยกย้าย
กันอยู่ตามกรมตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ในบังคับบัญชาแต่
แห่งเดียว (หรือเรียกโดยย่อว่า Concentration of power)
ก็ตามที แต่ก็เป็นที่บังเอิญให้บรรดาไพร่สมไพร่หัวเมืองทั้งหลายทั้ง
ปวง ได้แปลงสภาพแลภาวะของตนมาเป็นไพร่หลวงกันคราวนี้
ควรนับได้ว่า พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อกรุงเทพมหานครมีอายุครบ
ร้อยปี เป็นจุดเริ่มต้นที่จะปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้ก้าวไปสู่
ความเป็นไทยในที่สุด คือมีอิสระเสรีในการใช้เวลา กำลังและ
ความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร ขนชาติไทยต้องใช้เวลา

นานนักในการไต่เต้าไปสู่เสรีภาพ และก็เป็นเสรีภาพที่พูดของ
เรามีได้ต่อสู้เรียกร้องสิทธิ แต่เป็นการที่ผู้อยู่เบื้องบนโปรด
พระราชทานโปรดลงมาให้ เรื่องราวและวิธีการที่ไพร่ทั้งหลาย
ได้ก้าวมาสู่ความเป็นไทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเป็นเรื่องเคลือบคลุม
ไม่โครมคราม เหมือนการทวงถามเรียกร้องสิทธิการปกครองของ
ตนเองในคราวเปลี่ยนระบอบการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น

กฎหมายเครื่องมือในการปลดปล่อยไพร่ นับแต่กฎหมาย
พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้นมา จะแบ่งแยกออกเป็นสองแนว คือแนว
เงินช่วยราชการแผ่นดิน ซึ่งพวกไพร่มีหน้าที่ต้องชำระเป็นค่าตัว
รายปี ตามแนวนกรมพระยาศรีสุริยวงศ์กับหอรัษฎากรพิพัฒน์ มี
หน้าที่เร่งรัดเกาะกุมผู้หลบหนีให้มาชำระเสียให้เรียบร้อย ส่วน
อีกแนวหนึ่งนั่นคือแนวการรวบรวมขายฉกรรจ์ทั้งหมดให้เข้ามาได้
รับการฝึกหัดและอยู่ใต้บังคับบัญชาแต่แห่งเดียวตามแผนใหม่ ตาม
แนวนักกำลังผู้คนเพื่อป้องกันประเทศ มีกฎหมาย “พระราช
บัญญัติทหาร” ตรารออกมาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๓๑ (วัน ๓ ๑ ๓ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช
๑๒๕๐) เฉพาะที่เกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของพลทหารทั้งบกและเรือ
พลทหารสมัครจะต้องรับราชการไปจนครบ ๑๐ ปี จึงจะครบ
กำหนดเกษียณอายุ ถ้ายังสมัครรับราชการต่อไปทางราชการก็จะ
เพิ่มเบี้ยหวัดขึ้นให้จากเงินเดือนตามอัตราเดิม คือเดือนละ ๒ บาท
เบี้ยหวัดนั้นจ่ายปีละครั้งเรียกว่าเงินปี ส่วนในราชการพิเศษมี
ความดีความชอบก็จะได้รับรางวัลเป็นครั้งคราวไม่มีกำหนด เรียก

ว่าเงินรางวัล ไพร่ทั้งหลายทั้งปวงจึงหลุดพ้นจากการถูกบังคับให้
“รับราชการงานโยธา” โดยจ่ายเงินช่วยราชการแผ่นดินเสีย และ
มีอิสระเสรีที่จะ “สมัครเป็นทหาร” โดยได้รับเงินเดือน เงินปี
และเงินรางวัลเป็นการตอบแทน

เกี่ยวกับทหารสังกัดกรมต่าง ๆ ในชั้นแรกนั้น กฎหมาย
ท่านยังจัดลำดับเกียรติและความสำคัญไว้ว่า ทหารมหาดเล็กอยู่ใน
อันดับแรก ติดตามด้วยทหารม้า ทหารปืนใหญ่ และทหารเดิน
เท้าเป็นลำดับ เพราะฉะนั้นเมื่อพลทหารกรมมหาดเล็ก ท่านจัด
ให้ถือศักดินา ๒๐๐ เปรียบกับพลทหารกรมอื่น ๆ (รวมทั้งกลา
ลือเรือ) ถือศักดินาเพียง ๕๐ เช่นนี้ ทหารมหาดเล็กจึงย่อมจะ
ทรูแพ้เป็นเป้า ความสนใจหรืออิจฉา ริษยา ของผู้ คน โดยทั่วไป
(ศักดินาเกณฑ์เดิม คือ ไพร่เลวนาสิบ ไพร่ราบนาสิบห้า ไพร่มี
ครุวนายสิบ ไพร่หัวงานนายสิบห้า ไพร่หัวสิบนาสามสิบ)

ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๐๙) รัฐบาลแห่งพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรากฎหมายการทหาร
ประกาศออกใช้เรียกว่า “พระราชบัญญัติจัดการกรมยุทธนาธิการ”
โดยยกกรมยุทธนาธิการเดิมขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ เรียกว่ากระทรวง
ยุทธนาธิการ มีหน้าที่บังคับบัญชาผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการทหารบก
ทหารเรือ เจ้ากระทรวงมีตำแหน่งเสนาบดี มีเจ้าหน้าที่รอง ๆ ลง
ไปคือ ราชปลัดทูลฉลอง ราชปลัดบัญชี เจ้ากรมและปลัดกรม
ต่าง ๆ โดยตราหน้าที่ความรับผิดชอบไว้อย่างรัดกุม ประกอบไป
ด้วยผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือ และเจ้าพนักงาน

ผู้ใหญ่ในกระทรวงยุติธรรม ปรึกษาคัดหนุนซึ่งกันและกันให้
งานดำเนินไปสมพระราชดำริทุกประการ นี่เป็นการริบรุดดำเนิน
งานเกี่ยวกับการฉีกกำลังไปตามแบบแผนใหม่ ส่วนกิจการตาม
แบบแผนเก่า ซึ่งยังคงมีงานตกค้างไม่อาจจัดให้เสร็จได้โดยทันที
ก็คือเรื่อง “คนขอมือขาว” หรือไพร่ ซึ่งหลบหลีกเป็นคนจรไม่มี
สังกัด ก็มีกฎหมายเร่งรัดให้เจ้าหน้าที่กรมพระสัสดีนำตัวมาส่งเป็น
ไพร่หลวงอย่างเร่งรัด ส่วนการเก็บเงินค่าช่วยราชการแผ่นดินจาก
พวกเลกก็มีกฎหมายออกให้กรมพระสุรัสวดีเร่งเงินเลข ส่งกรมช่วย
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ นับได้ว่าราชการแผ่นดินในคราว
ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕
(ร.ศ. ๑๑๑) นั้น การบริหารตามแผนใหม่ก็ได้ดำเนินไปบนราก
ฐานอันมั่นคง ส่วนผู้บริหารงานในตำแหน่งเสนาบดีก็เป็นบุคคลรุ่น
ใหม่ด้วยกันทั้งสิ้น ขุนนางรุ่นเก่า เช่น เจ้าพระยาธรรมาธิปไตย
ที่สมุหนายก เจ้าพระยาสุริยวงษ์ ไขว่วัฒน์ สมุหพระกลาโหม
เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี ฯลฯ ก็ได้รับ “ยกขึ้นเป็น
เสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ประจำกระทรวง” แลให้เข้าในที่ประชุม
เสนาบดีสภาได้เป็นครั้งแรกเป็นคราวหนึ่งก็เพื่อ “บ้านเมืองจะได้รู้
เรื่องเจริญทันกับกาลสมัยที่เป็นทั่วไปในโลกนี้”

แต่การจัดการพวกไพร่ตาม ราชการแผนใหม่ ยังหาเสร็จสิ้น
ลงไม่ จึงในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๕) มีประกาศ
ยกกรมพระสุรัสวดีซึ่งรวมอยู่ในกระทรวงเมืองนั้น เป็นที่ข้าหลวง
ในทางราชการ ด้วยเหตุว่าการจ่ายเลขตามธรรมเนียมเดิม เป็น

หน้าที่กระทรวงมหาดไทยและกลาโหมได้กระทำ ต้องบังคับการ
 ข้ามกระทรวงล่วงกรมไม่สมควร ในบัดนี้^๕ได้ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าให้กระทรวงมหาดไทยได้รักษาการบ้านเมือง กระทรวงกลา-
 โหมได้รักษาสรรพวุธผู้คน ควรที่จะรวมกรมสรรพัตินี้ไว้ในกระทรวง
 กลาโหม จะได้ตรวจตราบังคับบัญชาการในหน้าที่ซึ่งติดต่อกันได้
 โดยสะดวก เพราะฉะนั้นให้ยกกรมสรรพัตินี้ไปขึ้นกระทรวงกลา-
 โหมตั้งแต่วันที่^๕ได้ลงในประกาศนี้” ครั้นแล้วในปีเดียวกันมี
 ประกาศทางราชการลงวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ มีใจความ
 ว่า “บรรดาไพร่หลวงทั้งปวงแต่เดิมมา ถ้าเป็นไพร่หลวงจ่ายเดือน
 ไม่มาเข้าเดือนประจำราชการ ต้องเสียเงินแทนค่าแรงมาประจำ
 ราชการปีละ ๑๘ บาท ส่วนไพร่หลวงส่วยอันต้องเกณฑ์ส่งสิ่งของ
 ต่าง ๆ ใ้ราชการนั้น ถ้าไม่ได้ของส่ง ต้องส่งเงินราคาของแทน
 เป็นเงินตั้งแต่ ๖ บาทขึ้นไปจนถึง ๑๒ บาท ตามชนิดของราคา
 ซึ่งต้องเกณฑ์ส่งนั้น ทรงพระราชนัดว่า การที่หมู่ไพร่หลวงต่าง ๆ
 ต้องเสียเงินค่าราชการไม่เสมอกันเช่นนี้เป็นที่เดือดร้อน..... เพราะ
 ฉะนั้น ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ ต่อไป บรรดาเลขไพร่หลวง
 ทั้งปวงที่ต้องเสียเงินค่าราชการกว่าปีละ ๖ บาทขึ้นไป ให้เก็บเงิน
 ค่าราชการแต่เพียงปีละ ๖ บาท.....” เป็นอันว่าเงินค่าราชการ (ซึ่ง
 ในรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนให้เรียกเสียใหม่ว่า เงินรัชชูปการ) คงขึ้นปี
 ละ ๖ บาท จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ มายุบเลิกไม่เก็บตอน
 รัฐบาลสมัยต่อมาได้ปรับปรุงประมวลรัษฎากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

ส่วนการเป็นทหารซึ่งไพร่ทั้งหลายทั้งปวง “สมัคร” เป็นด้วยใจรัก ตามพระราชโองบายเริ่มแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ มาเปลี่ยนระเบียบเป็นการ “เกณฑ์” แต่เมื่อใดที่ พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารฉบับแรก คือฉบับ ร.ศ. ๑๒๔ (คือ พ.ศ. ๒๔๔๘) มีพระราชปรารภไว้ว่า..... “การปกครองอาณาจักรทั่วทุกประเทศจำต้องมีกำลังพลทหารไว้ สำหรับป้องกัน ข้าศึกศัตรู ที่จะพึงมีมา ทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้นทั่วทุกประเทศย่อมต้องจัดการทำนุบำรุงกำลังทหารของประเทศนั้น ๆ โดยวิธีการอันสมควรแก่ภูมิประเทศทั่วกัน.....ก็และวิธีการเกณฑ์กำลังทหารในพระราชอาณาจักรสยามนี้ ตามราชประเพณีมีกฎหมายสืบมาแต่โบราณว่า บรรดาพลเมืองที่เป็นชายเมื่ออายุถึงฉกรรจ์แล้วทุก ๆ คน จะต้องมาลงเฝ้ารับราชการเข้าสังกัดหมวด กอง กรม รับราชการตามหน้าที่มีรับราชการเป็นเจ้าหมื่นนายกองควบคุม เมื่อมีการทัพศึก กรมใดต้องเกณฑ์เจ้าหมื่นนายกองก็ควบคุมไพร่พลในกรมนั้น ๆ ไปราชการทัพศึก ในเวลาปกติไพร่พลต้องมีเวรผลัดกันเข้ามาอยู่ประจำทำราชการคนหนึ่ง ปีละ ๓ เดือน นอกจากเวลาเรียกระดมเข้ามารับราชการจึ่งเป็นครั้งเป็นคราว จนแก่ชราอายุกว่า ๖๐ ปี ไพร่พลจึงได้ปลดพ้นจากหน้าที่ราชการ ประเพณี มีมาแต่เดิมดังนี้..... (ต่อมา) ได้ยอมให้ไพร่พลเสียเงินแทนแรงรับราชการได้ จึงพาให้แลเห็นเหมือนหนึ่งว่าไพร่พลพวกหนึ่งต้องรับราชการทหาร แต่อีกพวกหนึ่งเป็นเลขไม่ต้องรับราชการทหาร อันที่จริง ไพร่พลทั้งปวงย่อมอยู่ในกฎหมายและวิธีเกณฑ์ทหาร ซึ่งมีสืบมาแต่โบราณ

อย่างเดียวกันมิได้ยกเว้นเลิกลอนวิธอันนี้เลย.....” ครั้นแล้วจึงให้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔^{*} ให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ ๑๘ ปี รับราชการในกองประจำการมีกำหนด ๒ ปี แล้วปลดไปอยู่ในกองหนุน..... ผู้ที่ได้รับราชการทหารในกองประจำการแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นั้นพ้นจากที่จะต้องเสียเงินค่าราชการอย่างใด ๆ จนตลอดชีวิต

พร้อมกับไพร่พลชายฉกรรจ์ทั้งหลายทั้งปวง ท่านเหล่านั้นก็รวมอยู่ภายใต้กฎหมายแห่งพระราชบัญญัติด้วยคือ พระราชวงศ์ที่ทรงศักดิ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป ข้าราชการสัญญาบัตร นักเรียนผู้สำเร็จอุดมศึกษา นักเรียนนายทหาร หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ที่อยู่ใต้กฎหมายแห่งพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔^{*} ไม่มี ยกเว้นแต่คนจีน คนป่าดอย นอกนั้นผู้ที่^{๕๖๘}เป็นชายฉกรรจ์ต่างก็เป็น “ไพร่พล” เป็นประชากรมีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกัน รับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหารด้วยกันทุกคน

จาก “ไพร่” ที่จู่แว่วไปคำ ชี้นำไปขาย ในจำนวนแสนมาจนถึง “ไพร่พล” ผู้มีหน้าที่ต้องป้องกันประเทศรับราชการทหารในจำนวนกว่า ๓๐ ล้าน ชายฉกรรจ์ของเราได้บำเพ็ญฝ่ากาลเวลาและเหตุการณ์มาได้ไกลมากโขแล้ว แต่กาลเวลาข้างหน้ารอท่าอยู่ยังมีอีกมาก ชายฉกรรจ์ของเรามีมรดกสังคมในอดีต มีหน้าที่พัฒนา

^{*}พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ นี้ ผู้เขียนตีความหมายว่า คือการขุดเล็ก “ฐานันดรไพร่” ให้เป็นราษฎรอิสระ ร.ศ. ๑๒๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๘๘ หรือ ก.ศ. ๒๕๐๕ ฐานันดรไพร่จึงมีอายุครบคณมายุถึง ๕๖๔ ปี

ประเทศปัจจุบัน และมีความหวังว่าอนาคตของชาติจะแจ่มจรัส
เป็นสัต์ส่วนของตน แต่ละส่วนย่อมมีความสำคัญและสัมพันธ์เชื่อม
โยงกันประดุจลูกโซ่ เมื่อเราเคยกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า “เมือง
สุโขทัยนี้ดี” เราก็กลักล่าวในปัจจุบันได้ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์
นี้งาม” และตัวยกตัณูญรู้คุณของอดีตและความเชื่อมั่นในปัจจุบัน
เราก็ขอตั้งปณิธานโดยแน่วแน่ว่า กรุงรัตนโกสินทร์นี้จะดำรงคง
ความงามสืบต่อไปในอนาคตกาลเพื่อลูกหลาน ไพร่-ประชากร
ทั้งหลาย

หมายเหตุ ๑.

หลักฐานที่ใช้เรียบเรียงเรื่องนี้ ปรากฏอยู่ในท้องเรื่องอยู่
แล้ว จึงจะขอไม่นำมากล่าวในตอนท้ายเรื่องนี้อีก แต่มีเรื่องจะ
ขอทำคำชี้แจงอยู่บ้าง คือหนังสือกฎหมายตราสามดวง ผู้เขียนไม่
มีฉบับของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงต้องอาศัยฉบับหอสมุด
เลย์อ้างอิง กฎหมายตราสามดวงฉบับหอสมุดเลย์ ตีพิมพ์เป็น
ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ (ปีที่ท่านถึงแก่กรรม) ต่อมาโรงพิมพ์
ของท่านก็ตีพิมพ์ออกมาจำหน่ายอีกหลายคราว ฉบับที่ผู้เขียนใช้อ้างอิง
เป็นการตีพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ตัวสะกดการันต์
และเลขศักราชกำกับกฎหมายมีบกพร่องผิดพลาดอยู่มาก ไม่สมควร
จะยึดฉบับนี้ใช้ถ้าเรามีฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียนจึง

มิได้บอกรายละเอียดเลขกำกับหน้าไว้ให้ด้วยเมื่ออ้างอิงถึงกฎหมาย
ลักษณะต่าง ๆ บัดนี้^๕ ครุสภาตีพิมพ์กฎหมายตราสามดวงออกมา
จำหน่ายแล้ว (พ.ศ. ๒๕๐๕) เป็นหนังสือชุด ๕ เล่ม ผู้เขียนจึง
อ้างเลขกำกับหน้ากฎหมายไว้ให้ในคราวแก้ไข^๕ชำระครั้ง

ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ ๕ ซึ่งประมวลกฎหมายที่ตรา
ออกใช้ในรัชกาลนั้น ผู้เขียนใช้จาก “กฎหมายในรัชกาลที่ ๕”
โรงพิมพ์วิชาการ บ้านหม้อ ตีพิมพ์จำหน่ายนานมาแล้ว ปัจจุบัน
หาได้ยาก และมีอยู่ด้วยกันร่วม ๑๐ เล่ม ผู้เขียนจึงบอกแต่ชื่อ
กฎหมายและปีประกาศใช้ ไม่ได้บอกว่าเล่มไหนหน้าอะไร เมื่อ
กล่าวอ้างอิงกฎหมายนั้น ๆ ผู้เขียนหวังว่าครุสภาคงจะได้รวบรวม
“ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ ๕” ออกตีพิมพ์จำหน่าย เช่นที่ได้
ทำมาแล้วเกี่ยวกับ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔” จะเป็น
ประโยชน์แก่ผู้ใฝ่ใจในเรื่องราวของบ้านเมืองในรัชกาลนั้น เป็น
อันมาก

หนังสือเรื่อง “กรุงสยาม” ของท่านสังฆราช ปาเลอกัวส์
ตีพิมพ์จำหน่ายเมื่อต้นรัชกาลที่ ๔ คุณสนั่น ท. โกลบุตร แปล
จากฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย นำลงอยู่ในวารสาร “ภาษาและหนังสือ”
เป็นหนังสือที่มีหลักฐานหาได้ยากเล่มหนึ่ง บัดนี้สำนักพิมพ์
“ก้าวหน้า” ได้ตีพิมพ์เป็นเล่มออกจำหน่ายแล้ว ท่านผู้สนใจ
โปรดขอหามาเพื่อศึกษาต่อไปตามความสะดวก

From G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, page 96:-

.....In the early 19th century, the basic division in Thai society was that between the elite and the masses. The king and the royal aristocracy together with the bureaucratic nobility wielded full economic and political power. Beneath these strata were the masses, the great majority of whom were either freemen or slaves. Within this hierarchic system, each individual had a fixed (though not unchangeable) status with clear-cut responsibilities and rights toward individuals above and below him. Every freeman was in theory the client or retainer of a person in the upper strata, while every slave was the property of an elite individual or family. The great majority of the freemen were agriculturalists, but not serfs: *they were attached not to the land but to the patron* and in certain circumstances could transfer patrons. The client-patron relationship was paternalistic and interdependent; the freeman got security and care in return for his customary services. Freeman, however, as well as slaves, were not permitted to flee or leave the purview of their patrons and owners. In addition, all male freeman within certain age limits and many classes of slaves were liable to public service in the king's name for *four* months of each year - this obligation being the basis of the *corv e* system. Public works of all kinds-temples, canals, fortifications - were built by *corv e* labor, while

the army was manned by conscripts and slaves. Patrons were responsible, when requested, for supplying a certain number of their clients in a corvée capacity to specified government departments

Skinner อธิบาย social structure ของสังคมไทยได้ถูกต้อง มีข้อผิดพลาดอยู่ตรงการเข้าเวร “four months” ซึ่งใน ค.ศ. ๑๘๑๐ (ต้นรัชกาลที่ ๒) ลดลงเหลือ ๓ เดือนแล้ว

Skinner ยังอธิบายต่อไปว่า “ฐานันดรไพร่” เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการค้าและอุตสาหกรรมด้วยถ้อยคำต่อไปนี้ (หน้า ๙๖).—

....the institutionalized status of the Thai masses precluded the personal freedom and geographical mobility necessary for competition in new economic ventures. Moreover, the system discouraged even the further development of Thai craftsmanship and special skills. “Talent was rewarded by forced service in the patron’s household, under disadvantageous economic and social conditions.” (Thomson, V., *Thailand, the New Siam*, New York, Macmillan, 1941, p. 600) Agriculturalists had fewer obligations and a less coerced life than artisans, who when especially skilled could be forced into royal service for life. Under these circumstances, Thai initiative and creativity were stifled.

จึงเห็นได้ว่า นักศึกษาอเมริกัน ๒ ท่าน^๕ คือ Virginia Thomson และ Skinner เข้าใจฐานะของสังคมไทยเกี่ยวกับ

ไพร่ได้ถูกต้อง ผิดไปจากนักศึกษาชาวต่างประเทศสมัยเก่าซึ่งพอแต่ทราบอย่างงู ๆ ปลา ๆ เพราะได้ถามผู้ต่อมา มีข้อนำคำหนึ่เกี่ยวกับ Virginia Thomson ที่เสนอความเห็นแต่แง่ร้ายของ “ฐานันดรไพร่” คือว่า ฐานันดรไพร่เป็นปัจจัยให้ “Thai initiative and creativity were stifled” โดยมีได้กล่าวส่วนดีของ “ฐานันดรไพร่” ไว้ให้ด้วย ส่วนดีของ “ฐานันดรไพร่” (ในความเห็นของผู้เขียน) คือเป็นปัจจัยให้ “ไพร่หลายเชื้อชาติได้รับการกลมเกลียวให้ร่วมวัฒนธรรมของเจ้าขุนมูลนายจนในที่สุดออกมาในรูป “ประชาชนไทย” ผู้มีวัฒนธรรมไทยอย่างกลมกลืน คือ Thai homogenous culture ตลอดทั่วประเทศ

คราวนี้เราหันมาพิจารณาหนังสือของนักศึกษาชาวอังกฤษดูบ้าง

มีหนังสือแต่งโดยนักศึกษาชาวอังกฤษ ๒ ท่าน คือ Graham, Siam และ Quaritch Wales, *Siamese State Ceremonies* เพราะใช้การได้ถามจากเจ้านายในปลายรัชกาลที่ ๕ และ รัชกาลที่ ๖ ไม่สอบค้นจากตัวบทกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง จึงมีความเห็นคล้อยตามเจ้านายที่เป็นต้นต่อความคิดเห็นนั้นในเรื่องโครงสร้างของสังคมไทยสมัยโบราณ อันที่จริงทั้ง Graham และ Quaritch Wales อ่านหนังสือไทยไม่ออก จึงเป็นสังขารมดาที่เมื่ออยากทราบอะไร ก็ต้องได้ถามเอาจากผู้รู้ คือ เจ้านายที่เป็นหลักเป็นประธานในความรู้อยู่เกี่ยวกับบ้านเมืองไทย

เช่น Wales กล่าว (ในหนังสือที่อ้าง หน้า ๒๒) ว่า
 “officials, both princes and noble, received a certain number of marks of dignity called sakdi-na formerly carrying a certain grant of land but now purely honorary....” คือข้าราชการทั้งจากพวกเจ้านายหรือขุนนางต่างได้
 รับเครื่องหมายยศจำนวนหนึ่ง เรียกว่าศักดินา ซึ่งแต่ก่อนหมายถึง
 การได้รับพระราชทานกรรมสิทธิ์ในที่ดินจำนวนหนึ่ง แต่ในตอน
 หลังนี้เป็นเพียงกรรมสิทธิ์กิตติมศักดิ์ และ (ในหน้า ๒๑) “....fear
 was the only attitude towards the throne which was understood and tyranny the only means by
 which the government could be maintained....” ความ
 ว่า (รัฐบาลในสมัยโบราณใช้) ความกลัวเป็นเครื่องมือให้ราษฎร
 จงรักต่อราชบัลลังก์ เพราะราษฎรรู้จักแต่เครื่องมือเช่นนั้นเท่านั้น
 การกดขี่ราษฎรจึงเป็นเครื่องมือชนิดเดียวที่จะให้อำนาจของรัฐบาล
 ยืนยงอยู่ได้ ข้อความเช่นนี้ เป็นความเห็นของบุคคลซึ่งเป็นใหญ่
 อยู่ในการรัฐบาลในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ เป็นการเทียบให้เห็น
 ว่า รัฐบาลแต่ก่อน ๆ สู้รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ เพราะ
 ใช้แต่การกดขี่ราษฎรให้เกิดแต่ความกลัวขึ้นมา เพื่อรัฐบาลจะได้
 คงอยู่สถาพรต่อไป พวกฝรั่งที่อ่านหนังสือไทยไม่ออก ค้นหาหลัก
 ฐานจากตำรับตำราภาษาไทยไม่ได้ เมื่อได้ถามได้ความอย่างใด

แล้วก็เอาไปขีดเขียนโดยปราศจากการทดสอบ ความเห็นเช่นนั้นจึงมีปรากฏในหนังสือของอังกฤษยุคนั้น แต่ในหนังสือของฝรั่งอื่น ๆ ในยุคก่อนหน้านั้น การที่มีการขีดเขียนว่า ขุนนางแต่ก่อนได้รับที่ดินพระราชทานตามศักดินาของตน แต่มาในรัชกาลหลัง ๆ (เช่น ร. ๔ ร. ๕) เขาเลิกเสียแล้ว จะมีความหมาย (implied sense) ทำให้เข้าใจว่า รัฐบาลแต่ก่อนแบ่งชั้นวรรณะของราษฎรให้อภิสิทธิ์แต่ขุนนาง ส่วนราษฎรได้รับความไม่เสมอภาค รัฐบาลหลัง ๆ นี้ไม่ได้ เพราะให้แต่ความเมตตาและความเป็นธรรมแก่ขุนนาง และราษฎรทั่วหน้า ความเห็นเช่นนั้นเป็นความเห็นตรงกันข้ามกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เขียนไว้ในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ มีนาคม-พฤษภาคม ๒๕๑๐) ในหัวเรื่อง “เพชรน้ำหนึ่งของกฎหมายกรุงศรีอยุธยา” ซึ่งท่านเขียนหลังจากการศึกษากฎหมายตราสามดวงว่า “กฎหมายอยุธยาเป็นเพชรน้ำหนึ่ง ไม่แต่ในประวัติศาสตร์กฎหมายไทย แต่เป็นเพชรน้ำหนึ่งในประวัติศาสตร์กฎหมายของโลก” ความเห็นในเรื่องสังคมไทยในอดีตจึงแตกต่างกันตามทัศนะของบุคคล

หมายเหตุ ๓ เรื่อง “ศักดินา”

ในเรื่อง “ศักดินา” ผู้เขียนมีความเห็นว่า ศักดินา เป็นตำแหน่งในสังคมโบราณที่มีสิทธิและหน้าที่ต่างกัน ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ในส่วนสิทธินั้น ผู้มีศักดินาสองมีสิทธิเป็นพิเศษบางประการ เช่น ผู้มีศักดินาสอง เจริญให้เป็น “นัสนั่น” ในพระ

ราชฐานให้ว่ากล่าวก่อน ถ้ายังมีพงให้ภาคทัณฑ์ ต่อยังคงตั้งถึง
ครั้งที่ ๓ จึงจะถูกโทษ เพียงมิให้เข้าเฝ้า ส่วนผู้มี “ศักดินา” ต่ำ
แต่เสมอ ๓๐๐ เจริญให้เป็นที “เนิน” ในพระราชฐานเพียงครั้ง
แรกก็ถูกพระราชอาญาตี ๑๐ ทีเสียแล้ว ถ้าศักดินาแต่ ๒๐๐ ลงมา
ถึงไพร่ ทำผิดประการเดียวกันถึง ๓ ครั้ง จะถูกพระราชอาญาถึง
เจาะปาก (กฎหมายตราสามดวง ฉบับกรุงสุโขทัย เล่ม ๑ กฎมณเฑียร
บาล มาตรา ๕๗) นี้กล่าวถึงสิทธิของผู้มีศักดินาสูงและต่ำ ในส่วน
หน้าที่ ผู้มีศักดินาสูงและต่ำลงมา ความผิดในกระบวนเดียวกันก็ถูก
ปรับไหมสูงต่ำผิดกันตามศักดินาของตน แต่ถ้าเป็นการล่วงละเมิดสิทธิ
ส่วนบุคคล เช่น เรื่องขายขู้ “ถ้าบรรดาศักดิ์ขายเจ้าผู้มาก ให้เอา
ตั้งปรับไหมขายขู้ ถ้าบรรดาศักดิ์ขายขู้มาก เอาตั้งปรับไหมตัวขาย
ขู้” (๔ เล่ม ๕ พระราชกำหนดใหม่ ๓๗ หน้า ๓๔๕)

ผู้เขียนจึงเชื่อว่า “ศักดินา” เป็นเพียงตำแหน่งซึ่งกฎหมาย
โบราณกำหนดสิทธิและหน้าที่ไว้แปลกกว่าหลักกฎหมายที่ใช้อยู่ใน
สมัยนี้ ไม่ใช่เป็นกรรมสิทธิ ในเนื้อที่นาเป็น ๑๐,๐๐๐ ไร่ ๕,๐๐๐
ไร่ ฯลฯ ดังมีผู้อธิบายไว้

พิจารณาจากสังคมไทยอีกพวกหนึ่ง คือสังคมไทยอาหมใน
แคว้นอัสสัมของอินเดีย สังคมไทยอาหมแบ่งแยกความรับผิดชอบของ
ขุนนางคล้ายคลึงกัน แต่ไม่ใช่คำว่า “ศักดินา” สังคมไทยอาหมกำ
หนดความรับผิดชอบของขุนนางตามเกณฑ์ “ไพร่” หรือ ทหารราบ
คือขุนนางแต่ละตำแหน่งปกครองไพร่จำนวน ๒๐, ๑๐๐, ๑๐๐๐,

๓๐๐๐, ๖๐๐๐ (Gait, *History of Assam*, 3rd Ed., p.249) “ไพร่” ต้องขึ้นอยู่กับขุนนาง แต่ที่รกร้างใครจับจองทำไร่นาก็ตกเป็นของขุนและลูกหลาน แต่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาล (หน้า ๒๕๐-๒๕๑)

สังคมของอินเดียในสมัยราชวงศ์โมกุล ปกครองอินเดียในรัชกาลพระเจ้าอัครจักรกำหนดขุนนาง (ฝ่ายทหาร) ให้ปกครอง “ทหารม้า” จำนวน ๑๐ ไปจนถึง ๕๐๐, ๑๐๐๐, ๕๐๐๐ (Moreland & Chatterjee, *A Short History of India*, 3rd Edition, p.221) ก็เป็นตำแหน่งมีหน้าที่ควบคุมกำลังคนเช่นเดียวกัน และระบบการควบคุมกำลังผู้คนเช่นนี้เห็นว่าพวกโมกุลได้รับมาจากพวกมกโกลในรัชสมัยพระเจ้าเซนยิสข่าน

ในหนังสือของท่านผู้ใหญ่มากเล่ม เขียนไว้ว่า ในราชอาณาจักร “น่านเจ้า” แคว้นยูนนาน ขุนนางมณีทิธิได้รับพระราชทานนาเป็นคนละเท่านั้นเท่านี้ “ซวง” (หนึ่งซวงท่านเทียบ ๑๐,๐๐๐ ตารางฟุต) “น่านเจ้า” ถูกเจ้าชายของพวกมกโกล คือ กุบไลข่าน มาตีแตกใน พ.ศ. ๑๗๙๖ เป็นการยืนยันว่า “น่านเจ้า” มีการติดต่อกับพวกมกโกลในการสงคราม แต่ “น่านเจ้า” จะได้รับระบบแบ่ง “นา” มาจากพวกมกโกลหรือไม่ก็ยังไม่เป็นปัญหา

แต่ในเรื่อง “ศักดินา” ของไทยในสมัยอยุธยา ศักดินา เป็นคำสันสกฤต เป็นคำที่ทราบกันมาในลุ่มน้ำเจ้าพระยานานมาแล้วจากพวกพราหมณ์ปุโรหิตชาวอินเดีย และ “นา” เป็นคำไทยซึ่งพัวพันกับการครองชีพของประชาชนไทยมาแต่ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา

เมื่อมีการตราเป็นกฎหมายเมื่อจุลศักราช ๗๒๐ คือกฎหมายไต่ยรบาล
ขุน คำสองคำ คือ ศักติ+นา จึงมาใช้รวมกันเป็นครั้งแรก กำหนด
สิทธิและหน้าที่เจ้านายขุนนาง ตลอดจนมาจนถึงไพร่ วัวอย่างทั่วถึง
และถ้าพิจารณาถ้อยคำที่ใช้ในมาตรา ๔๗ ของกฎหมายฉบับนี้
คือ “ถ้าผู้ใดชนช้างชนะ บำเหน็จหมวกทอง เสื้อสนอบทอง
ปลายแขน ยกพิชน ถึงนา ๑๐,๐๐๐ ถ้านา ๑๐,๐๐๐ แล้ว
ให้ร่มคันทองคานหามทอง.....”

คำว่า “ยกพิชน” ก็เป็นการยืนยันว่า “ที่” คือ “ตำแหน่ง”
เป็นการเขยิบตำแหน่งผู้ชนช้างชนะให้สูงขึ้นไปถึง “ตำแหน่ง”
นา ๑๐,๐๐๐ กฎหมายท่านไม่เคยระบุพระราชทานกรรมสิทธิใน
ไร่นาเป็น ๑๐,๐๐๐ ไร่ ๕,๐๐๐ ไร่ เลยแต่ครั้งเดียว

อนึ่ง “กฎหมายไต่ยรบาล” ถ้าตราขึ้นจริงเป็นกฎหมายใน
จุลศักราช ๗๒๐ หรือเทียบเท่า พ.ศ. ๑๙๐๑ ก็มีลักษณะผิด
แปลกไปจากกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๑๘๘๔ มากมาย เพราะกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จซึ่งตราใช้
ก่อนเพียง ๗ ปี กล่าวแต่เรื่องไร่นา วัว ควาย ซึ่งพัวพันกับ
ชีวิตวิถีกรรมของชนชาติไทยในยุคนั้น แต่กฎหมายไต่ยรบาลมีการ
ระบุเรื่องในรวไร่นา เรื่องเจ้านาย ขุนนาง และพราหมณาจารย์
มีกฎ ๒ มาตรา คือ มาตรา ๒๓ และมาตรา ๑๔๐ แสดงการ
เหลื่อมล้ำและมีอภิสิทธิ์ต่างกันมาก คือ

มาตรา ๒๓ อนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้ากิติ พระราช
กุมารกิติ มีกิจแลเข้ามาในเรือประตู่ใช้ ให้เรือประตู่โบกผ้า ถ้า
มีฝูงให้กว้างด้วยอิฐ.... ถ้ามีฝูงให้พุ่งด้วยหอก....

มาตรา ๑๔๐ อนึ่ง พราหมณาจารย์ โยคี... เสพยสุรา
ปาณาติบาต... ลักทรัพย์ ทานคิตกระบลคตโทษ... ถ้าโทษตาย...
ให้เนรเทศไปต่างเมือง

จึงเห็นได้ว่า พวกพราหมณาจารย์เป็นบุคคลพิเศษ มีสิทธิ
ยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์เสียอีก แม้จะมีความผิดโทษถึงตาย ก็
เพียงแค่ให้เนรเทศ ผู้เขียนจึงอยากจะเดาว่า พวกพราหมณ์เอง
เป็นพวกอยู่เบื้องหลังการออกกฎหมายเขยราบาลนี้ จึงกำหนดตนเอง
ให้มีอภิสิทธิ์เหนือบุคคลอื่นแม้แต่พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน
และเมื่อคำนึงถึงว่า กฎมณเฑียรบาลนี้ตราออกใช้ในปีที่ ๘ ใน
รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทอง ข้อความที่ว่า พระองค์ทรงตี
ได้นครธมในรัชกาลของพระองค์ และกวาดต้อนผู้คนมากรุง
ศรีอยุธยาถึง ๙ หมื่นคน (ตามพงศาวดารเขมร ประชุมฯ ภาคที่
๑ จุลศักราช ๗๑๙ ปีระกา) คงจะสมจริง (ถึงแม้พระราช
พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐจะมีได้ระบุไว้) และในจำนวน
เขลยศึก ๙ หมื่นคนนั้นจะต้องมีพวกพราหมณาจารย์อยู่ด้วย และ
พราหมณ์พวกนี้เองมามีบทบาทในพระราชสำนัก กรุงศรีอยุธยา
อย่างสำคัญในจุลศักราช ๗๒๐ คือออกกฎหมายในพระนามา
ภิไธย โดยเฉพาะกฎหมายเขยราบาลนี้ให้อภิสิทธิ์แก่ตนเองอย่าง
เลอเลิศ จนแม้แต่พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่เทียมเท่า

อิทธิพลของพราหมณาจารย์ในกรุงสุโขทัย เริ่มในรัช
สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ใช้นโยบายหลักฐานจากจารึก
หลักที่ ๔ ซึ่งเผติมีคำว่า “เสวยราชย์” “ไศศรยาธิปัตย์” “พระ

ราชบัญญัติ” แต่ที่กรุงศรีอยุธยา ในจุลศักราช ๗๒๐ (พ.ศ. ๑๙๐๑) กฎมณเฑียรบาลนำคติพราหมณ์เข้ามาแผ่อธิพลครอบ ราชสำนักอย่างบริบูรณ์ คติพราหมณ์ที่กรุงศรีอยุธยานี้มาจากไหน? จะมากับเชลยศึก ๙ หมื่นคนจากกัมพูชาในจุลศักราช ๗๑๙ หรือไม่ ข้อนี้อาจสอบสวนให้ ได้ข้อเท็จจริงอย่างแจ่มชัดเสียที จะได้หมดปัญหาเรื่อร่งที่ว่าอิทธิพลเขมรมีปรากฏแต่สมัยอยุธยา แต่ ที่กรุงสุโขทัยยังไม่มี

ในหนังสือ “กฎหมายสมัยอยุธยา” ของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ตีพิมพ์จำหน่ายเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐ นี้ ท่าน นักนิติศาสตร์ชั้น ได้ใช้พื้นฐานความรู้หลักกฎหมายโรมันและหลัก กฎหมายอังกฤษพิจารณา “กฎหมายตราสามดวง” ของกรุงศรี อยุธยาทุกด้านทุกมุม ท่านมีความเห็นแหลมคมหลายแห่ง สมกับ ที่ท่านได้สละเวลา สมอง ตลอดจนเงินทองเพื่อสร้างสิ่งอนุสรณ์ อันคุ้มค่าให้แก่ยุคอยุธยาของเรา คือหนังสือ “กฎหมายสมัย อยุธยา”

เฉพาะกฎหมายลักษณะทรัพย์สินของยุคอยุธยา (หน้า ๓๓- ๓๕) ซึ่งพาดพิงเกี่ยวข้องกับเรื่อง “ศักดินา” นี้ ท่านกล่าวไว้เป็น หลักควรจำเป็นขึ้น ๆ ว่า

๑) ที่ดินทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยาเป็นของพระเจ้าอยู่หัว หากแต่ให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ หากใช้ที่ราษฎรไม่....

หลักการที่ว่าที่ดินเป็นของพระเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นหลักการกำหนดไว้เพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง เพราะถ้าที่ดินเป็นทรัพย์สินไม่มีเจ้าของ....ฉวยต่างด้าวซึ่งมีกำลังอุตสาหกรรมและกำลังเงินมากกว่าเข้ายึดถือเอาเป็นของเขา เมืองไทยก็คงกลายเป็นเมืองจีนหรือฝรั่งไปหมด

๒) ที่นอกเมืองหลวง อย่าให้เป็นที่ทำเลเปล่า ให้นายอำเภอ ร้อยแขวงและนายอากรจัดคนเข้าอยู่ ผู้ใดทำเป็นไร เป็นสวน ปลูกต้นไม้ไถ่บุญมิไว้ ให้ลดอากรให้แก่มั่นปีหนึ่ง พันกว่านั้นเป็นอากรหลวง

๓) เมื่อผู้ใดกันสร้างไร่นาเรือกสวนและบอกกล่าวแก่เจ้าหน้าทำให้ไปดู ท่านให้เจ้าหน้าที่เขียนฎีกาเอนตให้ไว้แก่ผู้กันสร้าง

๔) ปัจจุบันนี้ ประมวลกฎหมายที่ดินของไทย รับเอาหลักการเดิมมาเป็นรัฐประศาสนบายทุกประการ คือถือว่าที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นของหลวง.... ราษฎรไทยจะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินต่อเมื่อได้บอกกล่าวรับอนุญาตจากบ้านเมืองจนออกเอนตให้แล้ว

ข้อเขียนของนักนิติศาสตร์ผู้หนึ่ง เป็นการสรุปกฎหมายลักษณะทรัพย์สินคือที่ดินไว้ให้อย่างรัดกุม เกี่ยวกับบทสรุปข้อ ๓ ของท่านคือ “เมื่อผู้ใดกันสร้างไร่นาเรือกสวนและบอกกล่าวแก่เจ้าหน้าที่ให้ไปดู ท่านให้เจ้าหน้าที่เขียนฎีกาเอนตให้ไว้แก่ผู้กันสร้าง”

(ฎีกาโดนตก็คือหนังสือหรือใบบอกสำคัญออกให้แก่ผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน) ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ (ครุสภา-ข้อ ๔๕ หน้า ๑๑๐) การที่กฎหมายอยุธยาบท^๕ ไม่มีข้อความจำกัดจำนวนก่อนสร้างว่าให้ทำได้เพียงเท่านั้นเท่า^๕ ไร จึงเป็นปัญหาเปิดอยู่ ผู้ที่อธิบายว่าสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ กฎหมายจำกัดสิทธิการก่อสร้างเพียง ๒๐-๓๐ ไร่สำหรับไพร่ แต่สำหรับขุนนางอนุญาตให้ก่อสร้างได้แต่ ๔๐๐-๑๐,๐๐๐ ไร่ ก็จำต้องอธิบายไปว่า “แต่ในตอนหลัง^๕ เป็นเพียงกรรมสิทธิ์กิตติศักดิ์” (Wales : หน้า ๒๒) คือ ไม่สามารถหาหลักฐานมาสนับสนุนการอธิบายเช่นนั้นได้ แม้กระนั้นคำอธิบายเช่นนี้ ก็มีปรากฏอยู่ในตำราเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ แม้แต่ในหนังสือประเทศไทยของสำนักนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ (หน้า ๑๖) ก็ยังกล่าวเช่นนั้นอยู่ การที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ท่านกล่าวแต่ในทางวิชาการไม่นำตัวเข้าไปถกเถียงปัญหา จึงนำถามความเห็นของท่านด้วย เพราะท่านเป็นทนายในเวลาเดียวกันกับเป็นอาจารย์ในวิชากฎหมาย ว่า “เมื่อกฎหมายอยุธยาไม่จำกัดจำนวนไร่นาที่ราษฎรจะก่อสร้างได้ ราษฎรจะมีสิทธิก่อสร้างได้ไม่จำกัดจำนวน หรือสิทธินั้นจำกัดอยู่แล้วตามศักดินาของตน” และ “ถ้าสิทธิก่อสร้างจำกัดตามศักดินา ท่านมีหลักฐานอะไรมาอ้างอิงบ้าง”

ฐานันดรไพร่ (ข้อมูลเพิ่มเติม)

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่เขียนเรื่องนี้ในตอนใหม่ เพื่อส่งมากำนัล วารสาร “อักษรศาสตร์” ตั้งบรรณาธิการ (รองศาสตราจารย์วิสุทธิ์ บุชยกุล) ได้ติดต่อขอมา คณะอักษรฯ จุฬาฯ เป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ข้าพเจ้าเคยมีโอกาสเข้ามาศึกษาเป็นเวลา ๖ ปี (พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๘๓) และในที่สุดก็ได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษให้เข้ามาบรรยายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔ จนถึงปัจจุบันซึ่งก็เป็นการสมควรแล้ว เพราะวิทยาการที่ข้าพเจ้าได้รับจากสถาบันนี้ เมื่อได้ผ่านการไตร่ตรอง และหาความรู้ประสบการณ์ จากที่อื่นมาเพิ่มพูนเป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ก็สมควรนำออกเป็นการขบคิดใช้ให้แก่เหล่านิสิตรุ่นนี้บ้าง เป็นการปฏิบัติตามหลัก กตัญญู-กตเวทีคุณ ดังที่คนไทยเรายึดถือมาแต่ปางบรรพ์

เรื่อง “ฐานันดรไพร่” ข้าพเจ้าได้เริ่มเขียนเป็นลักษณะ survey ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ นำลงในวารสาร “ชุมนุมจุฬา” ฉบับ ธันวาคม ๒๕๐๒ อันเป็นวารสารของนิสิตเก่าจุฬาฯ ดังแต่นั้นข้าพเจ้าได้ขยายเรื่องในลักษณะพิศดาร ก็มีผู้ขอไปพิมพ์แจกงานศพ ๓ ครั้ง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คัดเลือกไปพิมพ์รวมไว้วันับบทความของท่านผู้อื่น เช่น ฯพณ ฯ ศึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นอาทิ เพื่อเป็นหนังสือประกอบพินฐานใน

วิชาอารยธรรมไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ และตีพิมพ์ใหม่ พ.ศ. ๒๕๑๖ ท้ายที่สุด สำนักพิมพ์ เคล็ดไทย คัดเลือกรวมกับบทความอื่นๆ ของข้าพเจ้า ตีพิมพ์ต้น พ.ศ. ๒๕๑๘ เข้าในหนังสือชุดประกอบการศึกษา โดยข้าพเจ้าให้ชื่อหนังสือว่า “ข้อมูลจากอดีต” มีจำหน่ายทั่วไป

บัดนี้ ข้าพเจ้าได้ข้อมูลเพิ่มเติม จึงขอส่งมากำนันวารสาร “อักษรศาสตร์” เป็นการขุดใช้^๕ นอกลักษณะหนึ่ง

เรื่องการเลิกไพร่ ให้เป็นราษฎรเสรี จะคิดทำการสิ่งใดในขอบเขตของกฎหมายก็ย่อมทำได้ เราเพิ่งได้รับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ อันเป็นปลายรัชกาลที่ ๕^๕ เอง ก่อนหน้านั้นนับเป็นเวลา ๕๗๔ ปี (เท่าที่มีหลักฐาน) คือตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี หรือจะกล่าวให้ชัดเจนคือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๔ ไพร่หรือขายฉกรรจ์มีหน้าที่ต้องรับใช้รัฐบาลโดยสังกัดอยู่กับเจ้าขุนมูลนายที่ตนสมัครอยู่ด้วย และถ้าเจ้าขุนมูลนายท่านสังกัดอยู่ในกรมกระทรวงใด คือ เวียง (นครบาล) วัง (สำนักพระราชวัง) คลัง (กระทรวงพระคลัง, กระทรวงการต่างประเทศ, กระทรวงพาณิชย์) และนา (กระทรวงเกษตร) ไพร่^๕ผู้นั้นก็ต้องสังกัดตามเจ้านายด้วย เรียกว่าเป็นข้าราชการทั่วทุกขายฉกรรจ์ แต่มีลักษณะพิเศษที่เป็นข้าราชการไม่มีเบี้ยหวัดเงินเดือน ต้องหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเองตามอัตภาพ ด้วยเหตุ^๕นี้กระมัง ไพร่บางส่วนจึงสมัครอยู่ในบ้านเจ้าขุนมูลนาย ให้ท่านใช้สอย

เพื่อแลกข้าวสุก จึงเกิดศัพท์ บ่าวไพร่ ขึ้นมาใช้กันในประเทศ
สยาม

แต่ไพร่มิใช่ทาส มีอิสระเสรีในการเลือกเจ้าขุนมูลนาย
เพื่อตนจะสังกัดอยู่ มีหน้าที่ต้องเข้าเฝ้าประจำทำงาน โดยมาก
เป็นงานโยธา เช่น ขุดคลอง ทำสะพานเป็นสาธารณประโยชน์
แก่แผ่นดิน ในยามสงบบ้านเมืองไม่มีศึกสงคราม การเข้าเฝ้า
มีกำหนดเข้าเดือนหนึ่ง ออกเดือนหนึ่งสลับกันไปตลอดปี ปีหนึ่ง
จึงเข้าราชการ ๖ เดือน ทำงานให้ตนเอง ๖ เดือนหรืออยู่บ้าน
เจ้านายก็ต้องหาบน้ำ ผ่าฟันหรือ “ปั่นวัวควายให้ลูกท่านเล่น”
ในลักษณะบ่าวไพร่ที่ดี ถ้าขี้เกียจหลังยาวเจ้านายก็จะรังเกียจ
ไม่รับเอาไว้เป็นบ่าวของท่าน ไพร่จึงเป็นไพร่รับใช้ราชการ ๖
เดือน เป็นบ่าวไพร่ให้เจ้านายใช้สอย ๖ เดือน พวกนี้คงมีมาก
จะมีไพร่เป็นอิสระ อยู่บ้านตัวเอง ทำนาหาอาหารเลี้ยงครอบครัว
นอกเวลารับใช้ราชการ ไพร่ประเภทนี้คงมีอยู่บ้าง แต่
ตัวเลขสถิติยังหาไม่ได้ว่ามีมากน้อยเพียงใด

เฉพาะบ่าวไพร่ในลักษณะดังกล่าว มีฝรั่งเขียนไว้ว่า
ออกญาโกษาธิบดีเหล็ก เมื่อท่านถึงอสัญกรรม มีบ่าวไพร่ผู้คน
ในจวนของท่านกว่า ๒,๐๐๐ นั้นเป็นสมิขัยอยุธยา มาสมัยบางกอก
ในรัชกาลที่ ๓ มีฝรั่งเขียนไว้ว่า ที่จวนเจ้าพระยาพระคลัง มี
บ่าวไพร่ผู้คนนับเป็นจำนวนหลายพันเช่นกัน การเลี้ยงดูหุงหา
อาหารทำกันขลุมน้อย บ่าวหุงเลี้ยงกันหลายสิบกระทะ แสดงว่า
ที่พึ่งพิงและเป็นเจ้าขุนมูลนายที่สำคัญตั้งแต่แรกมา คือผู้อยู่ใน

ตำแหน่ง “โกษาธิบดี” ไพร่ที่สมัครเป็นบ่าวด้วยจึงมากกว่าที่อื่น และบำเหน็จเงินปี^๑ที่โกษาธิบดีได้รับ มีจำนวน ๒,๐๐๐ บาท มากกว่าเสนาบดีในตำแหน่งอื่น ซึ่งลดหลั่นลงมาจนถึงปละ ๑,๒๐๐ บาท

ไพร่ที่สังกัดกรมกองของเจ้าขุนมูลนาย เป็นคนของแผ่นดิน เรียกว่าไพร่หลวง คำไพร่หลวงนี้ บ้าพเจ้าขอใช้คำภาษาอังกฤษ ว่า Crown commoners ตาม Holt Hallet* ผู้เข้ามาสำรวจ ทาง ตามแผนจะสร้างทางรถไฟตั้งแต่แม่ตากผ่านเชียงใหม่ไป เชียงแสน เพื่อไปเชื่อมทางรถไฟในเขตพม่าไปยูนนานใน ค.ศ. ๑๘๘๔ ส่วนไพร่ที่สังกัดวังเจ้าทรงกรม (หรือยังไม่ได้ทรงกรม กิติ) เช่น วังหน้า, วังหลัง บ้าพเจ้ามีความเข้าใจว่า อยู่ใน ประเภท ไพร่สม, หรือเลขไม่ทราบว่าเป็นสมัยอยุธยาต้องเข้าเวร เพื่อปฏิบัติงานโยธาให้แผ่นดินหรือไม่ แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไพร่สังกัดเจ้าฟ้ามกุฎ (ขณะทรงผนวช) มีหลักฐานว่าสัสดี เจ้าหน้าหักเงินส่วนพระองค์เข้าหลวง เพราะไพร่ของพระองค์ ไม่ได้เข้าเวรปฏิบัติหน้าที่ให้แผ่นดิน^๒ แต่การหักเงินไพร่สม ย่อมเยากว่าไพร่หลวง คือหักเพียงปละ ๖ บาท (ไพร่หลวงต้อง จ่ายปละ ๑๘ บาท ถ้าไม่สมัครจะเข้าเวร) ทั้งนคงเป็นเพราะ

* Holt S. Hallet, *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States*, London, 1890. p. 132

๒ ฉัฐติ สุธตงกรม กษัตริย์วังหน้า (เป็นพระราชหัตถเลขาของ ร. ๔) หน้า ๔๓๔, กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๐๕ ด้วยถ้อยคำ “....(ขณะทรง ผนวช)..... เงินเบี้ยหวัดนั้นได้ไว้บ้าง สัสดีเขาหักแทนตัวเลขเสียมาก”

ต้องช่วยปฏิบัติงานของเจ้านายตามวังอยู่แล้ว เวลาอิสระจึงน้อยกว่าพวกไพร่หลวง

การเข้าเวรของไพร่มาเปลี่ยนแปลง จากหนักเป็นเบา ๒ ครั้ง ในสมัยรัตนโกสินทร์คือ ใน ร. ๑ ทรงให้เข้าเวรเดือนหนึ่ง ออกเวร ๒ เดือน (ปีหนึ่งจึงเข้าเวร ๔ เดือน ออกเวร ๘ เดือน) และอีกครั้งหนึ่งใน ร. ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไพร่หลายทั้งปวง โดยให้เข้าเวรเดือนหนึ่ง ออกเวร ๓ เดือน ปีหนึ่ง ไพร่ฉกรรจ์จึงต้องรับใช้ราชการแผ่นดินเพียง ๓ เดือนและมีอิสระที่จะทำมาหาเลี้ยงครอบครัว ๙ เดือน เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนมายุบเลิกเอาในปลายรัชกาลที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘

รายละเอียดและความเป็นมาของไพร่ ข้าพเจ้าเขียนไว้ในเรื่อง “ฐานันดรไพร่” แล้วท่านที่ประสงค์จะทราบรายละเอียดโปรดหาอ่านเอาได้จากหนังสือ ‘ข้อมูลจากอดีต’ ดังกล่าวแล้ว

สำหรับข้อมูลใหม่ที่ได้อ่าน คือ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ รัฐบาลออกกฎหมายมาใหม่ฉบับหนึ่ง เรียกว่า “พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔” ให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ ๑๘ ปี รับราชการในกองประจำการ มีกำหนด ๒ ปี แล้ว ปลดออกไปอยู่ในกองหนุน . . . ผู้ที่ได้รับราชการทหารในกองประจำการแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นั้นพ้นจากที่จะต้องเสียเงินค่าราชการใด ๆ จนตลอดชีวิต

นี่เป็นคำกล่าวอย่างกว้าง ๆ ถ้าจะถามว่า ตามกฎหมายฉบับดังกล่าว มีการเกณฑ์ทหารทั่วราชอาณาจักรในปีนั้นหรือไม่

หรือมีการเกณฑ์ทหารเป็นบางแห่งบางมณฑลเท่านั้น ตามหลัก
ฐานเท่าที่ค้นหาคได้ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ มีการเกณฑ์ทหารเพียง ๔
มณฑลเท่านั้น กฎหมายเกณฑ์ทหารยังครอบคลุมไปไม่ทั่วราชอาณาจักร
หรืออีกนัยหนึ่ง ฐานันดรไพร่ยุบเลิกเฉพาะบาง
มณฑลใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ขาดกรณีส่วนใหญ่ทั่วราชอาณาจักร
ยังต้องตกเป็นไพร่ต่อไปอีกจวบจน พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงหลุดพ้นจาก
กฎหมายเกณฑ์แรงงานทั่วหน้ากัน

ในการที่รัฐบาลรัชกาลที่ ๕ แก้ปัญหายิ่งใหญ่ยืดเยื้อพัวพัน
ขาดกรณีทั่วแผ่นดินจากอายุ ๑๘ ถึง ๖๐ ได้ใน พ.ศ. ๒๔๔๘
นับเป็นพระราชกรณียกิจยิ่งใหญ่ มีคุณสมบัติต่อแผ่นดินและ
พสกนิกรทั่วหน้ากัน สืบเกิดจากพระลิขิตของสมเด็จพระเจ้า
ดำรงราชานุภาพที่ทรงไว้ดังข้อความว่า “พระบาทสมเด็จพระ-
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ในเวลานั้นยังทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมาร)
ทรงเรียบเรียงพระราชบัญญัติขึ้นเอง ด้วยเสด็จดำรงตำแหน่งที่เร
ทหารบกและเป็นที่ปรึกษาหารือของกรมหลวงนครไชยศรี ฯ อยู่
ในเวลานั้น...”^๓

ถ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงเป็น
สยามมกุฎราชกุมารทรงเรียบเรียงพระราชบัญญัตินี้ ด้วยพระองค์
เอง สมจริง ข้าพเจ้าก็ขออนุโมทนาสาธุไว้ ณ ที่นี้ เพราะข้าพเจ้า
ออกจะลำเอียงเกี่ยวกับพระจริยวัตรของพระองค์ท่าน โดยเชื่อ
เสมอว่า เรื่องใหญ่เรื่องสำคัญเกี่ยวกับชาติ มักจะถือกำเนิดใน

๓ อ้างโดย ผนังพิ สุทธิสงคราม “จอมพล กรมหลวงนครไชยศรี สุรเดช”
กรุงเทพ ฯ, พ.ศ. ๒๔๙๔-หน้า ๒๐๒

รัชกาลของพระองค์ แต่ก็มิตัวเลขข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า ใน ๓ ปีสุดท้ายในรัชกาลของพระองค์ (พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๘) ตัวเลขรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน หดติดต่อกัน ๓ ปี และนี่เองเป็นมูลเหตุหนึ่งให้เกิดดุลยภาพข้าราชการในรัชกาลที่ ๗ และในที่สุดเกิดปฏิวัติรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๗๕ การที่รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ในรัชกาลที่ ๖ เป็นเหตุให้รัชกาลที่ ๗ ทรงปลดข้าราชการส่วนหนึ่งให้ออกรับบำนาญ นี่เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ไม่ยาก แต่ราชการที่ถูกปลดบำนาญ จะมีสักกี่คนที่อยู่ในรายชื่อผู้ก่อการกระทำรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จากหนังสือของพลโท ประยูร ภมรมนตรี (หนังสือชื่อ “หัวแผ่นดิน”) เขียนไว้ว่าข้าพเจ้ายังสังเกตไม่เห็น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงยอมรับเพียงว่ารัฐบาล ร. ๗ ปลดข้าราชการส่วนหนึ่งออกให้รับบำนาญ เพื่อตัดทอนรายจ่ายให้สมดุลกับรายรับของแผ่นดิน อันที่จริง รัฐบาลของ ร. ๖ ก็ได้เจรจาขอให้อังกฤษและชาติที่มีสนธิสัญญาต่อกัน (ตามแบบสัญญาเบาริง) ยกเลิกการบังคับให้รัฐบาลสยามเก็บภาษีขาเข้าในอัตรา ๓ เปอร์เซ็นต์ (3 per cent ad valorem) อันเป็นการผูกมัดประเทศมาแต่ ค.ศ. ๑๘๕๕ ตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีที่ผ่านมา รายได้ของแผ่นดินไม่สามารถจะเขยิบขึ้นได้จากภาษีศุลกากร แต่รายจ่ายในการปรับปรุงประเทศต้องสูงขึ้นเรื่อยๆ การจะตำหนิรัฐบาลของ ร. ๖ ว่า รายจ่ายสูงกว่ารายได้ใน ๓ ปีสุดท้ายในรัชกาลก็ ไม่ถูกต้องนัก ผู้สมควรถูกตำหนิว่าทำให้การคลังของรัฐบาลสยามยอบแย่ก็เห็นจะต้องชี้ให้ชัดว่าคือ รัฐบาล

อังกฤษ ซึ่งเป็นผู้นำรัฐบาลฝรั่งอื่น ๆ รวมทั้งญี่ปุ่นด้วยบีบบังคับ
รัฐบาลสยามโดยสนธิสัญญาเบาริง^๔ รัฐบาล ร. ๖ เสียอีกที่ควร
ได้รับคำสดุดีชมเชยที่เจรจาให้อังกฤษและฝรั่งอื่น ๆ ยกเลิกการ
บีบบังคับทางภาษีศุลกากรนี้ ได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่
นั้นแหละ อังกฤษถึงแม้เขาจะยอมยกเลิกการบีบบังคับนี้ใน ค.ศ.
๑๙๒๕ ก็ยังขอเวลาอีก ๑๐ ปี ในการที่รัฐบาลสยามจะใช้สิทธิ
เก็บภาษีศุลกากรตามใจชอบ ข้าพเจ้าเสียใจที่ Francis B.
Sayre เมื่อเขียนหนังสือชื่อ *Glad Adventure* ก็มีได้บอก
การขอยืดเวลาอีก ๑๐ ปีของอังกฤษ (และของประเทศที่มีสนธิ
สัญญากับสยาม) ท่านมุ่งแต่กล่าวถึงผลงานที่ท่านได้ปฏิบัติใน
ฐานะที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศของไทย ผู้อ่านที่ไม่มีโอกาส

๔ ในสนธิสัญญาเบาริง ข้อ ๑๑ ระบุให้สิทธิรัฐบาลสยามเก็บอัตราภาษี
ศุลกากรได้เมื่ออายุสัญญาครบ ๑๐ ปี แล้วแต่ถ้อยคำที่ใช้ว่า ให้คู่สัญญา
ปรึกษากัน ครั้นเมื่อสยามพร้อมที่จะปรึกษากันอังกฤษคู่สัญญา
ไม่พร้อมเป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดรัชกาลที่ ๔, ที่ ๕, จนบัตท้ายในรัชกาล
ที่ ๖ จึงตกลงกันได้ แต่อังกฤษก็ยังขอให้สยามรอต่อไปอีก ๑๐ ปี จึงจะมี
สิทธิเก็บภาษีศุลกากรได้ตามใจชอบ เป็นอันว่า ในเรื่องภาษีศุลกากร
อังกฤษบังคับให้สยามเก็บได้ในอัตราร้อยชักสาม (3 percent ad
valorem) จาก ค.ศ. ๑๘๕๕ จนถึง ค.ศ. ๑๙๓๕ รวม ๘๐ ปี เป็นการ
เอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจแก่ชาติเล็กที่เลื่อมใสศรัทธาตนมาแต่ต้น คิด
ดูแล้ว ข้าพเจ้าในคราวขุ่นมัว อยากจะเรียกว่า เป็นการปล้นสะดมโจร-
กรรมของสุภาพบุรุษจอมปลอม แต่สติในกรมหมื่นนราธิป ฯ ทรงไว้แต่
เพียงว่า สนธิสัญญาเบาริงมีผลบังคับใช้ไม่มีกำหนด เป็นพระมติที่ทรง
มองผ่านตัวอักษรสิบปีที่หลอกหลวง ให้สยามหลงเชื่อไปจนถึงแก่นของ
ความหมายคือ “ไม่กำหนด”

รัชกาลของพระองค์ แต่ก็มีตัวเลขข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า ใน ๓ ปีสุดท้ายในรัชกาลของพระองค์ (พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๘) ตัวเลขรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน ทรุดติดต่อกัน ๓ ปี และนี่เองเป็นมูลเหตุหนึ่งให้เกิดดุลยภาพข้าราชการในรัชกาลที่ ๗ และในที่สุดเกิดปฏิวัติรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๗๕ การที่รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ในรัชกาลที่ ๖ เป็นเหตุให้รัชกาลที่ ๗ ทรงปลดข้าราชการส่วนหนึ่งให้ออกรับบำนาญ นี่เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ไม่ยาก แต่ข้าราชการที่ถูกปลดบำนาญ จะมีสักกี่คนที่อยู่ในรายชื่อผู้ก่อการกระทำรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๔๗๕ จากหนังสือของพลโท ประยูร ภมรมนตรี (หนังสือชื่อ “หัวแผ่นดิน”) เขียนไว้ว่า ข้าพเจ้ายังสังเกตไม่เห็น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงยอมรับเพียงว่า รัฐบาล ร. ๗ ปลดข้าราชการส่วนหนึ่งออกให้รับบำนาญ เพื่อตัดทอนรายจ่ายให้สมดุลย์กับรายรับของแผ่นดิน อันที่จริง รัฐบาลของ ร. ๖ ก็ได้เจรจาขอให้อังกฤษและชาติที่มีสนธิสัญญาต่อกัน (ตามแบบสัญญาเบาริง) ยกเลิกการบังคับให้รัฐบาลสยามเก็บภาษีขาเข้าในอัตรา ๓ เปอร์เซ็นต์ (3 per cent ad valorem) อันเป็นการผูกมัดประเทศมาแต่ ค.ศ. ๑๘๕๕ ตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีที่ผ่านมา รายได้ของแผ่นดินไม่สามารถจะเขยิบขึ้นได้จากภาษีศุลกากร แต่รายจ่ายในการปรับปรุงประเทศต้องสูงขึ้นเรื่อยๆ การจะตำหนิรัฐบาลของ ร. ๖ ว่า รายจ่ายสูงกว่ารายได้ใน ๓ ปีสุดท้ายในรัชกาลก็ไม่ถูกต้องนัก ผู้สมควรถูกตำหนิว่าทำให้การคลังของรัฐบาลสยามยอบแย่ก็เห็นจะต้องชี้ให้ชัดว่าคือ รัฐบาล

อังกฤษ ซึ่งเป็นผู้นำรัฐบาลฝรั่งอื่น ๆ รวมทั้งญี่ปุ่นด้วยบีบบังคับ
 รัฐบาลสยามโดยสนธิสัญญาเบาริง^๔ รัฐบาล ร. ๖ เสียอีกที่ควร
 ได้รับคำสดุดีชมเชยที่เจรจาให้อังกฤษและฝรั่งอื่น ๆ ยกเลิกการ
 บีบบังคับทางภาษีศุลกากรนี้ ได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่
 นั้นแหละ อังกฤษถึงแม้เขาจะยอมยกเลิกการบีบบังคับนี้ใน ค.ศ.
 ๑๙๒๕ ก็ยังขอเวลาอีก ๑๐ ปี ในการที่รัฐบาลสยามจะใช้สิทธิ
 เก็บภาษีศุลกากรตามใจชอบ ข้าพเจ้าเสียใจที่ Francis B.
 Sayre เมื่อเขียนหนังสือชื่อ *Glad Adventure* ก็มีได้บอก
 การขอยืดเวลาอีก ๑๐ ปีของอังกฤษ (และของประเทศที่มีสนธิ
 สัญญากับสยาม) ท่านมุ่งแต่กล่าวถึงผลงานที่ท่านได้ปฏิบัติใน
 ฐานะที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศของไทย ผู้อ่านที่ไม่มีโอกาส

๔ ในสนธิสัญญาเบาริง ข้อ ๑๑ ระบุให้สิทธิรัฐบาลสยามแก้ไขอัตราภาษี
 ศุลกากรได้เมื่ออายุสัญญาครบ ๑๐ ปี แล้วแต่ถ้อยคำที่ใช้ว่า ให้คู่สัญญา
 ปรึกษาดกกลงกัน ครั้นเมื่อสยามพร้อมที่จะปรึกษาดกลงอังกฤษคู่สัญญา
 ไม่พร้อมเป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดรัชกาลที่ ๔, ที่ ๕, จนปีสุดท้ายในรัชกาล
 ที่ ๖ จึงตกลงกันได้ แต่อังกฤษก็ยังขอให้สยามรอตไปอีก ๑๐ ปี จึงจะมี
 สิทธิเก็บภาษีศุลกากรได้ตามใจชอบ เป็นอันว่า ในเรื่องภาษีศุลกากร
 อังกฤษบังคับให้สยามเก็บได้ในอัตราร้อยละสาม (3 percent ad
 valorem) จาก ค.ศ. ๑๘๕๕ จนถึง ค.ศ. ๑๙๒๕ รวม ๗๐ ปี เป็นการ
 เหน็ดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจแก่ชาติเล็กที่เลื่อมใสศรัทธาจนมาแต่ต้น คิด
 ดูแล้ว ข้าพเจ้าในคราวขุ่นมัว อยากจะเรียกว่า เป็นการปล้นสะดมโจร-
 กรรมของสภาพบูรณจอมปลอม แต่เสียดใจในกรมหมื่นนราธิปฯ ทรงไว้แต่
 เพียงว่า สนธิสัญญาเบาริงมีผลบังคับใช้ไม่มีกำหนด เป็นพระมติที่ทรง
 มองผ่านตัวอักษรสิบบทที่หลอกลวง ให้สยามหลงเชื่อไปจนถึงแก่นของ
 ความหมายคือ “ไม่มีกำหนด”

ตรวจดูเอกสารที่กระทรวงต่างประเทศหรือที่ Public Record Office กรุงลอนดอน ก็ไม่ทราบเรื่องการขอยืดเวลา ๑๐ ปี ด้วยเหตุนี้เองการเก็บภาษีศุลกากรและที่เรียกกันว่า ประมวลรัชฎากร จึงมาเก็บได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเอาใน ค.ศ. ๑๙๓๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๗๘ อันเวลาผ่านการปฏิวัติมา ๓ ปีแล้ว และเป็นเวลา ๑๐ ปี ที่รัฐบาล ร. ๖ เจริญจากับรัฐบาลนานาชาติในสิทธิเก็บภาษีศุลกากรตามใจชอบ

เมื่อ พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ตราขึ้นเป็นกฎหมาย ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชปรารภในพระนามภิโลยของ ร. ๕ (ทรงเรียบเรียงโดยสยามมกุฎราชกุมาร) ซึ่งเป็นจุดสำคัญของ พ.ร.บ. มีข้อความดังนี้ :

“มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงสเหเนอเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า การปกครองอาณาจักรทั่วทุกประเทศ จำต้องมีกำลังพลทหารไว้สำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู ที่จะพึงมีมาทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้นทั่วทุกประเทศย่อมต้องจัดการทำนุบำรุงกำลังทหารของประเทศนั้นๆ โดยวิธีการอันสมควรแก่ภูมิประเทศทั่วกันตั้งแต่โบราณสมัยสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ก็และวิธีการเกณฑ์กำลังทหารในพระราชอาณาจักรสยามนี้ ตามราชประเพณีมีกฎหมายสืบมาแต่โบราณว่า บรรดาพลเมืองที่เป็นชาย เมื่ออายุถึงฉกรรจ์แล้วทุกๆ คน จะต้องมาลงทะเบียน

หมายหมื่นเข้าสู่สังกัดหมวดกองกรมรับราชการตามหน้าที่ มีข้าราชการ
การเป็นเจ้าหมื่นนายกองควบคุม เมื่อมีการทัพศึกกรมใดต้องเกณฑ์
เจ้าหมื่นนายกองควบคุมไพร่พลในกรมนั้น ๆ ไปราชการทัพศึก ใน
เวลาปกติ ไพร่พลต้องมีเวรผลัดกันเข้ามาอยู่ประจำทำราชการ
คนหนึ่งปละ ๓ เดือน นอกจากเวลาเรียกระดม เข้ามารับราชการ
การเป็นครั้งเป็นคราว จนแก่ชราอายุกว่า ๖๐ ไพร่พลจึงจะได้
ปลดพ้นจากหน้าที่ราชการ ประเพณีมีมาแต่เดิม ดังนี้ เมื่อทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มฝึกหัดจัดระเบียบการทหารตาม
แบบยุทธวิธีอย่างใหม่ ได้โปรดให้ยกทะเบียนไพร่พลบางกรมมา
ฝึกหัดจัดเป็นทหารอย่างใหม่ แต่ก็คงเกณฑ์คนเหล่านั้นด้วยวิธี
เดิม เป็นแต่เปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย ส่วนไพร่พลในกรมและกอง
อื่น ๆ ซึ่งไม่ต้องฝึกหัดเป็นทหารอย่างใหม่ ก็ลงทะเบียนและรับ
ราชการตามแบบเก่าสืบมา

เพราะเหตุที่ไพร่พลอันมีสังกัดในบางกรมต้องฝึกหัด แต่
ในบางกรมไม่ต้องฝึกหัด และเพราะเหตุที่รัฐบาลเมื่อไม่ตอง
การตัวคนมารับราชการ ไม่ยอมให้ไพร่พลเสียเงินแทนแรงรับ
ราชการได้จึงพาให้แลเห็น เหมือนหนึ่งว่า ไพร่พลพวกหนึ่ง
ต้องรับราชการทหาร แต่อีกพวกหนึ่งเป็นเลขไม่ต้องรับราชการ
ทหาร อันที่จริงไพร่พลทั้งปวงย่อมอยู่ในกฎหมายและวิธีเกณฑ์
ทหารซึ่งมีสืบมาแต่โบราณอย่างเดียวกัน มิได้ดัดเว้นเลิกถอนวิธี
อันนี้เลย

ตรวจดูเอกสารที่กระทรวงต่างประเทศหรือที่ Public Record Office กรุงลอนดอน ก็ไม่ทราบเรื่องการขอยืดเวลา ๑๐ ปี ด้วยเหตุนี้เองการเก็บภาษีศุลกากรและที่เรียกกันว่า ประมวลรัชฎาการ จึงมาเก็บได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเอาใน ค.ศ. ๑๘๓๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๗๘ อันเวลาผ่านการปฏิวัติมา ๓ ปีแล้ว และเป็นเวลา ๑๐ ปี ที่รัฐบาล ร. ๖ เจริญจากรัฐบาลนานาชาติในสิทธิเก็บภาษีศุลกากรตามใจชอบ

เมื่อ พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ตราขึ้นเป็นกฎหมาย ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ พระราชปรารภในพระนามภักดีของ ร. ๕ (ทรงเรียบเรียงโดยสยามมกุฎราชกุมาร) ซึ่งเป็นจุดสำคัญของ พ.ร.บ. มีข้อความดังนี้ :

“มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า การปกครองอาณาจักรทั่วทุกประเทศ จำต้องมีกำลังพลทหารไว้สำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู ที่จะพึงมีมาทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้นทั่วทุกประเทศย่อมต้องจัดการทำนุบำรุงกำลังทหารของประเทศนั้นๆ โดยวิธีการอันสมควรแก่ภูมิประเทศทั่วกันตั้งแต่โบราณสมัยสืบมาจนตราบทว่าทุกวันนี้ ก็และวิธีการเกณฑ์กำลังทหารในพระราชอาณาจักรสยามนี้ ตามราชประเพณีมีกฎหมายสืบมาแต่โบราณว่า บรรดาพลเมืองที่เป็นชาย เมื่ออายุถึงฉกรรจ์แล้วทุกๆ คน จะต้องมาลงทะเบียน

หมายเหตุเข้าสู่สังกัดหมวดกองกรมรับราชการตามหน้าที่ มีข้าราชการ
การเป็นเจ้าหมื่นนายกองควบคุม เมื่อมีการทัพศึกกรมใดต้องเกณฑ์
เจ้าหมื่นนายกองควบคุมไพร่พลในกรมนั้น ๆ ไปราชการทัพศึก ใน
เวลาปกติ ไพร่พลต้องมีเวรผลัดกันเข้ามาอยู่ประจำทำราชการ
คนหนึ่งปีละ ๓ เดือน นอกจากเวลาเรียกระดม เข้ามารับราชการ
การเป็นครั้งเป็นคราว จนแก่ชราอายุกว่า ๖๐ ไพร่พลจึงจะได้
ปลดพ้นจากหน้าที่ราชการ ประเพณีมีมาแต่เดิม ดังนี้ เมื่อทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มฝึกหัดจัดระเบียบการทหารตาม
แบบยุทธวิธีอย่างใหม่ ได้โปรดให้ยกทะเบียนไพร่พลบางกรมมา
ฝึกหัดจัดเป็นทหารอย่างใหม่ แต่ก็คงเกณฑ์คนเหล่านั้นด้วยวิธี
เดิม เป็นแต่เปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย ส่วนไพร่พลในกรมและกอง
อื่น ๆ ซึ่งไม่ต้องฝึกหัดเป็นทหารอย่างใหม่ ก็ลงทะเบียนและรับ
ราชการตามแบบเก่าสืบมา

เพราะเหตุที่ไพร่พลอันมีสังกัดในบางกรมต้องฝึกหัด แต่
ในบางกรมไม่ต้องฝึกหัด และเพราะเหตุที่รัฐบาลเมื่อไม่ต้อง
การตัวคนมารับราชการ ไม่ยอมให้ไพร่พลเสียเงินแทนแรงรับ
ราชการได้จึงพาให้แลเห็น เหมือนหนึ่งว่า ไพร่พลพวกหนึ่ง
ต้องรับราชการทหาร แต่อีกพวกหนึ่งเป็นเลขไม่ต้องรับราชการ
ทหาร อันที่จริงไพร่พลทั้งปวงย่อมอยู่ในกฎหมายและวิธีเกณฑ์
ทหารซึ่งมีสืบมาแต่โบราณอย่างเดียวกัน มิได้กตเวณเลิกลอนวิธี
อันนี้เลย

ทรงพระราชดำริว่า ในปัจจุบันนี้มีราชการที่จะต้องใช้
กำลังทหาร ยกเป็นตัวอย่างตั้งเช่นที่ต้องส่งกำลังไปปราบพวก
ผีบุญ ที่ก่อการจลาจลในมณฑลอีสาน เมื่อ ร.ศ. ๑๒๐ และ
ปราบปรามพวกผู้ร้ายที่ก่อการจลาจลในมณฑลพายัพ เมื่อ ร.ศ.
๑๒๑ เป็นต้น ที่จะกะเกณฑ์เลขที่ไม่ได้ ผูกมัดเข้ากองทัพให้
เจ้าหมื่นนายหมวดควบคุมไปทำการรบพุ่งอย่างแต่ก่อน ย่อมเป็น
การไม่สมควรแก่เวลาเสียแล้ว ต้องอาศัยรายใช้ได้แต่กำลังทหาร
ที่ได้ ผูกมัดจัดแบบแผนตามวิสัยทัศน์ในเวลาปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น
ในบัดนี้นับว่าไพร่พลที่มีได้ ผูกมัดไม่มีประโยชน์และไม่เป็นกำลัง
แก่ราชการทหารตรงความมุ่งหมายของประเพณี แต่เดิมเสียแล้ว
ใช้แต่เท่านั้นราชการทหารไปตกหนักอยู่แก่ พวกไพร่พลบางกรม
ที่ถูกเกณฑ์เข้าผูกมัด เช่นนี้เชื่อว่าไม่เป็นยุติธรรม จึงเป็นการ
สมควรและจำเป็นจะต้องแก้ไข พระราชบัญญัติจัดการเกณฑ์
ทหารให้แบบแผนอันสมควรแก่ปัจจุบันสมัย แลให้เป็นยุติธรรม
โดยให้ไพร่พลทั้งหลายมีหน้าที่รับราชการเสมอกัน และ
ผ่อนผันให้เบาแรง โดยมีกำหนดเวลาที่จะต้องรับราชการน้อยลง
กว่าแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราช
บัญญัติสืบไว้ดังนี้...

ข้อความละเอียดของพระราชบัญญัติมีปรากฏในตัวพระราช
บัญญัติแล้ว

สมเด็จพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงประทานคำอธิบายเรื่องเกณฑ์
ทหารไว้อย่างยืดยาวสรุปโดยย่อว่า

๑. ข่ายทุกคนมีหน้าที่ต้องรับราชการ ตลอดเวลาจนกระทั่ง
คือตั้งแต่อายุ ๑๘ ไปจนอายุ ๖๐ ผู้ใดอายุเป็นจนกระทั่งต้องมาเข้า
ทะเบียนที่กรมพระสุรัสวดี และเจ้าพนักงานสักท้วงมือเป็นสำคัญ
ว่าเป็นคนสังกัดอยู่กรมไหน ข่ายจนกระทั่งถ้าไม่มาขึ้นทะเบียนสัก
ท้วงมือ โดยมีได้รับอนุญาตยกเว้นตามกฎหมาย เรียกว่าคนข้อย
มือขาว จับได้มีโทษ และต้องสังกัดส่งไปรับราชการในกรมที่มี
งานหนัก

๒. บรรดาไพร่พลที่สังกัดแล้ว มีกำหนดรับราชการต่างกัน
ที่คนอยู่หัวเมืองในชั้นโดยรอบกรุงเทพ ฯ บ้างเหนือตั้งแต่เมือง
ชัยนาทลงมา บ้างใต้ตั้งแต่เมืองเพชรบุรีขึ้นมา บ้างตะวันออก
ตั้งแต่เมืองปราจีนและฉะเชิงเทราเข้ามา บ้างตะวันตกตั้งแต่เมือง
ราชบุรีเข้ามา ไพร่ที่อยู่ในเกณฑ์เหล่านี้ต้องเข้ามารับราชการใน
กรุงเทพ ฯ ปีละ ๒ เดือน และยังมีการระดมปีละครั้งหนึ่ง ส่วน
พลเมืองที่อยู่หัวเมืองชั้นกลางห่างกรุงเทพ ฯ จะมารับราชการ
กรุงเทพ ฯ ไม่สะดวก คนอยู่ไหนก็เข้าทะเบียนสังกัดเป็นเลก
คองเมืองอยู่เมืองนั้น มีหน้าที่รับราชการปีละหนึ่งเดือน

๓. การควบคุมคนนั้น จัดเป็นกรม ๆ กรมหนึ่งมีเจ้ากรม,
ปลัดกรม, สมุหบัญชีเป็นผู้บังคับบัญชา รองลงไปมีนายกอง นาย
หมวด อยู่ตามท้องที่ที่ไพร่พลอยู่ สำหรับดูแลและเรียกคนส่งมา
รับราชการ

๔. วิธียาคนเพิ่มเติมเข้าในกรมตามวิธีเก่า มี ๓ สถาน
คือ สถานหนึ่งไพร่พลที่มีสังกัดกรมไหน ถ้ามีลูกออกมาเรียกว่า
ลูกหมู่ ต้องเข้าสังกัดรับราชการในกรมนี้อย่างหนึ่ง สถานที่สอง

ทรงพระราชดำริว่า ในปัจจุบันนี้มีราชการที่จะต้องใช้
กำลังทหาร ยกเป็นตัวอย่างดังเช่นที่ต้องส่งกำลังไปปราบพวก
ผีบุญ ที่ก่อการจลาจลในมณฑลฮีสาน เมื่อ ร.ศ. ๑๒๐ และ
ปราบปรามพวกผู้ร้ายที่ก่อการจลาจลในมณฑลพายัพ เมื่อ ร.ศ.
๑๒๑ เป็นต้น ที่จะกะเกณฑ์เกณฑ์ไม่ได้ ผักหัดเข้ากองทัพให้
เจ้าหมื่นนายหมวดควบคุมไปทำการรบพุ่งอย่างแต่ก่อน ย่อมเป็น
การไม่สมควรแก่เวลาเสียแล้ว ต้องอาศัยวิธีใช้ให้ได้แต่กำลังทหาร
ที่ได้ ผักหัดจัดแบบแผนตามวิธียุทธในเวลาที่ปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น
ในบัดนี้เห็นว่าไพร่พลที่มีได้ ผักหัดไม่มีประโยชน์และไม่เป็นกำลัง
แก่ราชการทหารตรงความมุ่งหมายของประเพณี แต่เดิมเสียแล้ว
ใช้แต่เท่านั้นราชการทหารไปตกหนักอยู่แก่ พวกไพร่พลบางกรม
ที่ถูกเกณฑ์เข้าผักหัด เช่นนี้เชื่อว่าไม่เป็นยุติธรรม จึงเป็นการ
สมควรและจำเป็นจะต้องแก้ไข พระราชบัญญัติวิธีการเกณฑ์
ทหารให้แบบแผนอันสมควรแก่ปัจจุบันสมัย แลให้เป็นยุติธรรม
โดยให้ไพร่พลทั้งหลายมีหน้าที่รับราชการเสมอกัน และ
ผ่อนผันให้เบาแรง โดยมีกำหนดเวลาที่จะต้องรับราชการน้อยลง
กว่าแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราช
บัญญัติสืบไว้ดังนี้...”

ข้อความละเอียดของพระราชบัญญัติมีปรากฏในตัวพระราช
บัญญัติแล้ว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ ทรงประทานคำอธิบายเรื่องเกณฑ์
ทหารไว้อย่างยืดยาวสรุปโดยย่อว่า

๑. ชายทุกคนมีหน้าที่ต้องรับราชการ ตลอดเวลาจนกระทั่ง
คือตั้งแต่อายุ ๑๘ ไปจนอายุ ๖๐ ผู้ใดอายุเป็นจนกระทั่งต้องมาเข้า
ทะเบียนที่กรมพระสุรัสวดี และเจ้าพนักงานสักท้วงมือเป็นสำคัญ
ว่าเป็นคนสังกัดอยู่กรมไหน ชายจนกระทั่งถ้าไม่มาขึ้นทะเบียนสัก
ท้วงมือ โดยมีได้รับอนุญาตยกเว้นตามกฎหมาย เรียกว่าคนข้อ
มือขาว จับได้มีโทษ และต้องส่งไปรับราชการในกรมที่มี
งานหนัก

๒. บรรดาไพร่พลที่สักแล้ว มีกำหนดรับราชการต่างกัน
ที่ขึ้นอยู่กับเมืองในชั้นโดยรอบกรุงเทพ ฯ บ้างเหนือตั้งแต่เมือง
ชัยนาทลงมา บ้างใต้ตั้งแต่เมืองเพชรบุรีขึ้นมา บ้างตะวันออก
ตั้งแต่เมืองปราจีนและฉะเชิงเทราเข้ามา บ้างตะวันตกตั้งแต่เมือง
ราชบุรีเข้ามา ไพร่ที่อยู่ในเกณฑ์เหล่านี้ต้องเข้ามารับราชการใน
กรุงเทพ ฯ ปีละ ๒ เดือน และยังมีการระดมปีละครั้งหนึ่ง ส่วน
พลเมืองที่อยู่หัวเมืองชั้นกลางห่างกรุงเทพ ฯ จะมารับราชการ
กรุงเทพ ฯ ไม่สะดวก คนอยู่ไหนก็เข้าทะเบียนสังกัดเป็นเลก
คองเมืองอยู่เมืองนั้น มีหน้าที่รับราชการปีละหนึ่งเดือน

๓. การควบคุมคนนั้น จัดเป็นกรมๆ กรมหนึ่งมีเจ้ากรม,
ปลัดกรม, สมุหบัญชีเป็นผู้บังคับบัญชา รองลงไปมีนายกอง นาย
หมวด อยู่ตามท้องที่ที่ไพร่พลอยู่ สำหรับดูแลและเรียกคนส่งมา
รับราชการ

๔. วิถีหาคนเพิ่มเติมเข้าในกรมตามวิธีเก่า มี ๓ สถาน
คือ สถานหนึ่งไพร่พลที่มีสังกัดกรมไหน ถ้ามีลูกออกมาเรียกว่า
ลูกหมู่ ต้องเข้าสังกัดรับราชการในกรมนั้นอย่างหนึ่ง สถานที่สอง

คนขโมยข้าว อันรู้ไม่ได้ว่าเป็นหมู่มารไหน ใครเกลี้ยกล่อม
ได้ก็เอาเข้าสังกัดกรรมนั้นอย่างหนึ่ง สถานที่สามลูกหมู่ หรือแม่
ตัวไพร่ที่มั่งคั่งในกรมที่มีหน้าที่รับราชการเบา ถ้าจะสมัครไป
อยู่กรมอื่นที่มีหน้าที่ราชการหนักกว่ากันก็ไปได้ ตามใจสมัคร
อย่างหนึ่ง ว่าโดยเนื้อความลักษณะเกณฑ์พลตามวิธีเลือกเป็น
ดังกล่าวมานี้

แต่มวธอกอย่างหนึ่งซึ่งต้งบนแต่ครั้งกรุงเก่าตอนหลัง เป็น
การผ่อนผันวิธีเกณฑ์เลือก คือยอมให้ไพร่เสียเงินค่าราชการแทน-
ตัวเข้ามารับราชการได้ ถ้าถึงเวรใครและจะไม่เข้ามาถ้าเสียเงิน
ค่าราชการเดือนละ ๖ บาท หรือคิดรวมเป็นปีละ ๗๒ บาทแล้ว
ก็ไม่ต้องเข้ามา เจ้ากรม ปลัดกรม มีหน้าที่เก็บเงินค่าราชการ
ส่งกรมพระสุรัสวดี และส่วนลดที่ได้แก่เจ้ากรม ปลัดกรมตลอด
จนนายกอง นายหมวด เป็นผลประโยชน์ในการที่ได้ควบคุมนี้
เพราะเหตุที่มวธผ่อนผันให้เสียเงินแทนได้ดังนี้ ไพร่พลโดยมาก
จึงยอมเสียเงินแทนรับราชการ ต่อที่ ไม่มีเงินเสียเห็นประโยชน์ที่
จะรับจ้างผู้แทนทำราชการแทนตัว จึงเข้ามา ด้วยเหตุนี้ โดยปกติผู้
ที่เข้ามารับราชการมากนั ก็นับเป็นการเพียงพอและยังได้ตัวเงินมา
ใช้จ่ายราชการอีกปีละมาก ๆ ด้วย

ในปีประกาศใช้ พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔
ใช้เฉพาะชายฉกรรจ์อายุเข้าเกณฑ์เป็นทหาร (เข้าใจว่าอายุ
เข้าเกณฑ์ในเวลานั้น คง ๑๘ ปี แต่เมื่อผู้เขยเข้าเกณฑ์ใน

๕ ถัดมาจากหนังสือของ คุณณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, จอมพล กรมหลวง-
นครไชยศรีสุรเดช กรุงเทพฯ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๔ หน้า ๑๘๘-๑๘๙ และ ๑๙๓-
๑๙๔

พ.ศ. ๒๕๗๖ อายุเข้าเกณฑ์เปลี่ยนเป็น ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้ว จะเปลี่ยนจาก ๑๘ เป็น ๒๐ ปีในปีไหนยังไม่มีโอกาสตรวจสอบ)* แต่ใช้เพราะชายชายฉกรรจ์ที่มีภูมิลำเนาใน ๔ มณฑล คือ

๑. มณฑล นครราชสีมา
๒. ,, นครสวรรค์
๓. ,, พิษณุโลก
๔. ,, ราชบุรี

และจนถึงแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ มีการบังคับสำหรับชายฉกรรจ์อีก ๕ มณฑล รวมกันเป็น ๙ มณฑล คือ

๕. มณฑล	กรุงเก่า	} บังคับใช้ใน พ.ศ. ๒๔๔๙
๖. ,,	นครไชยศรี	
๗. ,,	ปราจีน	,, ๒๔๕๐
๘. ,,	กรุงเทพ ฯ	} ,, ๒๔๕๑
๙. ,,	จันทบุรี	

พ.ร.บ. ฉบับนี้ จึงบังคับใช้เพียง ๙ มณฑล ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ เหลืออีก ๙ มณฑล มาบังคับใช้เอาในแผ่นดินรัชกาลที่ ๖ คือ

๑๐. มณฑล พายัพ
๑๑. ,, อุตร
๑๒. ,, อบลราชธานี

* ได้ตรวจสอบแล้ว เกณฑ์ ๒๐ ปี ใช้แต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นการเชิบบเกณฑ์ ๑๘ ให้เป็นเกณฑ์ ๒๐

๑๓. ,, ร้อยเอ็ด ๔ มณฑลนับครั้งใช้
ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ และที่เหลืออีก ๕ มณฑลสุดท้าย มาบังคับใช้
ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ คือ

๑๔. มณฑล นครศรีธรรมราช

๑๕. ,, บัตตานี

๑๖. ,, สุราษฎร์

๑๗. ,, ภูเก็ต

๑๘. ,, เพชรบูรณ์

เมื่อ Holt S. Hallet เข้ามายังภาคพายัพเมื่อ พ.ศ.
๒๔๒๗ ภาคพายัพยังไม่เข้ามาอยู่ในปกครองของรัฐบาลกลางที่
กรุงเทพ รัฐบาลครั้งนั้นเพียงมอบให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปในราชการหลายเรื่อง มีอยู่
เรื่องหนึ่งคือข่าวศึกเชียงตุงจะยกมารุกรานอำเภอฝาง อำเภอเชียง
ดาว กรมหลวงพิชิตปรีชากร จึงทรงให้สร้างเมืองใหม่ไว้รับศึกใน
อำเภอเชียงดาวเรียกกันว่า “เวียงไชยปรีชา” โดยเอาสร้อยพระ-
นามไปผนวกกับชื่อที่นิยมกันในภาคพายัพว่า “เวียงไชย” ศึก
เชียงตุงครั้งนั้นเป็นแต่ข่าวลือ มิได้ยกลงมารบพุ่งกัน ในไม่ช้าเรื่อง
จึงลืมนั่นไป แม้แต่เวียงไชยปรีชา จะตั้งอยู่ตรงไหน คน
เชียงใหม่ในปัจจุบันก็หาคนทราบเรื่องได้ยาก แต่กลับให้กำเนิด
อีกเวียงหนึ่ง คือ เวียงไชยปราการ โดยผู้แต่งตำนานหรือ
พงศาวดารโยนกเป็นผู้สร้างขึ้นในมโนคติ คือพระยาประชาภิ
จักร ผู้ซึ่งใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ถูกส่งไปราชการภาคพายัพ
(ในขณะนั้นยังมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประชาตีกิจ) เวียงไชย

ปรีชาผู้คนพากันล้มเลือนไปแล้ว แต่มีเวียงไชยปราการของพระเจ้า
พรหมมาถือกำเนิดแทนว่าอยู่ในเขตอำเภอฝาง และทางราชการ
อำเภอที่ต่ออายุความเชื่อเช่นนั้นมาจนปัจจุบัน^๖

แต่เรื่องไพร่ภาคพายัพที่ Holt S. Hallet เขียนไว้ว่า
Crown Commoners “ได้สิทธิในการเลือกเจ้าขุนมูลนาย
เสียแล้ว”^๗ ที่ Hallet เขียนไว้เช่นนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นการ
สัญญาสิทธิชั่วคราว เพราะในปีนั้น สมเด็จพระเจ้านั่งอาชว
กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงให้เกณฑ์ ขาญฉกรรจ์เข้ากรมกอง
เพื่อเตรียมรับศึกเชียงตุง เมื่อศึกไม่มี ขาญฉกรรจ์ก็ได้รับการปลด
ปล่อยไปสู่เจ้าขุนมูลนายตามใจสมัคร แต่ Hallet ก็กลับ
ประเทศของเขาไปแล้ว ไม่มีโอกาสแก้ไขสิ่งที่ได้เขียนไว้ให้
ถูกต้อง และทางรถไฟที่คิดจะสร้างก็เลิกกันไป โดยฝรั่งเศสสร้าง
จากไฮฟองไปคนมิงเป็นการตัดหน้า สิทธิของไพร่ เช่นเดียวกับ
สิทธิในที่ดินทรัพย์สิน ก็ยังคงเป็นเอกสิทธิของไพร่ตลอดมา ไม่ว่า
ใครจะเขียนให้ผิดแผกไปจากตัวบทกฎหมาย เรายังมีกฎหมาย
ตราสามดวงไว้ทดสอบแสวงหาความจริงได้อยู่ Feudalism ใน

๖ ในเรื่องเวียงไชยปราการของพระเจ้าพรหมจะอยู่ที่ไหนแน่ คณะกรรมการ
ชำระประวัติศาสตร์ไทย ๓ ท่าน คือ ดร. ประเสริฐ ณ นคร นายศรี
อมตยกุล และนายขจร สุขพานิช ได้ขึ้นไปทอดสอบทั้งจังหวัดเชียงใหม่
และจังหวัดเชียงรายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ลงความเห็นร่วมกันว่า อยู่ที่ตัว
จังหวัดเชียงราย ไม่ได้อยู่ที่อำเภอฝางจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนที่อำเภอฝาง
น่าจะเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณอีกเมืองหนึ่ง คืออุโมงค์เสลา

๗ Holt S. Hallet : เล่มเดิม หน้า ๑๓๒

ระบบของไทยจึงเป็นเอกเทศ ผิดไปจากระบบในยุโรปโดย
มีสิทธิในทรัพย์สินและมีสิทธิในการเลือกเจ้าขุนมูลนาย

เป็นอันว่าฐานันดรไพร่ ถูกยุบเลิกด้วย พ.ร.บ. ลักษณะ
เกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๘ แต่การบังคับใช้ต้อง
ค่อยเป็นค่อยไป จวบจน พ.ศ. ๒๔๕๙ กฎหมายจึงบังคับใช้ได้
ทั่วราชอาณาจักร ไพร่จึงได้เป็นประชากรอิสระ รับใช้ชาติด้วย
การเป็นทหารและด้วยการเสียภาษีอากร นอกนั้นจะบำเพ็ญชีวิต
ในอาชีพใดในขอบเขตของกฎหมายก็ย่อมทำได้ การสร้างงาน
พาณิชย์ อุตสาหกรรมของประชาชนชาวไทย ทั่วราชอาณาจักร
จึงนับได้ว่ามีรากฐานที่มาจาก พ.ศ. ๒๔๕๙ นี้เอง และการกล่าว
คำขวัญ “ฐานันดรไพร่” ว่า “Thai initiative and creativity
were stifled” (Virginia Thomson—*Thailand*, p. ๖๐๐)
นั้นสมจริง แต่ก็มีส่วนต้อยในการสร้างชาติให้กลมกลืนเป็น
homogeneous culture และส่วนเสียก็ได้แก่ ใจจนสิ้นทรากร
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ นี้แล้ว และใน พ.ศ. นี้เอง จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัยได้รับการสถาปนาขึ้น เป็นสถาบันอุดมศึกษาขึ้น
ในแผ่นดิน เป็นการสร้างความหวังให้ประชากรผู้ก้าวหน้า จะได้
เขยิบตนเขยิบฐานะเพื่อประโยชน์ตนและส่วนรวมต่อไป

ป.ล. ข้าพเจ้าขอขอบคุณ คุณณัฐติ สุธิสสกรม ที่กรุณาส่งหนังสือ
มาให้ ๒ เล่มคือ “จอมพล กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช” และ “กษัตริย์วัง
หน้า” และจากหนังสือ ๒ เล่มนี้ จึงได้ข้อมูลเพิ่มเติมทำให้บทความนี้และ
เรื่อง “ฐานันดรไพร่” มีลักษณะสมบูรณ์ขึ้นกว่าเก่า ดังได้แสดงแหล่งที่ไว้ให้
ในบทความนี้แล้ว

(ฐานันดรไพร่) ข้าพเจ้าเริ่มเขียนแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ และได้ติดตามแก้ไขซ่อมเติม แสดงหลักฐานจวบจน พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงยุติ นับเวลาได้ ๑๖ ปี เป็นเรื่องราวความเป็นมาของสามัญชนคนไทย นับแต่ พ.ศ. ๑๙๔๔ บัณฑิตนาสถาบันไพร่ จวบจนขบเลิกท้าวราชอาณาจักรใน พ.ศ. ๒๔๕๕ รวมเวลาของสถาบันได้ ๕๑๕ ปี (จากคำนำของผู้เขียน)

ผู้เขียน ขจร สุขพานิช (อ.ด. กิตติมศักดิ์ จุฬาฯ) นักประวัติศาสตร์ไทยที่เด่นที่สุดในปัจจุบันคนหนึ่ง ศาสตราจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี ผลงานที่ตีพิมพ์แล้ว เช่น ข้อมูลจากอดีต ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก จะมีบทความทางประวัติศาสตร์ไทย ปรากฏในวารสารทางวิชาการอยู่เสมอ

หนังสือนี้ติดต่อขอท อจ. วุฒิชัย มูลศิลป์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
ประสานมิตร สุขุมวิท ๒๓ กรุงเทพฯ ๑๑